

9(37)(003)

Գործը մտնում է արժանի

Կ-47 ՄԱՐԿՈՍԻ ՏՈՒՂԱԴՐՈՍԻ

Լրաց.

87

Կ Ի Կ Ե Բ ՈՆ Ե

ՄՏՈՒԳՎՈՄ Է 1961 թ.

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՏՇԱՆԻՑ

ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ

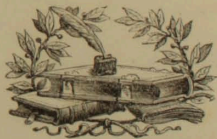
ՏԵԱՌՆ Է. ՄԿՐՏՉԻ ԱԻԳԵՐԵԱՆ

ԱԹՈՒԱԿԱՆ, ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ

ՄԻԹԱՐԵԱՆ ՈՒԽՏԻՆ

337

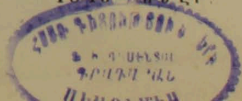
~~337~~

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՄԲԲՈՅՆ ՉԱԶԱՐՈՒ

1845 — ՊՄՂԴ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

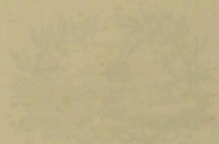
LIBRARY

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

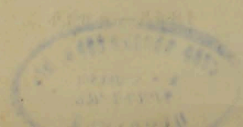
1925

333

PHYSICS DEPARTMENT

CHICAGO, ILL.

ՅԼՈՒՋԱԲԱՆ

ՊԵՐՃԱՌՈՍՈՒԹԵԱՆ արուեստին և հռովմէական իմաստասիրութեանն գերագոյն վարժապետ՝ Մարկոս Տուղղիոս Ափեղրոն, հոյակապ անուամբն քաջածանօթ էր ցայսօր և մերումն ազգի. իսկ անմահական զբնութեանցն ճաշակաւ ոչ նոյնպէս : Հանգոյն իմն մերոց երանաշնորհ թարգմանչաց՝ և սա ինքն յԱթենացւոց քաղաքի ընկարաւ զիւրոց մարդիցն զկատարումն . և բնաւ սուր հանձարովն և աննկուն ուսումնասիրութեամբ վեհագունիցն հելլենացւոց լեալ նախանձաւոր, ՚ի հետորականսն ժամանեաց Վեմնութենեաց կալ զուգալիւ, և յիմաստասիրականսն Պղատոնի հանգիտապատիւ և մրցակից, ոճոյն յստակութեամբ թերևս սուղ ինչ և քան զնա առաւելեալ . իսկ յաշխոյժս մտացն և ՚ի խորագնին դատմունս և յարտասանութեան հնարս ամենեցուն իսկ հելլեն և հռովմայեցի որերոց գերազանց :

Արդարև յիրաւի է մեզ աւաղել, զի ոչ յաջողեաց հարանոյն մերոց՝ և հռովմէական բարբառոյն լինել հետամուտ . ապա թէ ոչ, աներկմիտ վստահութիւն մարթեր մեզ անն ունել ՚ի լատին լեզուէ յառաջ քան զամենայն ճաշխարհիկ երկասիրութեանց մեծի մատենագրիս թարգմանութեան . որով և բարբառս մեր ՚ի վերայ բնիկ վսեմութեան գեղոյն և զհռովմայեցի պատմութեանն զխրոխտ պերճանացն առնոյր զզարգարանս : Այլ զի մեր վերջացաք յայնպիսոց ակնկալութենէ, և դարձեալ զի ցանկալի մերազնեայց զիտեմբ զվեհի մատենագրին զիմաստս, ընծայեմք աւասիկ ուսումնասիրու-

Թեան նոցին մերովս Թարգմանութեամբ զՊատշա-
ճիցն, կամ որպէս այլք անուանեն զՊաշտամանց զիրս,
որ 'ի հիացումն կրթեալ են զզարս և զազգս ամե-
նայն՝ աշխուական և յստակ ոճովն, և ուղղադատ և
ազդողական և լուսաւոր վարդապետութեամբն՝ որպի-
սի չէր իսկ արդեօք կարծելի 'ի հեթանոսական հան-
չարոյ :

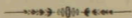
Հատուցուք աստէն համառօտիւ և զարածառս մա-
տենիս : Օ հետ բռնամահ վճարելոյ 'ի կենաց Յուլիո-
սի Աեսարու, իբրև Սարկոս Մնտոնիոս խռով հարեալ
'ի Ժողովրդեանն հռովմայ՝ կենախուզ կամէր լինել ո-
րոց գործակից սպանութեանն եղէն, Աիկերոն ևս ըստ
այլոցն օրինակի խոյս ետ 'ի քաղաքէն յերկիր կալուա-
ծոց իւրոց . անդ յանդորրաւէտ տեղին առաւել ևս պա-
րապով յիմաստասիրականն միտ եղեալ, մատենա-
գրեաց և զՊատշաճիցն զիրս երեսին յառանձին պէտս
որդեկին իւրոյ, որ յԹէնս էր 'ի Ժամուն՝ Արատիպ-
պեայ աշակերտեալ ձեմական իմաստասիրի : Աւ կալաւ
իւր յայտմ օրինակ առաւելապէս զՊանեաթոսի հռո-
զացոյ զմատենն որ Յաղագս Պատշաճին մակա-
գրեալ իսկ յերեակ դասուց բարոյախօսից Ժամանակին,
Մկաղեմեանցն ասեմ և Ղեմականաց և Ստոյիկեանց,
որք Թերևս բանիւք չափ և եթ հակառակէին (յար-
զիւնն միաբանեալք) Թէ զինչ համեստն և վայելուչն
իցէ կամ պատշաճ, սա զՍտոյիկեանցն ընտրեաց զկար-
ծիք : Աւ յառաջնում անդ 'ի զրոցն աւանդեալ զսահ-
մանն պատշաճիցն և զբաժանումն, յերկրորդումն յայտ
առնէ եթէ զինչ ինչ օգտակար իցէ և կամ փնասաբեր .
և յերրորդին 'ի կշիռ ընդ միմեանս արկեալ զվայելուչն
և զօգտակար, 'ի քնին առնու եթէ զոր ինչ 'ի նոցանէ
ընտրել առնուլ պատշաճ իցէ՝ յորժամ հակառակել
ընդ միմեանս Թուիցին :

ՄԱՐԿՈՍԻ ՏՈՒՂԱԴՌՈՍԻ

Կ Ի Կ Ե Ր ՈՒՆ Ի

ՅԱԳԼԳՒՍ ՊԱՏՇԱՆՈՒԹ

ԱՌ ՄԱՐԿՈՍ ՈՐԳԻՒՒՄԻ

ԳԻՐԻՔ ԼՈՒԼՅՅԻՆ

Ա. Թ. Պ. Տ. Ե. Ի. քեզ, Սարկիէ որդեակ, որ յամէ
հետէ աշակերտեալդ ես առ ոտս Արատիպպոսի՝, և այն
Մ. Թ. Ե. նա, պէտք էն ճոխանալ խրատութեալ և մարգիւթ ի
մատասիրութեան՝ և յաղագս ծայրացելոյ վարժապե-
տիդ և քաղաքին մեծութեան, յորոց մին գիտութեալ
և միւսն օրինակօք բարգաւաճ՝ զքեզ առնել կարող
էն, սակայն զոր օրինակ ես ինքնին առ իմ օգուտ միշտ
զլատինականն ընդ յունականին ընդորդեցի՝ ոչ միայն յի
մատասիրութեան մասին, այլ և ի կրթմանս պերճախօ-
սութեան, ի դէպ և քեզ զնոյն վարկանիմ գործ, զի
համազօր գտանիցիս յերկաբանչիւր բանասացութեան
հանդէս: Այլ առ այս մեք, որպէս թուի, մեծապէս
օճան մատուցաք մերազնեայ որերոյն. որպէս զի ոչ միայն
հետեակքն ի հեղին դարութիւնս, այլ և որ ներհանքն
էն՝ համարին զանձինս հրահանգեալս փոքր ի շատ և յա-
տենաբանել և ի դատել: Սմին իրի ուսանելով ուսցիս ի
պետէ անտի իմատասիրաց ժամանակիս, և ուսցիս ցոր

1 Արատիպպոս հայրենեօք ի Միտիլինեայ՝ երևելի էր յոյժ ի ճե-
մական ժամանակին:

չափ և կամիցիս . իսկ կամել ցայնվայր, զի որչափ և յառաջագէմ լինիցիս՝ մի զըմանայցես : Եւ սակայն ընթերցջիր և զմերս , որ ոչ կարի օտարանան ՚ի ձեմանանացն . քանզի ըստ նոցա և մեք սոկրատեան և պլատոնական կամիմք գող : Եւ գործս ըստ քումդ կշուութեան վարես ջիր , չարգելում . իսկ ՚ի լատին վարժս վերծանութեամբ մերոցս ևս քան զևս յառաջագէմ զարգացցիս : Եւ մի յանդգնութիւն քեզ բանս թուեսցի . քանզի զիմաստասիրելոյն զգիտութիւն շնորհելով իմ բազմաց , եթէ անձին պահիցեմ զսեպհականն ատենախօսի , ըզխօսեին ասեմ վայելուչ յստակ և պերճ , քանզի ՚ի գոյն ջանս զկեանս իմ ծախեցի , թուիմ զիմ իրաւունս պահանջել :

Ս ասն որոյ մեծապէս յորդոր քեզ լինիմ Վիկերոնդ իմ , զի ոչ միայն զատենախօսութիւնս իմ , այլ և զայստսիկ զյազազս իմաստասիրութեան զիրս որք զուգահաւասար են գոզցես նոցունց՝ ընթերցցիս մտադիւր : Քանզի թէպէտ և առաւելագոյն կորով է բանից , սակայն և զայս ազգ բանախօսութե զվայելչականն և զչափաւոր՝ արժան է պատուել . և յայս իսկ ոչ գոր ՚ի Նունաց տեսանեմ ցարդ ձեռն արկեալ , զի նոյն այր յերկաքանչիւր մասին երկասիրիցէ , և զհետ լիցի ատենաբանութեան , և միանգամայն այսմ խաղաղաւէտ վիճաբանութեան ազգի : Բայց եթէ յայս թիւ համարոյ զրեսցէ որ զՎեմետրիոս փաղերացի՝ , զվիճաբանն նրբախօս , զհոտորն ոչ այնչափ հզոր՝ որչափ քաղցր ՚ի բանս . որով զիւրաւ ձանաչի թէ ուրիշատեայ լինել աշակերտ : Եւ թէ մեք իրքան գտաք յերկաքանչիւրումն յառաջագէմք , այլոց իցէ դատել . այս ինչ հաւաստի է , զի յերկաքանչիւրն իսկ պարապեցաք :

Քարքէն և Պլատոնի , որպէս կարծեմ , եթէ կամեցեալ էր ատենախօսութեան պատկառ կալ , կարող էր վսեմութեամբ և ձոխաբար ձառել . և Վեմոսթենեայ եթէ զոր միանգամ ՚ի Պլատոնէ ուսեալն էր՝ պինդ ՚ի մտի կալեալ էր , և կամեցեալ բարբառել յայտնի , պերճ և շքեղ կարող էր զբանն յօրինել : Նոյն է ինձ ասել և զՊրիստոտելէ և զՎատկրատեայ . յորոց մէն մի

1 Վեմետրիոս փաղերացի գիւանապետ էր Պաղտմեայ արքայի եղբայրասէրն կոչեցելոյ :

իւրովն զուարճացեալ ուսմամբ՝ ապահատ զմիւսովն արար :
 Բ • Մըդ այն ինչ եղի 'ի մտի զրել զարդիս առ քեզ
 ինչ ինչ, և առ յապա զբազում ինչ, կամ եղև ինձ յայն
 մանէ մանաւանդ առնել սկիզբն, որ քումիչ հասակի և
 իմուան աշտիճանի իցէ քաջավայելուչ : Օ ի թէպէտ
 բազում ինչ իրք են յիմաստասիրութեան ծանր ծանր
 և պիտանացու, զորոց գեղեցիկա և ճոխազոյնս ճառե-
 ցին իմաստասէրք, սակայն արձակաճաւալ ինձ թուին
 որ ինչ միանգամ 'ի նոցանէ պատուիրանաւ աւանդե-
 ցան յաղագս Պատշաճից : Վանդի չիք և ոչ մի ինչ կե-
 նաց մասն, ոչ 'ի հասարակացն և ոչ յառանձին գործս,
 ոչ յատենի և ոչ յառանին իրս, եթէ դու քեզէն ինչ
 գործիցես, և եթէ ընդ այլում դաճնաւորեացիս, որում
 հնար իցէ անբաժ լինել 'ի պատշաճէն. և յայդմ իսկ
 հաստատեալ է ամենայն լառութիւն կենաց, որպէս և
 յանտեսն առնել՝ վատթարութիւն :

Աւ սոյն այս ինդիր՝ հասարակաց է ամենայն իմաս-
 տասիրաց : Ա անն զի ո՞ այն որ իցէ, որ առանց աւանդիչ
 լինելոյ իրիք 'ի պատշաճից՝ իմաստասէր զանձն համար-
 ձակեացի անուանել : Վայց են և խրատք ինչ վարդա-
 պետութեան, որ յառաջի առնել անդ զբարեաց և զչա-
 րեաց զվախճանս՝ վեր 'ի վայր առնեն զպատշաճն զիտ-
 վին : Օ ի որ զգերագոյն բարին այնպէս սահմանիցէ,
 մինչև չունել նոին ընդակցութիւն ինչ ընդ առաքինու-
 թեան, և զայն յանձին դիւրութենէ չափիցէ, և ոչ 'ի
 լառութենէ, այնպիսին եթէ պնդեացի յիւր կարծիս,
 և ոչ յաղթահարեացի երբէք յերեսաց բնութեանն
 լառութեան, չէ և չէ կարող՝ ոչ բարեկամութեան լի-
 նել սպասահարկու, ոչ արդարութեան և ոչ առատա-
 ձեռնութեան : Այս որ զցաւն ծայրացեալ ինչ չարիս
 վարկանիցի, անհնար է այնպիսւոյն քաջարի լինել ամե-
 նեին. որպէս և ոչ բարեխաւան՝ որ զփափկութիւնն ծայ-
 րագոյն գրեացէ բարի :

Մյս ամենայն թէպէտ և քաջայայտ, և անկարօտ
 բազում ինդրոց, սակայն ընդ ինդրով արկաւ 'ի մէջ
 յայլում վայրի՝ Վրա ուրեմն եթէ վարդապետութիւք
 այդպիսիք զհաստատութիւն կամիցին առնուլ 'ի բանս

1 Ի Տօսկուղ. ինդ. գիրք Դ. ևս և 'ի գիրն յաղագս Վախճանի
 բարեաց և չարեաց :

իրեանց, անմարթ է նոցա ճառել ինչ զպատշաճից :
 Այս է իսկ հնար եթէ աւանդեցին պատուէրք պատ-
 շաճից հաստատունք, կանգաղեալք, և համեմատք բը-
 նութեանն օրինաց, բայց միայն 'ի նոցունց՝ որք զառա-
 քինութիւն և եթէ, և կամ յայնցանէ որք զառաքինու-
 թիւնն առաւելապէս ասացին ցանկալի ըստ ինքեան լի-
 նել : Ա՛սն որոյ և տրւութիւն պատուիրանիդ ստոյի-
 կեանց, ակաղեմեանց և ճեմականաց է անկ . վասն
 զի վաղ իսկ հերքեալ են Արիստոնին, Պիւռոնի, և Հե-
 ըիլայ կարծիք . և էր արդեօք և սոցա ունել ինչ իրա-
 ւունս ճառերոյ զպատշաճից, եթէ թողեալ էր նոցա
 ընտրական ինչ 'ի բնութեանն իրս առ 'ի մարթերոյ
 մատչել 'ի պատշաճիցն զիւտս : Այս արդ յառաջիկայս
 իննդիր գճետ երթիցուք առ այժմ՝ առաւել ստոյիկեանց,
 ոչ որպէս թարգմանք, այլ որպէս մերս է սովորութիւն՝
 յաղբերաց անտի նոցա մերովս հանելով խորհրդով և
 ընտրութեամբ որչափ և որպէս ինչ հաճոյ թուեցի :

Արդ որովճետ և իննդիրս ամենայն զպատշաճէն հան-
 դերձեալ է լինել, բարւոք թուի յառաջագոյն սահմա-
 նել զինչ պատշաճն իցէ . և զարմանամ եթէ զիննրդ
 զանց զսովիմբ արար Պանետիոս . վասն զի ամենայն վար-
 դապետութիւն յամենայն 'ի իննդիրս բանի 'ի սահմանէ
 պարտի յառաջ խաղալ, որպէս զի ծանխիցի եթէ զինչ
 այն իցէ զորմէ իննդիր յուզիցի :

Գ. Արկին ազգք են իննդրոց որ զպատշաճէն . մի՛ որ
 բերի 'ի վախճանն բարեաց . և միւս ևս որ հաստատեալն է
 'ի պատուէրս՝ որովք մարթ իցէ կենցաղական վարուց
 ամենայն ուստեք պատասպարել : Այս օրինակք այս են ա-
 ռաջոց ազգին . արդեօք ամենայն գործք որ ընդ պատ-
 շաճս գրին՝ անթերիք իցեն, և իցէ՛ արդեօք գործ քան
 զգործ մեծ, և որ 'ի սոցին սակի : Արդ այնք 'ի գոր-
 ծոց՝ զորոց աւանդին պատուէրք, թէպէտ և 'ի վախճանն
 բարեաց ունիցին զգիտումն, բայց ոչ յոյժ յայննապէս
 երևին իրքդ . քանզի թուին մանաւանդ բարեկարգու-
 թեան հասարակաց վարուց լինել պատկանաւոր . և
 զայնցանէ առաջի կայ մեզ 'ի զիրս յայս տալ տեղեկու-
 թիւն :

Այս և միւս ևս բաժանումն պատշաճից . քանզի է որ
 միջնատահման ստի, և է որ կատարեալ : Աստարեալն և

կամ արդար՝ ուղղութիւն՝ վերաձայնի ըստ Յունաց-
իակ որ հասարակն է՝ պատշաճ՝ և կամ արժանի՝ : Այլ
զայստիկ այսպէս սահմանեն . իբր զի որ ինչ ուղիղն է՝
նոյն և կատարեալ է գործ . և միջասահման զայն ասեն ,
գորոյ հնար է տալ զհաւանելի պատճառս գործելոյն :

Այլ արդ երբեակ է ըստ Պանեօրոսի խորհուրդ ձեռն
'ի գործ առնելոյ : Ախի՝ երկմտել , արդեօք վայելուչ իցէ
գործն առաջիկայ , եթէ զժպատեհ ինչ խորհուրդ . և
յայտմ մտածութեան բազում այն է՝ զի միտք 'ի կար-
ծիս հակառակս տարուբերին : Այլ ասպա՝ կամ անձամբ
հետազօտել , և կամ խորհուրդ հարցանել , եթէ ար-
դեօք առաջարկեալն խորհուրդ սատար լինիցի 'ի դիւ-
րութիւն կենաց և 'ի զուարճութիւն , 'ի շահաստացու-
թիւն և 'ի փարթամութիւն , 'ի մեծութիւն և յիշխա-
նութիւն , որովք և անձին և իւրայնոց լինիցի որ պիտա-
նացու . և այս ամենայն խորհրդածութիւն յօգտակալ
րութիւն իրացն ունի զակնարկութիւն : Արորդ ազգ
երկմտութեան է , յորժամ դիմամարտ տեսանի ընդ
վայելչականին՝ այն որ օգտակարն երևի . զի որովհետև
օգտակարութիւնն յինքն թուի յանկուցանել , և նմին
հակառակ՝ վայելչութիւնն առ ինքն ձգել , զէպ լինի 'ի
խորհրդածութեան անդ յայսկոյս և յայնկոյս տարու-
բերիլ հոգւոյն , և 'ի վարանս հոգոց անկանին միտք :

Յայգմ բաժանման զերկու ինչ իրօք զանց արարեալ
է (ուր զանց առնել զիւրք 'ի բաժաննելն թերութիւն
մեծ է) : Այն զի խորհել բնաւորեցաք՝ ոչ միայն ե-
թէ արդեօք 'ի զէպ իցէ՝ եթէ զժպատեհ , այլ և 'ի
յանդիման լինել երկուց վայելչականաց՝ որ այն յեր-
կուց անտի վայելչագոյն իցէ . ըստ նմին օրինակի , և որ
այն յերկուց օգտակարացն իցէ օգտակարագոյն : Այլ
այսպէս , զոր նա երբեակ վարկաւ լինել զբանն՝ մեք 'ի
հնգեակ մատուցս զնոյն հարկ համարիմք տրոհել : Այն
որոյ ճառեցուք նախ զվայելչականէն , բայց կրկնակի .
ասպա նոյնօրինակ զօգտակարէն , և 'ի վերջէ զհամեմա-
տութեանէ նոցուն :

Գ . Ախի բան զամենայն , կենդանեաց ամենեցուն
տուեալ է 'ի բնէ՝ պաշտպանել անձին և կենաց և մար-

մնոյ, և խորշել յորոց փնասակարն երևին, և հանդերձել խնամով զամենայն կարևորս առ 'ի կեանս, զոր օրինակ զճարակ և զյարկ, և որ սոցին նման են: Վարձեալ, հասարակ է կենդանեաց ամենայնի իղձ զուգաւորութեան՝ ծննդագործութեան ազազաւ, և ծննդոցն խնամարկութիւն: Մ. 11 ընդ մարդ և ընդ անասուն այս մեծապէս է խտիր, զի անբանք որովհետեւ զգայութի՞ շարժին, յայն ինչ և եթ զանձինս յարգարեն՝ որ մերձ և առաջի կայ նոցա, և կարի նուազ զգան զանցելոցն կամ զհանդերձելոց ինչ իրաց: Վսկ մարդ՝ քանզի բանի է հաղորդական, որով նկատէ զհետեւորդս, և զիրացն տեսանէ զպատճառս, և ոչ անգիտանայ զնոցին յառաջատութիւն և զյառաջ խաղացմունս, և զնմանութիւն անգամ համեմատէ, և ընդ առաջիկայն զհանդերձեալս լծորդէ. սմին իրի դիւրաւ տեսանէ զընթացս բովանդակ կենացն, և կանխաւ պատրաստէ զպէտս կարևորս առ նորին պահպանութիւն:

Վոյն ինքն բնութիւն բանականութեանն զօրութի՞ ընտելացուցանէ զմարդ ընդ մարդոյ, և 'ի միաբանութի կրթէ բանից և կենաց, և բնաւորէ զառաջինն սէր իմն ազգողագոյն առ ծնունդս անձին, և սաղրէ յօժարել 'ի համախմբութիւնս և 'ի հանդէս մարդկան, և անձամբ լինել հանդիսատես. և վասն այսորիկ փութայ հանդերձէ զոր ինչ միանգամ արբանեկեն 'ի պաշտել և 'ի կենցաղել միանգամայն. և ոչ անձին միայն, այլ և կնոջ և զաւակաց և այլոց ևս սիրելեաց խնամ ունել պարտ վարկանի: Մ. 10 փոյթ պնդութեան է որ զարթուցանէ զողիսն և 'ի մեծամեծս տայ ձեռնարկել:

Վսկ առաւել քան զայլն ամենայն սեպհական է մարդոյ ճշմարտախնդիր լինել, և ճշմարտութեան խուզարկու: Սորին վասն յորժամ թափուր իցեմք 'ի կարևոր ինչ գործոց և 'ի հոգոց, յայնժամ իղձ լինիմք տեսանել ինչ կամ լսել և կամ ուսանել, և հարկ համարիմք առ երանելի կեանս զիրացն ծանօթութիւն՝ զգաղտնեաց և զզարմանալեաց: Յորմէ ունիմք իմաստասիրել, եթէ որ ինչ ճշմարիտ է և պարզ և յստակ՝ նոյն և յանկաւոր ամենայնիւ բնութեան մարդոյ:

Վնդ այսմ բաղձանաց տեսանելոյ զճշմարտութիւն կից է և յօժարութիւն իմն իշխանական. որով հոգին

բարիորդ կերպարանեալ 'ի բնութեան՝ չկամի հնազանդել ումեք, բայց այնմ որ օրինադրէ կամ ուսուցանէ, և կամ օգտի աղագաւ՝ իրաւամբք և օրինօք լինի հրամանատար. յորմէ 'ի վեր երևի մեծանաճութիւն, և մարդկեղէն իրաց արհամարհութիւն:

Այ փոքր ինչ զօրութիւն է և այն՝ բնութեան և բանականութեան, զի այս և եթ կենդանի իմանայ՝ զինչ կարգն իցէ, զինչ վայելչականն, և զինչ յեղանակ բանից և գործոց: Սորին վասն և 'ի նոսա գլխովին որք ընդ զգայութեամբ անկանին տեսանելեաց, ոչ այլ որ 'ի կենդանեաց իմանայ զգեղեցկութիւն, զվայելչութիւն, և զմասանց համեմատութիւն: Այ զայս նմանութիւն բնութիւնն և բանականութիւն յաչաց յողին փոխաբերեալ՝ զևս առաւելագոյնն 'ի զէս վարկանի պահել զգեղեցկութիւն, զանայլայլութիւն, և զկարգ 'ի խորհուրդս և 'ի գործս, և զգուշանայ չառնել ինչ անվայելուչ և կանացի. նոյնպէս և յամենայն կարծիս և յարարուածս չխորհել ինչ կամ չգործել մեղկութիւն: Ասոցունց աստի իրաց շարադրեալ՝ գայ յերևան ինդրելին մեր վայելչականն. որ թէ և չիցէ ազնուացեալ, բայց վայելուչ իցէ. և այն իսկ է զոր 'ի բնէ գովելի ասեմք, թէպէտ և չգովիցի յումեք:

Եւ Այ արդ աւասիկ զկերպարանն զօգցես, որդեակ Սարկիէ, և իբրու զգէմն իմն տեսանես զվայելչականին. որ եթէ առ այս լինէր նկատելի, սխարլի սիրով յինքն ձգէր զամենեսեան, որպէս ասացն Պղատոն: Այլ որ ինչ միանգամ վայելչականն է՝ 'ի միոյ անտի ծագէ 'ի քառեակ մասանցն. վասն զի կամ յածի 'ի քաջ զիտողութեան ճմարտութեան և յաչարջութեան, կամ 'ի պահել զմարդկան ընկերութիւն, և 'ի հատուցանել իւրաքանչիւր զիւրն, և 'ի հաւատարմութեան ուխտից և դաշանց. կամ 'ի մեծանաճութեան և յարութեան քաջութեան վսեմ՝ և անպարտելի ոգւոյ, և կամ յամենայն բանից և 'ի գործոց 'ի կարգն և յեղանակ, յորս հաստատեալ է պարկեշտութիւն և չարաորութիւն:

Այ սոքա չորեքեան թէպէտ և կապեալ են ընդ իրեարս և աղիտաղիեալ, բայց մի մի 'ի նոցանէ ծնանին զանազանեալ ազգս պատշաճից. զոր օրինակ յառաջնոյ անտի մասնէ յորում կարգեալ զնեմք զիմաստութիւն

և զխոհականութիւն, ծնանի խոյզ և խնդիր և զիւս ճշմարտութեան. և այնմ առաքինութեան այս պաշտօն է սեպհական :

Եւ որ որ նրբատես լինիցի եթէ զինչ ստուգադոյն կայցէ յիրս իւրաքանչիւր, և կարող գտանիցի սրատես լինել պատճառաց, և արագ արագ բացատրել, զնա օրէն է խոհականագոյն և իմաստնագոյն քան զամենեսեան ասել : Սորին աղագաւ ճշմարտութիւնն ներքոյ անկանի նման իբրև նիւթ ինչ զորմէ ճառէ և ՚ի նմին դեգերի :

Իսկ երկոյ այլոց առաքինութեանց հարկք առաջի եղան պատրաստել և պաշտպանել զայն ինչ իրս՝ յորս գործք կենաց բովանդակին. զի միաբանութիւն մարդկութեան և զօր՝ անբակ պահեսցի, և շուք և մեծութիւն անձին փայլեսցէ եթէ ՚ի յաճախել զգոյս, և ՚ի հանդերձել զպահեկանս անձին և իւրոյն, և եթէ ևս առաւել յարհամարհել զսովիմքք : Իսկ կարգ և անայլ այլութիւն և յեղանակ, և որ սոցա նման են, յայն ազգ պարսպին՝ յորում պէտք են ՚ի կիր արկանել զարդիւնս ինչ իրաց, և ոչ զմտածութիւն և եթէ :

Ի՛նչն զի յորժամ իրացս այսոցիկ որովք վարիմք ՚ի կենցաղում՝ զյեղանակ ինչ և զկարգ դնելք աւրնութեր, կայ և պահի արժանն և վայելչական :

2. Ի՛ չորից անտի տեղեաց՝ յորս զվայելչականին բընութիւն և զզօրութիւն բաժանեցաք, նախկինն այն որ հաստատեալ է ՚ի գիտութեան ճշմարտութեան՝ յանկաւորագոյն է մարդկեղէնս բնութեան : Ս՝ ասն զի աւմենեքին ձգիմք ՚ի ցանկութիւն ճանաչման և գիտութե, և ՚ի նմին գերազանց հանդիսանալ գեղեցիկ վարկանիմք. իսկ սայթաքել, սխալել, տգիտանալ և խաբիլ՝ և չար համարիմք և նախատինս : Ի՛ սմին կարգի, որ և բնաւորական է և վայելչական, յերկուց զգուշալի է մեզ թերութեանց. մի՛ զի մի զանձանս թմն իբրու ծանուցեալս ինչ համարեսցուք, և յանխորհուրդս հաւանութիւն ընծայեսցուք նոցա. և որ կամի խորշել ՚ի թերութենէ աստի (և պարտի իսկ կամել ամենայն ոք), հարկ է նման ծախել և զժամանակ և զփոյթ ջանից ՚ի խորհել զառաջիկայ իրաց :

Ս՝ իւս ևս թերութիւն այն է, զի ոմանք փոյթ մեծ

յոյժ և ճիգն բազում ցուցանեն յիրս մ[թ]ինս և դժուարինս, [թ]էպէտ և ոչ հարկաւոր ինչ իցեն: Այս խուսափեալ միանգամ 'ի մորութեանց աստի, որչափ ինչ ջան և հոգ զիցէ որ յիրս լաւութեան և արժանիս գիտութեան, գովելի է իրաւամբք. որպէս յաստղաբաշխութեան լուաք զԱյսիոս Սուլպիկիոս¹, և յերկրաչափութեան մեզէն ծանեաք զԱլեքստոս Պոմպէոս². դարձեալ և զյորովս 'ի տրամաբանականն, և զյորունս 'ի քաղաքական իրաւունս: Այս ամենայն արուեստք զեզերին 'ի քննութիւն ճշմարտութեան. այլ առ այսպիսոց ուսումնասիրութեան խափանիլ 'ի կարևոր գործոց՝ հակառակ է պատշաճից: Վրանզի առաքինութեանն զովութիւն բովանդակ յարդիւնս անդ է. և սակայն ստէպ լինի յուլանալ յայնմանէ, և ստէպ ստէպ դառնալ անդրէն յուսումն. այլ և յոյզք մտաց որ ոչ երբէք հանդարտեն՝ կարող են զմեզ 'ի փոյթ գիտութեան մարզել նաև առանց մերոյ աշխատութեան: Արդ ամենայն մտածութիւն և շարժութիւն ոգւոյ յաճի կամ 'ի խորհել բուռն հարկանել զիրաց պատշաճից և զյանկաւորաց առ բարւոք և երջանկաւէտ կեանս, և կամ 'ի փոյթ գիտութեան և ծանօթութեան: Այս յաղազս առաջնոյ աղբեր պատշաճից շատ լիցին ասացեալքս:

1. Վակ վասն երիցն մնացելոց ինքնին իսկ յայտ յանդիման երևին պատճառք՝ որովք ընկերութիւն մարդկան ընդ միմեանս, և կենաց իմն կցորդութիւն սահմանեալ բովանդակի: Այս մասունք նորա երկու. արդարութիւն՝ յորում մեծապէս փայլէ առաքինութիւն, և անտի առնուն զանուն արք բարիք. և սմին լծակից՝ բարերարութիւն, զոր և անխտիր օրէն է մարդասիրութիւն և կամ առատաձեռնութիւն յորջորջել: Այլ արդարութեան գործ է նախկին, զի ոչ որ ոչ ումեք վնասեցէ՝ եթէ ոչ հարստահարեալ յանիրաւի. և երկրորդ, զի

1 Այսիոս Սուլպիկիոս Գաղղոս, այր ճոխ գիտութեամբ ճարտարիստութեան և քերթողութեան, և ևս առաւել աստղաբաշխութեան, տրիբուն լեալ զօրաց յամին 595 շինութեան հռովմայ, զխաւարմանէ լուսնի գուշակ եղև զօրականին յառաջ քան զճակա-

տամարան որ ընդդէմ Պերսեայ. և զպատճառսն ևս նորանշան երևմանն 'ի մէջ բերեալ՝ աներկիւզս յայնմանէ զմարտիկան արար:

2 Սա հօրեղբայր է մեծին Պոմպէի, բազմահմուտ իմաստութիւն մանաւանդ՝ քան քաղաքական արութեամբն հռչակեալ:

զհասարակացն իբրև հասարակաց ՚ի կիր արկանիցէ, և զառանձնականն իբրև զիւրս ինչ:

Իսկ առանձնականն ՚ի բնէ կայ և ոչ ինչ. այլ կամ վազեմի ժառանգութեամբ, որպէս որք երբեմն ՚ի ձեռս բերին զանգործ վայրս, կամ յաղթութեամբ՝ որպէս որք սատերազմաւ տիրեցին. և կամ օրինօք, դաշամբ, պայմանաւ և վիճակաւ: Ըստի յայտմանէ անդն Մարպինեան՝ Մարպինացց ասի, Տուսկուղեանն Տուսկուղեանց: Ըստ այսմ օրինակի է և առանձին կարուածոց սահմանադրութիւն: Եւ արդ քանզի այր իւրաքանչիւր իւրացուցանէ զայս ինչ և զայն՝ որ ՚ի բնէ հասարակացն էր, որ ինչ առն առն հանդիպի՝ զայն պինդ կաջի իւրաքանչիւր որ. սմին իրի այր աւելախնդիր խանդարէ զիրաւունս մարդկեղէն ընկերութեան:

Ըստ քանզի, որպէս գեղեցիկ գրեաց Պրատոնն՝, ոչ մեզ միայնոյ ծնաք, այլ մասն ինչ ծագման մերոյ՝ հայրենեաց է անկ, և մասն ինչ բարեկամաց. վասն որոց հաճոյ թուի ստոյիկեանց ասել՝ թէ ծնունդք կամ բերք երկրի ՚ի պէտս մարդկան գոյաւորին բովանդակ, իսկ մարդիկ մարդկան աղաղաւ են ծնեալ, որպէս զի միմեանց և այլոց օգտամտոյց լինել մարթասցին: Յայսմ մասին սարտ է մեզ զհետ երթալ առաջնորդութեան բնութեան, և զհասարակացն օգուտ մատակարարել փոփոխ պաշտամամբք, առիւ և տրով. և եթէ արհեստիւ իցէ, եթէ աշխատութեամբ և կամ գոյիւք ընչոց զօգել ՚ի միաբանութիւն զմարդիկ:

Հիմն ամենայնի է հաւատք արդարութեան. այս է հաստատութիւն և ճշմարտութիւն բանից և դաշնաւորութեանց: Վասն որոց թէպէտ և խիստ թուեսցի ումբք բանս, բայց համարձակեսցուք նմանող լինել ստոյիկեանց, որք մեծաւ պնդութեամբ հետազօտեն թէ ուստի սկիզբն առին բանքն. և հաւատացուք անուանեալ հաւատոց կամ հաւատարմութեան, զի եղևցի որ ասացան: Իսկ անիրաւութեան կրկին ազգք են. մի այնոցիկ որք զրկենն, և միւս ևս այնոցիկ որք ոչ ՚ի բաց վանեն զանիրաւութիւն՝ յորժամ ձեռնհաս իցեն՝ ՚ի զրկելոց անտի: Վասն զի որ որ յանիրաւի յարձակի

1 Ի թուղթն թ, առ Երբիտաս տարենտացի:

յուրուք վերայ բարկութիւն, և կամ այլով իւր յուզմամբ գրգռեալ, այնպիսին ձեռս ամբառնալ թուի ՚ի վերայ ընկերին. իսկ որ ոչն պաշտպանէ, և ոչ դիմակալէ անիրաւութեան յորժամ կարող իցէ, նոյնչափ ևս ընդ ստգասանօք է՝ որչափ եթէ որ անտես առնիցէ զԺրնոյս կամ զբարեկամս և կամ զհայրենիս:

Վարքէն այն անիրաւութիւնք զորս կամաւ որ առնէ փնասելոյ վասն, բազում անգամ յերկիրդէ գան յառաջ. ուր որ խորհի փնասել այլում՝ երկնի զի մի գուցէ յոչն առնել զայդ՝ ինքն տուժեսցի իւր: Վայց մեծաւ մասամբ յանիրաւել բերին մարդիկ, զի ստասցին որում ցանկացեալն են. և յայտ վատթարութեան մեծապէս ՚ի վեր երևի ազահութեանն ախտ:

Ը. Վա իննգրին մեծութիւնք՝ նախ ՚ի պէտս հարկաւորս կենաց, և երկրորդ ՚ի վայելս փափկութեց: Հայր մեծանձն արծաթսիրութիւնն վերածի ՚ի ճոխութիւն և ՚ի կարողութիւն պարգևաբաշխութեան. զոր օրինակ ՚ի մօտոյ Մարկոս Արասոս՝ վկայէր, թէ ոչ մի ինչ ընչաւտուութի շատ զբեսցի այնմ որ իշխան լինել կամիցի հասարակաց, և արդասեօք նորին չկարիցէ դարմանել զզօրն: Օ ուարձալի իսկ են մեծավայելուց հանդերձանք, և սպասք շքոյ պանծալիք և հարուստք, և ՚ի սոցանէ ծագեցաւ անչափութիւն ընչասիրութե: Այս պարսաւելի ինչ է մեծութիւն ազգաստոհմի ուրուք՝ որ ոչն ստնանիցէ ումեք. այլ խորշելի է միշտ անիրաւութիւն:

Վայց նոյնն առաւելապէս ՚ի մոռացմա լինի արդարութիւն, որք անկանին յիշխանասիրութիւն, ՚ի պատուասիրութիւն և ՚ի փառասիրութիւն. քանզի քաջայայտ է գրեալն առ Վննիոսի.

Վրերական չիք պետութեանց ուխտ սիրոյ,

Չիք և հաւատ իշխանական օրերոյ:

Ս ասն զի յոր ինչ միանգամ ոչ կարեն բազումք վերագոյն հանդիսանալ, անդ լինի սոէպ կագ և կոխ այնպիսի՝ մինչև ամենայնիւ դժուարանայ սուրբ պահել զընկերութիւն: Օ գոյն յայտ արար այժմիկ ձեռների-

1 Մ. Արասոս փարթաւագոյն ՚ի Հոսովայեցիս գտեալ՝ մեծատուն կոչեցաւ: Սա ինքն ընդգէմ Պարթևաց երթեալ անկաւ ՚ի մար

տի: Չարծաթսիրութենէ նորա ճոխարար ճառեն Պլուտարքոս և Դիոնի և Ազոլիանոս:

ցութիւն Արայիտի Արեւարու, որ վեր 'ի վայր արար զամենայն իրաւունս զատուածային և զմարդկային՝ 'ի պատճառս իշխանութեան, զոր մարար կարծեօք սեպհա կանեաց անձին: Անբերելի է յայսմ կարգի այն՝ զի 'ի վեմահան և 'ի զգօնագոյն ոգիս առաւել ևս գտանին ցանկասիրութիւնք պատուոյ և իշխանութեան, զահու և փառաց: Ասան որոյ և առաւել հարկ է զգուշանալ չյանցանել իւրք յայդմ մասին:

Այլ յամենայն իսկ անիրաւութիւնս խտիր մեծ է 'ի յեղանակս անիրաւելոյն. և արժան է միտ դնել՝ եթէ արդեօք յամբոխմանէ՞ իմեմնէ՞ ոգւոյ, որ բազում անգամ սուղ է և առժամեան, եթէ կամաւ և խորհրդով գործիցի: Վանդի թեթեւագոյնք են որ յեղակարծ ինչ գրգռութեամբ պատահեն՝ քան զորս խորհրդածութեամբ և պատրաստութեամբ ներգործին: Այլ յաղագս անիրաւելոյ առ այլս այսքան:

Թ. Իսկ զանց զարշտպանութեամբ առնելոյ, և թողլոյ զարտուպատշաճ՝ պաշտօնն՝ բազմապատիկ պատահեն պատճառք: Վանդի են որք չկամին յանձն առնուլ զթշնամութիւնս կամ զաշխատութիւնս կամ զծախս. և են որք անհոգութեամբ, յուլութեամբ, դանդաղութեամբ և կամ ուսումնասիրութեամբ և այլովք ևս զբաղանօք խափանեալք՝ թողուն լքանեն զորս պարտական էին արշտպանել: Ամին իրի պարտ է տեսանել, գուցէ անբաւական իցէ ասացեալն 'ի Պղատոնէ՞ յաղագս իմաստասիրաց, թէ 'ի քննութիւն ճմարտութե գեգերին, և քամահեն զիրօք յորս յուլք անյազաբար բերին, և արեամբ չափ զնոցանէ կռուին ընդ միմեանս. և զի յոչինչ համարին զայս ամենայն, վասն այնորիկ արդարք են: Ասան զի զհետ երթեալք առաջնոյ ձեթ ազգի արդարութեան, այս ինքն զգուշացեալք չգրկել զոր անիրաւութեամբ, 'ի միւսն անկանին անիրաւութիւնս. քանզի ուսումնասիրութե խափանեալք՝ անտես առնեն զոր պարտ էր նոցա պաշտպանել: Ասան

1 Զատուածայինս, իբր զի զմեհեանս դիցն և զկասկիտոլիոն կողպտեաց. և զմարդկայինս, զի զքաղաքս աւերեաց, և զգաւտուս և զպետութիւնս արծաթոյ վաճառեաց:

2 Յգ. հասարակ. գիրք Զ. ուրանօր բացայայտագոյնս է տեսանել զայս իմաստ Արկերոնի:

որոյ և ՚ի գործակալութիւն Տասարակաց իրաց մատչել ոչ արժանն գրեն նոցա, բայց առ հարկի բռնազրօսութեամբ. ուր արդարացի ևս էր կամաւոր լինել իրացդ քանզի գործ ուղղութեան այդուիկ իսկ արդար է, եթէ կամաւոր իցէ:

Այն և որ առ փութոյ զառանկն իրս հողալոյ, և կամ առ մարդկան ինչ ատելութեան, զիւրեանցն ասէն գործել գործ, զի մի երեւեցին անիրաւել յոք. և այսպիսիք ՚ի միոյ ազգէ անիրաւութեան ազատացեալք՝ ՚ի միւսն գրեն զանձինս. վասն զի թողուն լքանեն զընկերութիւն կենաց, և ոչ ինչ փոյթ տանին այնմ, ոչ աշխատութիւն և ոչ ինչս ծախեն ՚ի նոյն:

Այլ քանզի երկուս ազգս անիրաւութեան եղեալ առաջի՝ զպատճառան ևս առննթեր կարգեցաք միոյ միոյ, և յառաջագոյն սահմանեցաք՝ թէ որովք իրօք արգարութիւնն պարագրի, դիւրաւ կարող եմք այսուհետեւ դատել զպատշաճն իւրաքանչիւր ժամանակի, միայն թէ մի լիցուք կարի անձնատէրք:

Սասն զի դժուարին է օտարին հող: Թէպէտ և Տերենտեանն այն Վրեմէս՝ զմարդկայինս ամենայն ոչ ինչ օտար յիւրմէ համարի. բայց սակայն, որովհետեւ զայն ինչ իրս առաւել բմբռնեմք և յանձին զգամք՝ որ միան գամ կամ աջող և կամ ձախող մեզ հանդիպին քան այլոյ, զի զնոսին իբր մեծաւ անջրպետեալ միջոցաւ տեսանեմք, այլազգ դատեմք զայլոց քան զմէնջ: Սորին ազազաւ բարեք իւրատ տան՝ ոյք արգելուն չառնել ըզգործ ինչ՝ զորոյ յերկբայս իցես զիրաւացի կամ զանիրաւ լինելոյն. քանզի իրաւացին ինքնին արտափայլէ իսկ երկմտութիւն զանիրաւախոհութե տայ զնշանակ:

Ժ. Այլ հանդիպին բազում անգամ ժամանակք այն պիտիք յորս որ ինչ իրք արժանաւորք երեւին առն արդարայ, և մարդ բարի ՚ի մէնջ անուանելոյ, փոփոխին, և հակառակքն գործին. զոր օրինակ հատուցանել զաւանդն, զխոստմունսն կատարել, և որ այլ ինչ այսպիսիք իցեն՝ որ առ ճմարտութիւն և առ հաւատս ակնարկեն, զսոսին յեղաշրջել ըստ տեղւոյն, և ոչ պահել,

1 Վրեմէս ոմն դերասան ՚ի բանի զայս բան, ՚ի քրքիջ մեծ ծաւրում ՚ի կատակերգութեցն Տերենտեայ բարբառեալ ՚ի տեսալիցալ:

արդարացի լինի գործ : Ս ասն զի վայել է վերածել 'ի հիմունս անդր արդարութեան՝ զորս 'ի սկզբան անդ եղի առաջի . նախ՝ զի մի լիցի ումեք փնասել . և երկրորդ՝ զի 'ի պետոս գայցէ հասարակաց օգտի : Վ փոփոխել ժամանակաց՝ փոխի և պատշաճն , և չմնայ միշտ նոյն : Վ անզի է երբէք զի խոստումն ինչ և դաշն՝ չէ ինչ օգուտ թէ կատարեսցի . անօգուտ կամ այնմ՝ առ որ խոստումն եղև , և կամ այնմ՝ որ խոստացան : Օ ի էթէ որպէս յառասպելն ասի , Պ օսիդոն չառնէր զոր խոստացան Ս օսէնոսի , Ս օսէնոս ոչ որբանայր յորդոց իւրմէ Հիպոդիտայ . քանզի յերկոց անտի ըղձութեանց , ըստ գրեցելումն երրորդ այն էր՝ զի 'ի ժամ՝ բարկութե ինդրեաց զիրուստ Հիպոդիտայ , և 'ի կատարման անդ իրացն սուգ մեծ զգեցաւ : Վ ար և ոչ այն խոստմունք պահելի են , որ անօգուտ իցեն որում խոստացարդ . և ոչ այնորիկ՝ որ առաւել փնասեն քեզ՝ քան թէ օգտեն որում խոստացարն : Հակառակ պատշաճից է՝ ոչ նախապատիւ առնել զմեծն քան զփոքր . զոր օրինակ է թէ եղեալ իցէ քո բանս՝ գալ 'ի փաստաբանութիւն առաջիկայ դատիդ , և յայնմ վայրի որդին քո ըմբռնեսցի 'ի ծանր խօթութիւն , ոչ է հակառակ պատշաճից՝ չառնել զոր խօսեցարն . մանաւանդ անպատշաճն գործէ այն որում խոստումն եղև՝ էթէ արտնջեսցէ որպէս լքեալ առ 'ի քէն : Վ աս առաւել , ո՞ ոչ զիտիցէ էթէ չէ արժան կատարել զայն խոստմունս՝ զորս արարեալ իցէ ուրուք բռնադատութեամբ երկիւղի , և խաբանօք դաւանաց . և յորովք ազատ կացուցանին 'ի սոցանէ դատաւորական իրաւամբք , և կէսք օրինօք :

Վ աղում այն է զի անիրաւութիւնք գործին և խարդախանօք իւրք , այս է ճարտարարուեստ և խորամանկ թարգմանութեամբ իրաւանց . ուստի յառակս եղև ասել . « Վայրագոյն իրաւունք՝ ծայրագոյն է անիրաւութիւն » : Վ աս սու օրինակաւ բազում ինչ լինի յանցանել 'ի հասարակաց պետութեան . որպէս այն՝ որ վասն զի երեսուն տիւ սահմանեալ էր պարապոյ հաշ-

1 Թեոփոս հրաման առեալ 'ի Պոսիդոնէ՝ ինդրել զինչ և կամեսցի , հայցեաց՝ ասեն առասպելք՝ զերիս զայստիկ . ան , զի դարձ ա-

րացէ 'ի սանդարամեաց . ք , զի 'ի բաւիդն արձակեսցի . և ք , զի մեռցի որդին իւր Հիպոդիտոս՝ որ զպարտեալն էր 'ի Ֆեդրայ :

տուժեան ընդ թշնամոյն, զիշերի ասպատակէր յանդատանս նորա. զի ոչ վասն զիշերոյ, այլ վասն տուրնջեան էր ասէ պայմանն¹: Այլ ոչ մերն է գովելի² (եթէ ճշմարիտ իցէ) թէ Արեւնտոս Փաբիոս Աբէոն³, կամ թէ այլ ոք (զի՛ն լրոյ և եթ չամբաւոյ ունիմ զայդ) դատաւոր առաքեցաւ ՚ի ծերակուտէն վասն որոշման սահմանաց՝ Աղլացւոցն և՝ Ախալօլեցեաց. արդ եկեալ (ասեն) ՚ի տեղին, ուրոյն ուրոյն խօսեցաւ ընդ կողմանսն երկոսին, զի մի ինչ ազահեսցեն և մի աւելախորն զիր լինիցին. այլ լաւ համարեցին յետս ընկրկել՝ քան յառաջ խաղալ: Օ այս իբրև արարին երկրքեան, անդատան ինչ թողաւ ՚ի միջավայրին: Արդ զնոցա սահմանս՝ որպէս նոքայն պնդէին որոշեաց, և զոր ՚ի միջոցին թողաւ՝ ժողովրդեանն Հոովմայեցւոց սեպհակահեաց: Այսբէլ է այդ, և ոչ դատ առնել. վասն որոյ յամենայնի զգուշանալ արժան է յայդպիսւոյ խորամանկութենէ:

Եւ. Ան ինչ ինչ ՚ի պատշաճից և ընդդէմ այնոցիկ ՚ի գործ արկանելիք՝ յորոց զրկանս ինչ ընկալար. զի զոյ յեղանակ և վրիժուց և պատժոց: Արդ ոչ գիտեմ, եթէ բաւական իցէ հարստահարողին զզջալ ընդ անիրաւութիւնս զոր գործեաց, որով յայնմհետէ չառնիցէ նա ինչ յայնպիսեաց անտի, և այլք դանդաղագոյնք գտանիցին յանիրաւութիւն:

Ի հասարակաց պետութեան առաւելապէս ինամ ունել հարկ է իրաւանցն մարտի. զի որովհետև կրկին ազգք են կռուելոյ, է որ կագելով և է որ բուռն առնելով, յորոց առաջինն մարդումն է սեպհական, և երկրորդն զազանաց, յայնժամ օրէն է յերկրորդն դիմել յորժամ անմարթ իցէ առաջնոյն վարել:

Սմին իրի յայն սակս և եթ ՚ի պատերազմն օրէն է ձեռն արկանել՝ զի զերծ ՚ի զրկանաց ՚ի խաղաղութեան լիցի կեալ: Իսկ յետ ՚ի գլուխ տանելոյ զյաղթութիւն՝ պարտ է ինայել ՚ի նոսա որ չեղենն անազորոյնք կամ ասպառուիք ՚ի պատերազմի. զոր օրինակ մերս նախնիք

1 Քանզի ՚ի լատին լեզու նոյն բառ. dies, զտիւ և զոր նշանակէ անխափր:

2 Հոովմայեցի այր:

3 Աբէոնն հիւպատոս հաշակեալ է որպէս այր բանաստեղծ և իմաստուն և պերճաբոս:

զՏուսկուղացիս, զԱկուացիս, զԱ որսկեանս, զԱբբի-
նացիս և զՏերնեանս՝ ՚ի քաղաք անգամ ժողովեցին .
բայց զԱբբեղոն և զԱրմանատիս ՚ի հիմանց տապալե-
ցին . իցէ թէ ոչ և զԱրորն թոս . այլ կարծեմ թէ ինչ
մի խնացան նորա վասն յաջողակութեան տեղոյն ա-
ռաւելապէս, զի մի լինիցի երբեմն յորդոր պատերազմ
յարուցանելոյ տեղին գլխովին : Բայց ըստ իմունս խոր
հրդոյ, լաւ է միշտ հաշտութեան լինել ՚ի խնդիր՝ ուր
չգուցէ կասկած դաւաձանութեան : Յորում մասին ե-
թէ ինչ անսային, ունել ունէաք՝ եթէ ոչ զամենեւին
լաւն, զէթ տերութիւն ինչ հասարակաց, որպիսի
չիք զարդիս և ոչ մի : Եւ ընդ այնտիկ որոց յաղթե-
ցերն զօրութեամբ՝ բարիոք պարտ է վարել . որպէս և
որք զէնընկէց անձնատուր լինին ՚ի սպարապետն, սի-
րով են ընդունելի, թէպէտ և մանգղիոնն նոցա խախ-
տեալ իցէ զպարիսպն : Յայսմ կարգի այնչափ ինամով
արդարութիւն ՚ի մերոցս պաշտեցաւ, զի որք քաղաքաց
և ազանց յաղթեալ մարտիւ պատերազմի՝ ընդ հովա-
նեաւ ընկալան զնոսա հաւատարմութեան իւրեանց,
պաշտպանք կացին նոցա ըստ նախնեացն օրինի :

Բայց արդ ուղղութիւն պատերազմի կարի սրբաբար
օրինադրեցաւ յիրաւունս հռովմէական ժողովրդեան՝
լինել բանիւ իրաւաբան վճռատուի : Յորմէ ՚ի դէպ է
խնատասիրել՝ թէ չիք պատերազմ արդար, բայց որ
կամ ՚ի դարձ լինի փոխարինաց, և կամ վաղազոյն ազ-
դի և հրատարակի : Պոմպիլիոս՝ սպարապետ ընդ ձե-
ռամբ ունէր գաւառ, և ՚ի գնդի նորա զինուորեալ էր ՚ի
համբակաց կարգի որդին Աատովնի : Բորդ յորժամ հա-
ճոյ թուեցաւ Պոմպիլիոսի ՚ի բաց արձակել զԷգէոն
մի, արձակեաց և զԱատովնի որդին՝ որ յայնմ լեգէոնի
էր՝ զինուորեալ : Բայլ ՚ի կալ մնալ նորա ՚ի զօրու պա-
տերազմանէր մտօք, գրեաց Աատովն առ Պոմպիլիոս,
զի թէ յանձն առնու մնալ նմին ՚ի զօրու անդ, պար-
տաւոր արասցէ զնա կրկին երգմամբ զինուորութեան .

1 Եզգք կամ տոհմք ազանց որ ՚ի
հնունն ՚ի Վատիոն բնակեալ մարտ
ընդ հռովմայեցիսն յաճախ յօրի-
նէին :

2 Եւ ևս թուի հնախօսից Պ .

Եթէ շէն ընթեւնուլ կամ իմանալ
տասանօր . զի նա սպարապետ ա-
նուանի եկաց մտկեգոնական պա-
տերազմին . իսկ Պոմպիլիոսն անուն
օտարոտի իմն թուի ասեն :

իրը զի կորուսեալ միանգամ զառաջինն՝ ոչ ևս կարէր իրաւամբ մարտնչել ընդ թշնամիս :

Եւ յաջառն էր աչալուրջ զգուշութիւն ՚ի յարուցանել զպատերազմ : Այս նամակ ծերոյն Սարկոսի Աստուծոյ առ Սարկոս որդին, յորում գրէ . Ասեմ, զի ՚ի բաց արձակեալ է զքեզ հիւսարտոսն՝ երբ զինաւորն էիր ՚ի Սակեդոնիս ՚ի պերսեան մարտին . և արդ ազգ առնեմ զգոյշ լինել քեզ չմոսնել ՚ի պատերազմ . զի չէ օրէնս որոց չիցեն ՚ի զինուորութեան՝ մարտ դնել ընդ թըշնամոյ :

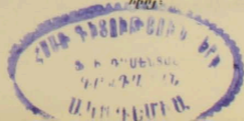
337

ԺԲ . Աչ զայն ևս յուշ առնեմ, զի որ անձամբ անձին մարտիկ հանդիսանայր, այնպիսին հիւր կոչէր՝ մեղմութեամբ ձայնին զիրացն դժնդակութի ամիքելով : Քան զի զոր այժմս հիւր կամ օտար ձայնեմք, առ նախնեօք պանդուխտ անուանէր : Օայդ յայտ առնեն երկոտասան տախտակքն, յասել անդ . « Ամ օր սահմանեալ ընդ օտարի » . և դարձեալ, « Բնդդէմ օտարականի մշննջենաւոր իրաւունք » : Աչ զինչ աւելի հեզաբանութիւն քան զայդ կայցէ . ընդ որում մարտ մղես՝ այդ պիսի մեղմական վարել յորջորջումն . միայն թէ զայդ անուս տակաւ ՚ի խտտագոյնս վերածեաց հնութիւնս . զի ՚ի նժդէհին անձնէ հեռացեալ, մնաց յայմ՝ զոր զի նուք ընդդէմ ուրուք ամբառնայ :

Աչ եթէ յազազս պետութեան իցէ կռիւն, և մարտիւ պատերազմի խնդիր փառաց, տակաւին հարկ է զի գացին ՚ի նմա այն պատճառք՝ զորս խուն մի յառաջ ասացի լինել արդարացի պատճառս պատերազմաց : Սակայն պատերազմունք որ յազազս զփառս տէրութեանն խնդրելոյ գործիցին, ոչ այնչափ դառնութեամբ են մղելի : Քանզի զոր օրինակ այլ ազգ մաքառիմք ընդ քաղաքացոյ՝ եթէ թշնամի իցէ, և այլ ազգ՝ եթէ պահանջող . ընդ առաջնոյն միցումն է պատուոյ և իշխանութե, և ընդ երկրորդին վէճ՝ զգլխոյ և զհամբաւոյ . սոյնպէս ընդ Արեղախերեայնս և ընդ Արմբրացիս՝ իբրև ընդ թըշնամիս էր մեր պատերազմ, որպէս զի կայցեն և երկու

1 Քանզի ըստ լատին բարբառոյ hostis հիւր և թշնամի միանգամայն նշանակէ . իսկ զպանդուխտան peregrinus կոչեն :

2 Կեղտիբերեայս զՍպանիացիս արն կոչէին նախնիք . Կիմբրացիս զհիւսարտեանս ազինս Գերմանիոյ :

քեան, բայց ոչ երկոքեան ևս իշխեսցեն. իսկ ընդ Ստփնս, ընդ Սաբինացիս, ընդ Սամիացիս, ընդ Փիւնիկեցիս¹, և ընդ Պիւռոսի՝ յաղազս տէրութե էր մաքառումն: Փիւնիկեցիք ուխտադրութք, Մնիբաղ անագորոյն, այլք արդարագոյն: Վեղեցիկ են յոյժ Պիւռոսին ասացուածք յաղազս դարձուցանելոյ զգերեարն.

Ոչ ոսկի ինձ խընդրեմ, ոչ գինս ՚ի ձէնջ արծաթոյ.

Ոչ մարտի սակարկուս, այլ ըզքաջաց ոյժ ազգոյ.

Երկաթով, ոչ ոսկով աղէ լիցուք դիմագրաւ,

Եւ թէ մե՞զ տացէ զթագ կի՞ թէ ձեզ բախտ վիճակաւ,

Օ օրութի փորձեսցուք: Եւ հակիրճ ձեզ այս իմ բան.

Յորոց բախտն անխայեաց ՚ի մեծ կորով զօրութեան,

Ի նոցին անխայեամ յազատութիւն անխասկած.

( )ն առէք ՚ի պարզեւ, տամ ես ընդ դիցնն մեծաց:

Ըրդարեւ թագաւորական, և այսասեան տոհմին արժանաւոր վճիռ:

Եւ եթէ մի մի յրմբոններցն ըստ ժամանակին՝ խոստացեալ ինչ իցեն թշնամոյն, պարտ է հաւատարիմ ՚ի խոստմունսն վնել: Օ որ օրինակ յառաջումն պունիկեան մարտի հռեզուղոս ձերբակալ ՚ի Փիւնիկեցւոցն եղեալ, յորժամ ՚ի հռովմ արձակեցաւ վասն զգերիս փոխելոյ, երդումն տուեալ վասն դարձի, նախ ընդ գալ իւրում յայտ արար յատենի ծերակուտին՝ թէ ոչ բարուք ինձ թուի յետս տալ զգերեարն. և ապա մինչդեռ մերձաւորքն և բարեկամք այնոց ունէին զնա, ընտրեաց դարձ առնել ՚ի պատուհասի տեղին՝ քան ՚ի հաւատարմութենէ խոստմանն տուեցելոյ առ թշնամին վրիպել:

^{1 2} Իսկ յերկրորդումն պունիկեան պատերազմի ըզհետ Վաննեայ ձակատամարտին, արս տասն արձակեաց Մնիբաղ ՚ի հռովմ, երդմնի արարեալ զնոսա, զի թէ ոչ յաջողեցին փրկանաւորել զգերեարն, անդրէն դարձեալ եկեսցեն. և համարակալքն ՚ի հասարակաց գանձուց դարմանեցին զամենեսեան զնոսա ցորչափ կեցինն, ևս և զմին ՚ի նոցանէ՝ որ երդմնազանց գտեալ

¹ Իմա զՊարթեզոնացիս, որ բազումն ՚ի գրչազբաց, և յերկուս պունիկեանք ևս կոչին:

² Աստեղանիչս այս հատուած զատութիւն բանիցն:

մինչև ցլիւս նշանակն սրակասէ ՚ի

էր : Վանգի հրամանաւ Մանիբաղայ ելեալ նորա ըստ բանակն , և յետ սուղ ինչ պահու անդրէն դարձաւ , որպէս թէ զմուսցեալն ինչ կամէր ասել . ապա միւս ևս անգամ մեկնեալ 'ի բանակէն՝ ազատ յերզմանէն զանձն իւր համարէր . այլ բանիւք չափ էր ազատու թիւնն այն , և ոչ արդեամբք . իսկ 'ի հաւատարմութեան իրս ցանդ 'ի միտս քո պարտիս ուշ ունել և ոչ 'ի բանդ : Այլ օրինակ մեծ յոյժ թողին մեզ նախնիք զարդարութեան 'ի վարել ընդ թշնամիս , այնու՝ զի յորժամ այր փախստեայ 'ի Պիւռոսէ առ Տերակոյտն եկեալ՝ բան տայր դեղամահ սպանանել զարքայ , Տերակոյտն և Ա . Փաբրիկիոս ետուն զփախստեայն 'ի ձեռս Պիւռոսի : Այսպէս և ոչ զառն թշնամոյ և հզօրի և անպատճառ 'ի մարտ մատուցելոյ զկորուստն յանձն առին դաւով լինել* :

Այլ յաղագս պատերազմական պարտեայ և պատշաճից այսչափ ինչ հերիքացի :

Յուշ լիցի մեզ , եթէ առ անաւագս անգամ արդարութիւն է պահելի : Արդ անաւագ աշտիճան և վիճակ՝ ծառայիցն է : Այն բարիս օրինադրեն՝ ոչք հրա մայեն այնպէս վարել ընդ սոսա , որպէս ընդ վարձկանս . այս ինքն է զգործ պահանջել , և զարդար առնել զհատուցումն : Այլ քանզի կրկնակի լինի անիրաւ , այս է , կամ բռնութեամբ և կամ նենգաւ , նենգն աղուխու գողցես անկ , բռնութիւնն առիւծու . երկոքեան իսկ օտար ամենայնիւ 'ի մարդոյ , այլ նենգն առաւել ատելութեան արժանաւոր : Վան զամենայն անիրաւութիւս գլխաւորագոյն այն է , զոր առնիցէ ոք սակս երևելոյ այր բարի : Յաղագս արդարութեան շատ լիցին ասայեալքս :

ԺԴ . յամ է այսուհետև ասել ըստ խոստացելոյ կարգիս՝ յաղագս բարերարութեան և առատաձեռնութեան , քան զոր չիք ինչ յանկաւորագոյն բնութեան մարդոյ . սակայն և աստ բազում զգուշութեան պէտք են : Վանգի նախ զառաջինն պէտք են հայել՝ զի մի 'ի վրաս լինիցի բարերարութիւնն , եթէ այնոցիկ՝ որոց մարդասիրեն կարծեմք , և եթէ այլոց : Արկրորդ՝ զի մի առաւելագոյն իցէ մարդասիրութիւնն քան զկար զօրութեան : Այլ երրորդ , զի ըստ արժանեայ իւ-

բաբանչիք լինիցի : Վանդի այս հիմն է արդարութե , յոր արժան է և զամենայն վերածել : Ասան զի որք միանգամ չնորհ այնպիսի առնեն ումեք , ուստի փաստ հասանիցէ նման փոխանակ օգտի , ոչ բարերարք և ոչ պարգևատուք են համարելի , այլ մարդահաճոյք փաստակարք : Այլ որք ոմանց փնասեն՝ զի այլոց բարերարեսցեն , ՚ի նմին անիրաւութեան են , որպէս այն թէ զօտարինն յիւրեանս ձգիցեն : Վազումք այնորիկ են , և առաւել փառասէրք և պատուախնդիրք , որք ՚ի կիսոց յափշտակեն՝ զի յայլս առատաձեռնեսցեն . և այսպիսիք համարին յանձինս՝ եթէ բարերար առ բարեկամս իւրեանց երևեսցին , եթէ հարստացուսցեն զնոսս ուրով օրինակաւ և իցէ : Իսկ այդ այնչափ օտար է՝ ՚ի սատշաճից , զի և չկարէ լինել ինչ այնպէս հակառակ պատշաճից : Այլս ուրեմն պէտք են տեսանել զայնպիսի վարել մեզ առատաձեռնութիւն , որ օգտեսցէ բարեկամաց , փնասեսցէ և ոչ ումեք : Ամին իրի զԱղղային և զԱխարու զփոխարեբութիւն ընչից յարդար տերանց առ օտարս՝ ոչ առատաձեռնութիւն արժան է կարծել . զի չէ և չէ ինչ ազատական՝ որ ոչն իցէ և արդար :

Այլս ևս կարգ զգուշութեան էր՝ ջանցանել մարդասիրութեան ըստ չափ կարողութեան և գոյից . զի որք մարդասիրագոյն կամին լինել քան զարժանն , նախ այնու իսկ յանցանեն՝ զի անիրաւին առ մերձաւորս . վասն զի որչափ ինչ ՚ի սոսս մատակարարել և թողուլ իրաւացի էր , առ օտարս զնոյն փոխանցեն : Այլ է յայգպիսում առատաձեռնութեան բազում անգամ զօշաքաղութիւն և կեղեքումն անիրաւ , որպէս զի ունիցին ինչս բաւական՝ ՚ի պարգևաբաշխութիւն : Այլ է իսկ տեսանել զյորքունս յայնցանէ որ ոչ այնչափ ՚ի բնէ են առատաձեռն , քան ՚ի փառամորութենէ , բարերարս երևելոյ զի բազում ինչ առնեն՝ առաւել առաջս մարդկան , որպէս թուի , քան ՚ի յօժարութենէ կամաց : Իսկ այդպիսի կեղծաւորութիւն կից է մանաւանդ ընդ ունայնութեան՝ քան ընդ ազատականութեան կամ ընդ համեստութեան :

Արբորդ ինդրելին էր , զի ՚ի բարերարութեան ըստբութիւն արժանաւորութեան լինիցի . և յայսմ մասին պարտ է հայել ՚ի բարս նորա՝ ում բարերարեմքն , և

վարիցիմք ընդ այնտիկ որք արդէն օգտեցին : Օ ի ուր
կրկին ազգք են ազատականութեան , մին երախտիս
առնելոյ , և միւսն երախտահատոյց լինելոյ , առնելն
կամ չառնել զերախտիս ընդ մերով իշխանութեամբ
է . իսկ չհատուցանելն՝ ոչ է օրէն առն բարւոյ , միայն
թէ առանց անիրաւութեան զայդ առնել կարող իցէ :

Եւ յընդունելութեան երախտեաց արժան է ընտ-
րութիւն առնել . վասն զի չիք տարակոյս , թէ մեծա-
գունին առաւելապէս եմք սարտապան . բայց յայսմ
նախ պէտք են կռազատել՝ թէ իւրաքանչիւր ոք որով
ողւով և փութով և բարեսէր կամօք արարեալ իցէ :

Օ ի բազումք բազում ինչ առնեն յանխորհուրդս , ա-
ռանց կըռութեան կամ չափու և եղանակի , յամե-
նայն մարդիկ բերեալք յեղակարծ իմն յարձակմամբ
ողւոյ՝ որպէս հողմով . արդ այսպիսի երախտիք ոչ նոյն-
պէս մեծ ինչ են գրելի , որպէս որ զիտութեամբն լի-
նին և խորհրդով և հաստատուն մտօք : Եւ յե-
րախտահատոյցն լինել և ՚ի շնորհակալիս , եթէ այլով
մասամբ հաւասարք իցեն , այս է առաւել ՚ի պատշա-
ճից սակի , զի ըստ առաւել կարօտելոյ իմիք առն առն՝
առաւելապէս լինիցի որ նպաստամտոյց . զորոյ զհա-
կառակն գործեն յողովք . զի յումմէ առաւելագունի
իմիք ունին ակն , թէպէտ և անկարօտ իցէ նա , սակայն
նմին սարտահարկեն առաւելութեամբ :

Ժ.Ձ . Վեղեցիկ պահի մարդկան ընկերութիւն և ըն-
դակցութիւն , եթէ ըստ առաւելագոյն մերձաւորու-
թեան՝ յաճախագոյն ցուցցի ումբ մարդասիրութիւն .
այլ արժան թուի խորագոյնս հետազօտել , թէ որ այն
իցեն ՚ի բնէ սկզբունք հաղորդակցութեան և ընկերու-
թեան մարդկութեանս : Վանզի առաջին այն է՝ որ նըչ
մարի ՚ի միաբանութեան համօրէն ազգի մարդկան . և
սորայս զօդ է բան և բանականութիւն , որ ուսուցանե-
լով , ուսանելով , հաղորդելով , պայքարելով , դատելով՝
դաշնաւորէ զմարդիկ ընդ միմեանս , և զօրէ զնոսա բնա-
ւորական իմն ընկերութեամբ : Եւ ոչ այլով իւիք այն-
չափ հեռի գտանիմք յանբանիցն ՚ի բնութենէ , յորս
ստէպ ստեմք թէ դոյ արիութիւն՝ զոր օրինակ ՚ի ձիս

1 Մանուանդ ՚ի շափն բար . բիութիւն է և ուժեղակութիւն :
բառ , զի առ նոսա fortitudo և ա .

և յառիւծունս . իսկ արդարութիւն , ուղղութիւն և բարութիւն՝ ոչ երբէք , վասն զի անբանք են և անխօսունք :

Այս ճոխախալ ընկերութիւն մարդոյ ընդ մարդոյ , և ամենեցուն ընդ ամենեսին այն է՝ յորում պարտ է պահել զհաղորդութիւն իրաց ամենայնի , զորս ընձեռեաց բնութիւնն ՚ի պէտս հասարակաց . իբր զի որ միանգամ զրեալ կան յօրէնս և ՚ի քաղաքական իրաւունս՝ այնպէս պահեցին պնդապէս , որպէս և սահմանեալ իսկ է , և ՚ի սոցունց աստի այլքն այնպէս սնօրինեսցին՝ որպէս առակն է Հելլենացոց . « Վարեկամաց ամենայն ինչ հասարակաց է » : Արդ ամենայն ինչ մարդկան հասարակ՝ այն իբր թուին , որ են յայնմ ազգէ՝ որ Ամնիոսէ յայտ ինչ իրի սահմանեալ՝ մարթի ՚ի բազումս փոխաբերիլ .

Որ ուղեցոց մոլորելոյն սիրով կայ ,

Ս առեալ գողցես լոյս ՚ի լուսոյն իւրմէ տայ .

Որպէս զի ոչ պակասեսցէ լոյս նրմա :

Ի միոյ աստի բանէ շատ իսկ խրատ ընծայի , զի զոր ինչ առանց մնասու մարթ է յանօթ տալ՝ տացուք զայն և անծանօթին :

Աստի և այն հասարակաց բանք . մի արդելուր զճուր ինքնահոս : թողացո հուր ՚ի հրոյ լուցանել թէ կամիցի որ : Տուր վարանելոյն խորհուրդ հաւատարիմ . որք օգտակար են որոց առնուն , և ոչ ծանր որոց տանն : Ա ան որոյ և զայստսիկ արժան է ՚ի կիր արկանել , և միշտ մատուցանել ինչ մի յօգուտ հասարակաց : Այլ քան զի չափ փոքր է իւրաքանչիւր անձին , իսկ կարօտելոյն անչափ է բազմութիւն , ուսկական առատաձեռնութիւնն վերածելի է յայն սահման Ամնիոսի . « Որպէս զի ոչ պակասեսցէ լոյս նրմա » . իբր զի մնասցէ կարութիւն առատաձեռն առ մերսն ինեւրոյ :

ԺԷ . Իսկ աստիճանք ընկերութեան մարդկան բազումք են . քանզի առ խորշելոյ յանբաւութենէ անտի՝ հպաւորագոյն է ընկերութիւն նոյն ազգի , գրոհի , լեզուի , որով առաւել միանան մարդիկ : Մերձաւորագոյն ևս իմն է՝ նորին քաղաքի լինել քաղաքացի . վասն զի բազում ինչ իբր են հասարակաց առ քաղաքակիցս , հրապարակ , տաճարք , ճեմելիք , ճանապարհք , օրէնք ,

իրաւունք, դատաստանք, բուեայք . ևս և սովորութիք, ընտանութիւնք, և բազմաց ընդ բազումս բանք և դաշինք : Այլ և ևս անձուկ կապակցութիւն ընկերութեան է 'ի մէջ ազգականաց . զի յանբաւութեան անտի ընկերութեան մարդկային ազգի 'ի գոյզն ինչ և 'ի նեղազոյն ամբոյրի :

Օ ի որովհետեւ 'ի բնէ հասարակ է այս կենդանեաց, ունել զորդեծնութեան ցանկութիւն, առաջին ընկերութիւն 'ի լծակցութեան անդ է . յետ նորա 'ի զաւակս . այնուհետեւ 'ի միում տան ամենայն ինչ է հասարակաց : Այս այս իսկ է սկզբնաւորութիւն քաղաքի, և որպէս թէ սերմնարան տէրութեան հասարակաց : Այնուհետեւ ընդակցութիւնք եղբարց, ապա եղբորորդւոց և քեռորդեաց, որք իբրև չկարեն 'ի միում տան օժանդակիլ, 'ի տունս բաժանին իբրև հատուածք դաղութեանս : Օ հետ գան ամուսնութիւնք և ինսամութիւնք, և 'ի սոցանէ ևս բազմապատիկ տոհմակցութիւնք : Այս այս սերունդ և զաւակագործութիւն սկիզբն է պետութեան հասարակաց : Այս արեան մերձաւորութիւն զօրէ զմարդիկ սիրով և մարդասիրութեամբ : Օ ի մեծ ինչ է զնոյն ունել յիշատակս (կամ զշիրիմս) նմխնեաց, զնոյն պահել կրօնս, և հասարակաց ունել զգերեզմանս :

Այլ յամենայն ընկերութեանց միջի չիք այնպէս գերապանծ, և ոչ այնպէս հաստահիմն, որպէս յորժամ արք բարիք համաբարոյք միացեալ իցեն ընտանութեամբ : Այն զի պատշաճն այն՝ զոր ստեպ յեղեղեմք, թէպէտ և յայլում ումեք 'ի մէջն նշմարեսցի, սակայն և զմեզ շարժէ, և բարեկամս զմեզ առնէ ընդ նմս՝ յորում երևի այդ լինել :

Այս թէպէտ և ամենայն առաքինութիւն յինքն զմեզ յանկուցանէ, և տայ մեզ սիրել զայնոսիկ յորս ինքն գտանել թուի, սակայն առաւելապէս զսոյն ներգործէ արդարութիւնն և առատաձեռնութիւն . վասն զի չիք ինչ այնպէս սիրելի և շողկապիչ, որպէս համաբարոյութիւն լաւաց . քանզի յորս նոյն փոյթք են և նոյն կամք, յայնպիսիս զուգապէս այր ընդ եղբօր զուարթանաց որպէս ընդ անձին . և եղանի այն ինչ զոր Պիւթագորասն կամի 'ի բարեկամութեան, միութիւն 'ի բազմաց

լինել: Մեծ է և հաղորդութիւն ծագեալ յերախտեաց առ միմեանս եղերոյ. որք յորժամ փոխադարձք իցեն և ձրի յերկաքանչիւր կողմանց, զօրէն զնոսա հաստատուն ընկերութեամբ:

Այլ յորժամ ընդ ամենայն յածեսցիս մտօք և բանիւ, յամենայն ընկերութեանց միջի չիք այլ ծանրազոյն և սրատուական իրբև զայն, որ ընդ հասարակութիւն և ընդ իւրաքանչիւր դք 'ի մէնջ: Սիրելի են ծնողք, սիրելի զաւակք, տոհմակիցք, ընտանիք. այլ զբոլորն բոլրեցունց սէր՝ միակ հայրենիք բովանդակեալ ունի. ոյր փոխանակ ո՞ 'ի լուաց դանդաղեսցի 'ի մահ գիմել, եթէ ունիցի օգուտ գործել նմա: Սին իրի ևս քան զևս անբերելի է անագորոյն բարք նոցա, որք հերձիչք եղեն հայրենեաց ամենայն ժանտագործութեամբ, և 'ի բնաջինջ առնել զայն 'ի հիմանց սարսկեցան և սարսպին:

Իայց թէ խնդիր լինիցի և զուգակշուութիւն, ոյց ոմանց առաւել սարտ իցէ հատուցանել զսրաշտօն սրատ շաճից. նախապատիւ եղիցին հայրենիք և ծնօղք, որոց երախտապարտ եմք առաւել. ապա զաւակք և տունն համօրէն՝ որ 'ի մեզ ևեթ սպտկանի, և չկարէ ունել զայլ ապաստան. յետոյ կարևոր մերձաւորք, ընդ որս կից է բազում անգամ և բախտ մեր հասարակաց: Ասն այսորիկ զհարկաւոր նպաստս կենաց՝ սոցա սարտիմք առաւել զորս ասացիդ. իսկ կեննք և կենաց կըցորդութիւն, խորհուրդք, զրոյցք, յորդոր, մտիթարութիւն, է զի և յանդիմանութիւն, 'ի բարեկամութիւնս մանաւանդ ունին զտեղի. և այն բարեկամութիւն է զուարձալի քան զամենայն՝ զոր համաբարոյ բնութեան զուգեալ իցէ:

ԺԸ. Այլ յայս ամենայն պարտուպատշաճ՝ ծառայութիւնս՝ տեսանել արժան է, եթէ զինչ ինչ առաւել հարկաւոր իցէ իւրաքանչիւր ումեք. և զինչ ինչ իւրաքանչիւր 'ի նոցանէ առանց իսկ մեր կարող իցէ ածել զբուամբ, և կամ ոչ կարիցէ: Առ այսպէս ոչ նոյն աշտիճանք լինին կարեաց՝ որպէս ժամանակաց: Ան ծառայութիւնք՝ որք առաւել ոմանց քան այլոց պիտին. զոր օրինակ զբացւոյն վաղագոյն օգնեա 'ի ժողովել զսրաուզս, քան եթէ եղբօր կամ ընտանոյ. ապա ե-

Թէ վէճ իցէ ՚ի դատաստանի, մերձաւորիդ և բարեկամիդ առաւել սրշտպան կաց քան զբացւոյն: Օ այտոսիկ և զայսպիսիս պարտ է քաջ զիտել յամենայն գործս պատշաճից, և սովորութիւն առնել կրթանօք, որպէս զի մարթասցուք բարեք մատակարար լինել պատշաճիցն, և յաւելլով և կարճելով տեսանել զոր մնայն բովանդակութիւն. յորմէ ՚ի միտ առնուցուս, Թէ որչափ ինչ պարտիմք իւրաքանչիւրոց:

Ըստ զոր օրինակ ոչ բժիշկք, ոչ զօրավարք և ոչ փաստաբանք, Թէպէտ և հմուտք իցեն կանոնաց արուեստին, կարող ինչ են առանց մարզից և վարժութեան ՚ի գլուխ տանել գործ արժանաւոր գովութեան մեծի, սոյնպէս և կանոնք պահելոյ զպատշաճն առանդել առանդին, որպէս և մեքս առնեմք, այլ մեծութի իրացն պահանջէ և զմարզս և զվարժութիւն: Բայց արդ ըստ բաւականին գողցես ասացաք՝ Եթէ յիրաց եղելոց յիրաւունս մարդկային ընկերութեան որով օրինակաւ քաղի վայելուչն, յորմէ և պատշաճն յարդարի:

Ըստանօր պարտ է խելամուտ լինել, Եթէ ՚ի քառեակ տեսակաց միջի նախակարգելոց՝ յորոց յառաջ գայ համեստութիւն և պարտուպատշաճ ծառայութի, առաւել քան զառաւել պանծալի տեսանի այն որ եղանի ՚ի մեծանձն սրտէ, որ վսեմամիտ իցէ և արհամարհող մարդկային իրաց: Սին իրի դիւրապատրաստ նախատինք են մեծ՝ զոր դէպ լիցի ասել՝.

Երիտասարդք դուք կանացիք,

Օ այդ առնացի կին տեսիք:

Եւ կամ՝ զայս օրինակ՝.

Հնպա յաւար, ո՛ր Սաղմակեան,

Ըսանց քրտանց և արեան:

Օ սորին հակառակն է տեսանել ՚ի գովեստս. զի ըզգործս մեծանձնութեան և զարիական քաջութեան և զվէհապանծութեան՝ չգիտեմ՝ որպէս լիաբերան դրուա տեմք: Յայսմանէ է ընդարձակն այն ասպարէզ բանից հուետորաց զ]] արաթովնէ, զ]] աղամինեայ, զ]] զատէայ, զ]] երմուպիղայց, և զ]] եւկարայց: Ըստի և մերս Արկ-

1 Ըստ Էննիոսի, կամ այլու՛մ ըրա, զորմէ վիպեն առասպելք՝ ումեք քերթողի: կնատիչ ունել զօրութիւն:

2 Սաղմակիս աղբիւր էր ՚ի Աս-

դէս, աստի՛ Վեկոսեանք, աստի՛ Սկեպիոնեանք՝ Վնէտն
 և Պորդիոս, աստի՛ Մարկոս Մարկեղոս, և այլ ևս ան
 թիւք, ևս առաւել ժողովուրդն հռովմէական ինքնին
 զլիտովին գերազանց գտանի մեծանձնութեամբ: Պոյժ
 պատերազմական փառաց յայտնի լինի և յայնմ, զի
 զանդրիս իսկ տեսանելք իբրև ՚ի զարդ զինուորութե
 կանգնեալս:

ԺԹ. Մ. Մ. Մ. Մ. այն փբացումն ոգւոյ որ ՚ի վիշտս վտանգի
 և ՚ի վատտակա երևեալ, եթէ անմասն իցէ յարդարու
 թենէ, և մաքառիցի ոչ վասն հասարակաց փրկութե,
 այլ վասն անձին օգտաշահութեանց, մոլեկան է: Օ ի
 ոչ միայն չէ այդ ՚ի սահմանի առաքինութեան, այլ
 մանաւանդ անագորոյն մտաց է, որ զամենայն ցրէ ըզ
 մարդկութիւն: Սորին վասն իմաստութեամբ սահմա
 նի արիութիւնն ՚ի Սոյիկեանց, յորժամ ասեն զայն
 Մաքինութիւն մրցական ՚ի կողմանէ արդարութեան:
 Ս ան այսորիկ ոչ որ է որ զարիութեան ստացաւ ըզ
 փառս դաւաճանութեամբ և չարութեամբ, և գովու
 թեան եղև ժառանգորդ. զի չէ հնար վայելչական լինել
 իմիք, որ անմասն է յարդարութենէ:

Վեղեցիկ ուրեմն է Պղատոնին առասացութիւն.
 Աջ միայն, ասէ, զիտութիւնն որ հեռի իցէ յարդա
 րութենէ՝ խորամանկութիւն առաւել քան իմաստու
 թիւն է յորջորջելի, այլ և անձն պատրաստական զնել
 զինքն ՚ի վտանգ, եթէ առ ՚ի յիւրմէ դրդի ցանկութէ,
 և ոչ ՚ի հասարակաց օգտէն, յանդգնութեան ժառան
 գեսցէ զանուն քան զարիութեան: Մըդ այսուհետե
 կամիմք, զի արի և մեծանձն մարդիկ՝ իցեն միանգա
 մայն բարի և անկեղծ. ճմարտասէրք լինիցին, և ոչ
 խաբէբայք. որ են ՚ի մասնէ բուն գովեստից արդարուէ:

Մ. Մ. Մ. այն իսկ է դժոխքմբեր, զի յայսպիսի վսեմու
 թեան ոգւոյ և ՚ի մեծութեան սրտի՛ կարի հեշտեալ
 դարանի կամակորութիւն և իշխանասիրութիւն յոյժ:
 Վանդի զոր օրինակ ըստ Պղատոնի՝ ամենայն բարք
 Սկեղեմոնացւոց վառեալ էր ցանկութեամբ յաղ
 թող լինելոյ, սոյնպէս որչափ որ առաւելու պանծալի
 մեծանձնութեամբ, նոյնչափ առաւել կամի ամենեցուն
 իշխան լինել, մանաւանդ թէ միայն լինել: Մըդ դը
 ժաւարին է ՚ի ցանկալ անդ գեր ՚ի վերոյ լինել ամենե

յուն՝ պահել զհաստարութիւն, որ յոյժ է յանկաւոր արդարութեան: Աստի յայսմանն լինի, զի ոմանք ոչ պայքարաւ, և ոչ որ և է իրաւամբ՝ որ հասարակաց, որ օրինաւոր, յաղծիլ յանձն առնուն. և գտանին ՚ի ժողովրդեան յորովակի կաշառատուք և եղեռնագործք, որպէս զի առաւել մեծութիւնս ստացին, և առաւել վերագոյնք իցեն բռնութեամբ՝ քան հաւատարք արդարութեամբ: Այլ որչափ դժուարին է իմն, նոյնչափ և գովելի. զի չիք ժամանակ, որում օրէն իցէ անբաժ յարդարութենէ լինել:

Աւարդ արի և մեծասիրտ են համարելի՝ ոչ որ առնեն, այլ որ վանեն զանիրաւութիւն: Ասկ ճշմարիտ և իմաստուն մեծանձնութիւնն զհամեստն զայն՝ որում առաւել զհետ երթայ բնութիւնս, ՚ի գործս հաստատեալ գիտէ, և ոչ ՚ի փառս. և առաւել կամի լինել՝ քան երևել իշխան: Անզի և որ կախի զտղէտ խառնադանձին մոլորութենէ, այնպիսին մի գրեացի ՚ի թիւս վեհիցն արանց: Աւարի իսկ դիւրագոյն զրդի ՚ի գործս անիրաւս՝ որչափ որ բարձրամիտ է և փառասէր: Աւայս է ասաքէն դիւրագոյթ վայր. զի դժուարաւ որ գտանի, որ յետ յանձին կրելոյ զվաստակս, և ՚ի վտանգս լինելոյ միջամուխ, ոչ ցանկանայցէ փառաց որպէս վարձուց գործոց իւրոց:

Ի. Ամենայնիւ արին և մեծասիրտն՝ երկոքումբք ի բոք առաւել ՚ի վեր երևի. յորոյ մին հաստատեալ է յանտեան առնել զարտաքին իրօք, ուր դնէ որ ՚ի մտի՝ թէ չէ արժան մարդոյ զարմանալ կամ ցանկանալ կամ զհետ լինել իմիք, բայց միայն որ համեստն իցէ և վայելչական. և ոչ ներքոյ անկանել ոչ մարդոյ, ոչ խոռվութեան ոգւոյ, և ոչ բախտի: Ասկ միւսն է, զի յորժամ զայդ սիրտ ունիցիս զոր ասացիդ, գործս գործիցես ոչ միայն մեծամեծս և կարի օգտակարս, այլ և դժուարինս յոյժ և տարժանաւորս, և լիս վտանգօք կենաց, և յոքունց իսկ իրաց՝ որ կենաց են անկ:

Աւայս երկուց իրացս բովանդակ պարծանք և մեծութիւն, բաւ նմին և օգտակարութիւն, ՚ի վերջումն անդ է. իսկ սրատձառն և բան որ առնէ զք այր մեծ՝ յառաջում անդ է: Ասան զի յայնմ է բանն, որ առնէ վեհանձնեաց և արհամարհող մարդկեղէն իրաց:

Այս տեսանի յերկուս՝ եթէ զայն և եթ ըարի համարիցիս որ համեստն է, միանգամայն և յամենայն ամբողմանէ սրտի ազատ իցես: Վանցի և զորս գերապանծ և զարմանալի բազմաց թուին՝ դուզնաբեայ ինչ վարկանել, և քամահել զնորօք անայլայլակ և հաստատուն խորհրդով, գործ է քաջասրտութեան և մեծանճուութեան. և զորս դառն թուին, ուր բազմապատիկ և պէսպէս հանդիպին այդպիսի զեանք կենաց և ընչից մարդկան, այնպէս տանել՝ զի ոչ իւր օտարանայցես՝ ի պայմանէ բնութեան կամ՝ ի պատուոյ առն իմաստնոյ, արիական ոգւոյ է գործ և մեծամուր հաստատութեան:

Այս ոչ իսկ վայել է այնմ՝ որ ոչ խորտակի յերեսաց երկիրդ, լուծանիլ ցանկութեամբ, և անպարտելոյն ՚ի վաստակոյ՝ յաղթիլ ՚ի փափկութենէ: Ասն որոյ և ՚ի սոցանէ է զգուշալի, և խորշելի յարծաթսիրութենէ: Օ ի չիք ինչ այնպէս նշանակ փոքրոգի անձին՝ որպէս սիրել զմեծութիւնս, և ոչ այնպէս համեստագոյն և մեծավայելուչ, որպէս արհամարհել զինչս՝ եթէ չունիցիս, և ՚ի բարերարութիւն վարել և յառատաձեռնութիւն՝ եթէ ունիցիս: Օ գուշանալ պարտ է և ՚ի փառասիրութենէ, ըստ որում՝ ՚ի վեր անդր ասացի. վասն զի կասպտէ ՚ի բաց զազատութիւն, ոյր վասն պարտի լինել բովանդակ ճիզն մեծանճն արանց: Արժան հետամուտ լինել և իշխանութիւն. մանաւանդ թէ արժան է կամ երբեմն չառնուլ յանճն, և կամ երբեմն և հրաժարել:

Վատարկանալ պարտ է և յամենայն ամբողմանէ սրտի, եթէ ՚ի ցանկութենէ և յերկիրդէ, և եթէ ՚ի վատասրտութենէ և ՚ի հեշտախտութենէ և ՚ի բարկութենէ. որպէս զի առնութեր կացցէ հանդարտութի և աներկեանութիւն, որ բերէ ընդ իւր զանայլայլութիւն միանգամայն և զարժանապատուութիւն: Ըստ ևս այնք են և եղեն, որոց ցանկացեալ հանդարտութեանն զոր յիշեցի, ՚ի զբազմանց հրաժարեցուցին զանձինս, և յանգործութիւն եղեն ապաստան: Յորոց սակի և ազնուական փիլիսոփայք և կարի ականաւորք, և ոմանք ոմանք արթունք մտօք և ծանրաբարոյք ՚ի մարդկանէ, ոչ զամբոխին և ոչ զիշխանաց զբարս կարող ե-

զէն բառնալ, և բնակեցին ոմանք յազարակս՝ զբօսեալք յառանին իրս : Սոցա այն էր միտք՝ որ ինչ և թագաւորաց . իբր զի կարօտասցին և ոչ իմիք, հնազանդեացին և ոչ ումեք . այլ ազատութեամբ վարեացին, որում անկ է ըստ կամի կեալ :

ԻԱ . Ըրդ որովհետև միօրինակ այդ է ՚ի կարողութեան ցանկասիրաց և հանդարտելոց, նորա կարծեն ՚ի ձեռս բերել զայդ՝ եթէ ինչս բազումս ունիցին . սրբա՝ եթէ շատացեալ գտցին իւրոյին իրօք և սակաւօք : Ուր և ոչ միումն կարծիք է ամենայնիւ անգոմնելի . այլ հանդարտելոցն կեանք է առաւել հեշտ և ապահով, և ոչ այնչափ ծանր կամ դժկամակելի այլոց . իսկ որոց տան զանձինս ՚ի զբաղանս տէրութեան և ՚ի գործել զմեծամեծս, է առաւել բարեբեր մարդկան ազգի, և ճահողագոյն առ պայծառութիւն և ՚ի տարածութի :

Սմին իրի և այնոցիկ թերևս ներել արժան է յոչն առնուլ յանձինս զհոգ տէրութեան հասարակաց, որք գերապանծ ուշիմութեամբ ճոխացեալք՝ ՚ի վարդապետութիւն զանձինս ետուն . և այնոցիկ՝ որք կամ առ նուազութեան առողջութեան, և կամ յայլ ևս ծանր պատճառաց իտափանեալք, ՚ի բաց հրաժարեցին ՚ի հոգոց հասարակաց, այլոց թողլով զկարողութիւն և զգու վութիւնս տնտեսութեան սոցին իրաց : Սակ որոց չկայցեն պատճառք այսպիսի և ոչ մի, եթէ ասիցեն՝ թէ ինքեանք արհամարհեն զայն ինչ իրս՝ որ զարմանալի թուին բազմաց, իշխանութիւնք և պետութիւնք, զայն պիտի ոչ միայն չգովեմ, այլ և սարսաւանաց գրեմ արժանի : Ըրբէն անմարթ է չհաւանել զատաստանի այդպիսեաց յայնմ՝ զի զփառս արհամարհեն և յոչինչ համարին . այլ սակայն երևին յաշխատութեանց և ՚ի տաղտապանաց՝ եթէ վնասուց և եթէ հերքմանց՝ զանգիտել իբրև ՚ի վատանունութենէ և ՚ի չարահամբաւութենէ : Օ ի են որ ՚ի ձախողակս վրդովին, զփափկութիւն ՚ի սպառ անգոմնեն, ՚ի ցաւս են թուլամորթք, անտես առնեն զփառս, վատահամբաւութեամբ կործանին . և յայտսիկ ևս յողորդ մտօք :

Ըսլ որոց տուեալ է ՚ի բնութենէ աջողակութիւն գործոյ, առանց ընդ բանս ինչ ածելոյ պարտ է նոցա ունել զգատաւորութիւն և զգործակալութիւն ՚ի տէ-

բուժեան հասարակաց: Օ ի և ոչ այլ ազգ մարթ է յու տին կալ քաղաքի, որպէս և ոչ հանդիսանալ մեծանձնու թեան: Այս որոց յանձն առնուն զհոգ տէրութեան՝ ոչ ինչ ընդհատ յիմաստասիրաց, չասացից թէ առաւելագոյն խակ, պէտք են նոցա ՚ի կիր արկանել զմեծաւայելուց բարս և զարհամարհութիւն մարդկեղէն իրաց, և զոր ստէպն երկրորդեմ՝ զհանդարտութի սրտի և զաներկեանութիւն. վասն զի չէ պարտ նոցա նեղսրբտութեամբ վարիլ, այլ ծանրութեամբ և անայլայլակ ոգւով կեալ:

Այստեղիկ այնչափ առաւել դիւրագործ են իմաստասիրաց, որչափ նուազ հանդիպին ՚ի կեանս նոցա իրք՝ զորս բախան հարկանիցէ դժբախտութեամբ, և որչափ նուազ ունին կարօտութիւն. թող զի եթէ և ձախող ինչ իրք դիպեսցին, ոչ այնպէս չարաչար կործանին նոքա: Սին իրի ոչ անպատճառ զմեծագոյն յուզմունս շարժութեան սրտի կրեն, և մեծագունի աշխատութե ունին պէտս հոգաբարձութեան քան զհանդարտեալն. վասն որոյ պարտ է սոցա մեծ ևս մեծանձնութիւն յանձին բերել, և ազատութիւն յանձկութեանց կրից:

Իսկ որ մատչին ՚ի գործակարութիւն, զգոյշ լինիցի՝ ոչ լոկ նկատել զի իրքն համեստ իցեն, այլ զի և ունիցի կարողութիւն ձեռն ՚ի գործ արկանելոյ: Աւր և զայն պէտք են դիտել, զի ոչ վայրապար յուսահատ լիցի առ վատութեանն, և ոչ կարի յանձնասպաստան առ ցանկութեանն: Այլ յամենայն իրս՝ նախ քան զմիջամուխն լինել, պիտոյ է արթուն պատրաստութիւն վաղագոյն:

Իս. Նայց քանզի բազումք են որ զպատերազմական իրս մեծ քան զքաղաքականս համարին, ժամ է մեղմել զայդ կարծիս: Սասն զի յորովք ՚ի ինդիր եղեն բազում անգամ պատերազմաց առ փառասիրութեան. և այս ստէպ պատահէ ՚ի մեծանձն և ՚ի բազմահասն ճար անձինս, ևս առաւել էթէ աջողակք իցեն ՚ի գործ զինուորութեան և պատերազմասէրք: Սակայն եթէ կամիցիմք ճամարտութեամբ դատել, բազում ինչ իրք քաղաքականք՝ մեծ ևս գտան և պայծառ ևս քան զպատերազմականս: Օ ի թէպէտ և լմեմիստողէս իրա-

Լամբը դովի, և պայծառափայլ է անուն նորա՝ քան ըզ-
Սողոնին, և վկայ 'ի մէջ բերի Սաղամիս քաջափայլ
յաղթութեանն, իբրու նախապատիւ քան զխորհուր-
դին զայն Սողոնի, որով զառաջինն կարգաւորեաց զՄ-
րիսպազացիս . սակայն ոչ փոքր մեծադործութիւն զայս
քան զայն ասել արժան է . վասն զի այն մի անգամ օգ-
տեաց քաղաքին, իսկ սա յաւե՛ժաբար օգտեսցէ . սովին
խորհրդով օրէնք Մթենացւոց պահին, սովին և առաջ-
նոցն սահմանք : թող զի թեմիստոկղէս չունի ինչ ա-
սել, եթէ այսու օրէնցի Մրիսպազին . բայց նա իրա-
ւամբք աստացէ, եթէ յինէն օգնականութիւն եզիտ
թեմիստոկղէս . վասն զի պատերազմն մղեցաւ խորհր-
դով ծերակուտին՝ որ 'ի Սողոնէ էր հաստատեալ :

Օնոյն օրէն է ասել և յաղագս Պաւսանեայ և ի
սանդրի . զի թէպէտ և գործովք արութեան սոցա ընդ-
արձակեալ կարծի իշխանութիւն Վիկեդեմոնացւոց,
սակայն և ոչ դոյզն մասամբ 'ի համեմատութիւն բե-
րել արժան է գնոսա ընդ Վիկուրգոսին օրինաց և վար-
դապետութեան : Ար զի յայդց պատճառաց զխնովին ե-
ղև նոցա ունել զօրականս հլուս և առաքինիս : Մպա-
քէն և ինձ այնպէս թուէր, թէ ոչ յաւուրս մանկու-
թեան մերոյ Ս . Սկաւրոս 'ի վայր գտանէր քան զՎայ-
իոս Սարիոս, և ոչ 'ի ժամանակին յորում դեղե-
րէպք 'ի գործ տէրութեան, Ա . Վատուղոս քան զԱ .
Պոմպէոս : Ս ասն զի ապիկար են զէնք արտաքոյ, եթէ
չգուցէ խորհուրդ առանին : Այլ ոչ աւելի օգուտ պե-
տութեանն գործեաց Մփրիկանոս, այրն անհամեմատ և
զօրավար քաջ, 'ի յատակել սատակել անդ զՎուման-
տիս, քան եթէ 'ի նովն ժամանակի Վասիկա այր
սոսկական, յորժամ զՏիբերիոս Վրակքոս սպան . միայն
թէ վերջինս այս չէ լոկ գործ առանին, այլ 'ի պատե-
րազմական անդր հայի . որովհետև զօրութեամբ բազ-
կի ել 'ի զլուխ . բայց սակայն և այդ խորհրդով գոր-
ծեցաւ քաղաքականաւ առանց զօրու :

Մյն ինչ է քաջաբաւ, որ որպէս լեւմ՝ մախացողս
ունի յարձակեալս յիւր վերայ յաչաղանօք .

Տեղի տուք զէնք պատմութեանին,

Տեղի տացէ պերճախօսի սարդենին :

Թողից զայլս . ոչ ասպքէն 'ի տնտեսել մեր անդ զտէ-

բութիւն հասարակաց՝ զէնք տեղի ետուն պատմուճանաց . զի ոչ երբէք այնպէս ծանր վտանգ եղև հասարակաց իրաց , և ոչ այնպէս հանդարտութիւն : Օ այս օրինակ խորհրդով և հանձարով մերով արագ արագ ՚ի ձեռաց անտի յանդուզն քաղաքացւոց ՚ի վայր անկան զէնք գլխովին : Արդ ուր ուրէք ՚ի պատերազմի այս պիտի գործեցան գործք մեծամեծք . ո՞ր այն յաղթանակ սմին զուգական՝ : Վհանդի ինձ օրէն է , որդեակ իմ] արկոս , պարծել քո առաջի , որում անկ է և ժառանգութիւն փառացն , և գործոց հետևութիւն : Ստուգութեամբ ասեմ , զայս պատիւ ինձ արար լու ՚ի լու բազմաց Անէոս Պանկէոս այրն փառաւորեալ բազմադէմ գովութեամբք պատերազմականօք , յասել անդ , թէ ՚ի զուր ինձ լինէր յաղթանակ ՚ի մէջ ածել երրորդ , եթէ չունէի տեղի յաղթանակի քոյովդ առ տէրութիւն երախտաւորութեամբ : Վպա ուրեմն ոչ փոքր են առանին արիութիւնք քան զզինուորականս . և առաւել իսկ ՚ի նոսա քան ՚ի սոսա պիտոյ է փոյթ և խնամ ունել :

Ի Գ . Անշուշտ համեստն այն՝ զոր պահանջեմք ՚ի վրասեմ և ՚ի մեծագործ անձնէ , ներգործի ոչ մարմնոյ այլ հոգւոյ զօրութեամբք . բայց պարտ է կրթել զմարմինն , և այնպէս տնօրինել , զի մարթասցի հպատակել խորհրդոյ և բանի՝ ՚ի կատարումն գործոց և ՚ի տանել վաստակոց : Իսկ համեստն զորոյ զհետ ելեալ եմք , հաստատեալ է ամենայնիւ ՚ի ճիգն հոգւոյ և ՚ի մտածութե , յորում ոչ դոյզն օգուտ մատակարարեն պատմուճանագրեացքն վերակացուք տէրութեան՝ քան զորս պատերազմ մղեն : Այլ այսպէս բազում այն է զի ըստ նոցին խորհրդոյ կամ ոչ յանձն առնուն զպատերազմն կամ վճարեն , և է երբէք զի ինքեանք հրատարակեն . զոր օրինակ Սարկոսի Աատովնին (խորհրդով) այն երրորդ պատերազմն պունիկեան . յորում մեռելոյն անգամ զօրեաց հրամանատարութիւն :

Ս ասն այսորիկ ըզձալի է առաւել բանն ընտրողութեան քան գրաջութիւն պատերազմական . բայց ըզ-

1 Անարկէ ՚ի դաւաճանութին զրեաց կիկերոն . այլ կարի են պանկէոս , թէպէտ և առ որդին ասցեալ :

գուշարի չառնել զայդ առ խորշերց մանաւանդ 'ի պատե-
րազմէ՝ քան օգտի աղազաւ : Այնպէս սրարտ է յանձն
առնուլ զպատերազմ, զի ոչ ինչ այլ, բայց միայն
խաղաղութիւն երևեսցի խնդրել : Իսկ արիական և
հաստատուն սրտի է գործ՝ ոչ խռովիլ 'ի դժուարինս .
և ոչ ամբոխմամբ՝ ըստ առածին 'ի սանդղոց և 'ի վայր
կործանիլ, այլ վարիլ խոհական մտացն խորհրդով, և
ոչ 'ի բանէն օտարմնալ :

Սիայն թէ այս սրտի է գործ, և այն մեծի հանձն-
րոյ, յառաջագէտ լինել մտօք լինելեացն, և իւրք իրօք
կանխել կարգաւորել՝ զինչ ինչ մարթի սրտահել եր-
կաքանչիւր կողման, և զոր պարտ իցէ առնել՝ եթէ զի-
պեսցի ինչ . և չառնել ինչ, զորմէ հարկ լիցի երբեմն
ասել . Այ կարծէի : Այսոքիկ են մեծ և վսեմ ոգւոյ
գործք՝ խոհական խորհրդով յանձնապատան եղերց :
Իսկ անխորհրդաբար 'ի ճակատ մտանել և ձեռներէց
լինել, բախիլ ընդ թշնամոցն, ապառուժ մտաց է և
գազանակերպ : Այլ ուր ժամն և հարկն պահանջիցէ,
ձեռն 'ի գործ առնել պարտ է, և նախապատիւ համա-
րել զմահն քան զծառայութիւն և զվատթարութիւն :

Ի Գ . Իսկ յաւեր և յաւար քաղաքաց քաջ միտ դնել
պարտ է, զի մի լիցի ինչ յահուր և անազորոյն մտօք :
Եւ այս է առն մեծի, կշռել զիրսն, և ըստ այնմ զչա-
րագործան պատժել, զխառնիճաղանճն պահել . յամե-
նայն յաջողուածս զուղիղն և զհամեստն պիտոյ ունել :
Վանգի զոր օրինակ են որ ըստ յառաջագոյն ճառե-
լոցս՝ զպատերազմական իրս նախապատիւ համարին
քան զբաղաբականս, սոյնպէս գտանիցես զյոյովս՝ որոց
առաջի պանծալիք և մեծամեծք թուին վտանգաւոր և
ջերմ մտածութիւնք քան զհաստունս և զհանդարտս :
Այ երբէք ոչ ուրէք 'ի վտանգէ խուսափել արժան
է, որով անզօր և վատասիրտ երևիցիմք :

Այլ արժան է խոյս տալ և յայտմանէ, մի անձամբ
զանձինս 'ի վտանգ արկանել անպատճառ . քան զոր ոչ
ինչ է անմտագոյն : Այն այնորիկ 'ի բերիլ 'ի վտանգս՝
զբժշկայն սովորութեան 'ի դէպ է զհետ երթալ . ոլք
զթեթեւ խօթացեալս մեղմով զարմանեն, իսկ ցաւոյն
ծանրագունից հարկին ածել զվտանգաւոր և զանատոյգ
զարմանս : Այն որոյ 'ի հանդարտութեան՝ հակառա-

կաց ցանկալ մրրկաց՝ անմտի է . իսկ հնարս հայթ հայթ ել մրրկի զիարդ և է օրինակաւ, իմաստնոյ . և այնչափ ևս, որչափ առաւել շահել ունիս զբարիս յերս գործոյն, քան զչարիսն՝ ի կայն յերկուանայի վիճակի : Այլ վտանգքն իրաց կէս մի՝ ի գլուխ միջամուխ եղերոցն դան, և կէս մի տէրութեան հասարակաց . և դարձեալ են ՚ի գործոց որ ՚ի վտանգ կենաց կարգին, և են որ փառաց և երախտեաց քաղաքացւոց . արդ առաւել զիւրապատրաստ պարտիմք լինել ՚ի վտանգ անձանց՝ քան հասարակացն . և կամակար մարտնչիլ ՚ի սակս պատուոյ և փառաց՝ քան վասն այլոց ինչ զիւրութեանց :

Բազումք գտան որք պատրաստ էին ոչ զինչս և եթ, այլ և զկեանս անգամ տալ վասն հայրենեաց . որք և ոչ փոքր զեան բերել իւրեանց փառացն յանձն առնուին, նա և ՚ի պահանջել անգամ տէրութեն : Օ որ օրինակ Ալալիկրատիդաս զօրավար եղեալ Ալիեղեմննացւոց ՚ի պեղոպոնեսեան պատերազմի, յետ բազում գործս արութեան ՚ի գլուխ տանելոյ՝ յեղծումն դարձոյց զամենայն, յոչն անալ խորհրդոյ նոցա՝ որք ասէին ՚ի բաց հեռացուցանել յԱրգինուսայ զտորմիզ նաւաց, և ոչ միսել ՚ի մարտ ընդ Աթենացիս : Արոց ետ նա պատասխանի . Ալիեղեմննացիք կարօղ են ՚ի կորուսանել զայն նաւատորմիզ՝ միւս ևս պատրաստել . այլ ես չկարեմ ՚ի փախուստ դառնալ առանց խայտառակութի : Բայց այս հարուած Ալիեղեմննացւոց չափաւոր եղև . այլ մահառիթն այն է, բախիլն Աղէոմ բրոտայ անխորհրդաբար ընդ Ալաամինոնդայ՝ առ երկիւղի նախանձարկութեան, յորում Ալիեղեմննացւոցն յոյս ՚ի գետին անկաւ : Աննիօն լաւ է Աքսիմոս, զոր մէ այսպէս խօսի Աննիոս .

Այկաց այր որ մերոց չարեաց ՚ի դարմանս հանդարտ ՚ի գործ ուանձայն յառաջ քան զփրկանս .
 Ա՛ե՞ծ ևս ՚ի փառս արդ նա փայլէ առ յասպայս :

Այս ազգ սխալանաց խորչելի է և ՚ի քաղաքականս . զի են որոց խորհուրդք բարի են յոյժ, այլ առ ահի նախանձու ոչ համարձակին ասել :

ԻՅ . Արմիանգամ առաջնորդ լինել հանդերձեալ են ժողովրդեան, ամենայն իրօք զՊղատոնին կայլին խրատըս կրկին . մի՛ զի այնպէս խնամ ունիցին օգտի քա-

զաքացւոց, զի զինչ և առնեն՝ ՚ի նոյն հայեցուսցեն, զանձանց զիւրութիւն մուսացեալք. միւս ևս՝ զի զտոր զմարմին հասարակաց խնամարկեսցեն. և մի յորժամ զմասն մի հոգան, զայլն անտես առնիցեն : Ասան զի զոր օրինակ զհովանաւորութի որբոց, նոյնպէս և զտրն տեսութի ժողովրդեան՝ պարտ է վարել յօգուտ յանձնելոցն ՚ի խնամն, և ոչ որոց հաւատացան խնամքն : Իսկ որք զմասն մի քաղաքացւոց յանձանձեն, և զմի մասն անտես առնեն, զեան մեծ յոյժ փասուց ածեն ՚ի քաղաքն, զսարտամբուծիւն և զերկպառակուծիւն. որով կէսք՝ ռամկաց կուսակիցք երեւին, կէսք թեալիցք աւագաց, սակաւք հասարակաց բողոքից :

Յայսմանէ առ Աթենացիս մեծամեծ երկպառակուծիւնք. իսկ ՚ի մերում միջի ոչ միայն հերձուածք, այլ և մահառիթ մարտք քաղաքականք. յորոց պարտի խորշիլ մերժիլ քաղաքացի ծանրաբարոց և քաջ՝ արժանաւորն վերակացուծեան ՚ի ժողովրդեան, որ և անձնատուր լինիցի բողոքովին ՚ի խնամն հասարակաց. ոչ ընչից և ոչ իշխանութեան լեալ ՚ի ինդիր. և այնպէս պաշտպանեսցէ ամենեցուն, զի ամենեցուն օգտեսցէ : Այլ և մի զք սուտ զրպարտութեամբք յատելութիւն կրթեսցէ կամ ՚ի մախանս. և յամենայնի այնպէս փոյթ կացի արդարութեան և համեստութեան, մինչև եթէ գէս լիցի յանձին կրել ՚ի պէտս պահպանութեան սոցա ծանր ծանր վիշտս, ընտրեսցէ մեռանել առաւել քան թողուլ ՚ի ձեռանէ զորս ասացիդ :

Չուառական է ստուգապէս ամբարհաւաճութիւն և փառամոնութի. զորմէ զեղեցիկ գրէ նա ինքն Պղատոն և ասէ. Ար միանգամ մի զմիով ելևերա առնեն, թէ ո՞ առաւել անտեսեսցէ զժողովուրդն, նման է զործ նոցա նաւավարացն կազելոց, թէ ո՞ ՚ի նոցանէ զեկալարեսցէ : Սոյն սա պատուիրեաց, զի համարեսցուք ոսոխս զնոսա ոչք զէն առնուն այր ընդդէմ եղօք. և ոչ զորս ըստ ընտրութեան իւրեանց կամին տնօրինել զիրս ժողովրդեան. որպիսի եղև հակառակութիւն անկուիւ ընդ Միթրիկանոս և ընդ Սետեղոս :

Չէ արժան լսել և նոցա, որք արժան համարին ծանրացասումն լինել թշնամեաց. և զայդ վարկանին զործ մեծասիրս և քաջի առն : Վանցի չիք ինչ առաւել գո-

վերի, և մեծի և պատուական առն արժանաւոր՝ որպէս քաղցրաբարոյութիւն և գթութիւն: Եւ ի ժողովուրդ ազատ և ՚ի հաւասարադատութեան իրաւանց պարտ է վարել նաև զգիւրաւոր ունկնդրութիւն, և զանուանեալն մեծանձնութիւն. զի մի, եթէ բարկացուք կամ մատուցելոցն ՚ի տարաժամու և կամ անպատկառ ժտելեացն, լիցի մեզ անկանել ՚ի դաժանութիւն անուէտ և առելի: Եւ սակայն այնպէս պարտ է վարիլ հեղութիւն և գթութեամբ, զի խառնեցի ՚ի նոսա ՚ի պէտս հասարակաց օգտի և խստութիւն, առանց որոյ անհար է լինել անտեսութեան քաղաքի:

Եւ այց ամենայն պատիժ և պատուհաս պարտի լինել առանց թշնամանաց. և ոչ ՚ի շահ նորա որ պատուհասէն զոր կամ յանդիմանել վերածեսցի, այլ առ հասարակաց օգուտ: Եւ ևս զգուշանալ արժան է, զի մի լինիցի պատիժն մեծ քան զյանցուածն. և մի յաղագս նոյնատիպ վնասուց լինիցի զոմանս տանջել, իսկ զոմանս և ոչ ՚ի դատ կոչել:

Եւ ծապէս սանձել պարտ է զբարկութիւն ՚ի պատուհասելն. զի ոչ երբէք որ որ ցամամբ բերի ՚ի պատժել, կացցէ ՚ի չափաւորութեան՝ որ ընդ մէջ առաւելոցն և նուազին, ընդ որ ձեմականք հաճին. և իրաւամբք հաճին, միայն թէ չգովէին զբարկութիւն իբրև օգտակար ինչ բնատուր, որ՝ յամենայնի է հերբելի. և ըղձալի, զի առաջնորդք հասարակաց նման գտցին օրինաց՝ որ բերին ՚ի պատուհասել ոչ բարկութեամբ, այլ արդարութեամբ:

Ի 2. Եւ ևս ՚ի յաջողուածս իրաց յորդելոց ըստ հաճոյս անձանց մերոց, մեծապէս խորշեցուք յամբարտաւանութենէ, յարհամարհութենէ և ՚ի յանդգնութենէ: Եւ ամն զի որպէս ՚ի ձախողութիւնս, նոյնպէս և ՚ի յաջողութիւնս ոչ կալ ՚ի չափուն՝ ծանծաղմտութիւն է. զեղեցիկ և պատուական է հաւասարութիւն յամենայն ՚ի կեանս, և նոյն հանապազ դէմք կերպարանաց, և նոյն ձակատ. զոր օրինակ զՍոկրատայ լեմբ և զԵրիտէ: Եւ արքէն զՍիլիսպոս մակեդոնացոց արքայ, որ գործովք քաջութեան և փառօք յաղթեալ

տեսանի յորդոյն, 'ի հեզու թեան և 'ի մարդասիրութեան գեր 'ի վերոյ տեսանեմ քան զորդին: Ասան ուրոյ առաջինն միշտ մեծ գտաւ, և երկրորդն բազում մասամբ վատթար. մինչ զի ուղիղ պատուիրանսսդրել երևին որք խրատենն, զի որչափ բարձրագոյն գտանիմք, այնչափ ցածագոյն ցուցցուք զանձինս: Պանետիոս զԱշխրիկանոսէ աշակերտէ և զընտանեոյ իւրմէ՝ սովոր էր, ասէ, ասէ. Օ որ օրինակ սովորութիւն է ըզձիս յանդգունս 'ի պատճառս ստէպ արշաւանաց պատերազմի իայտացեալս՝ 'ի ձեռս տալ սանձակոծիչ վարժողաց, զի մեղմացին, և գիւրին լիցի վարել զնոսասոյնսպէս և զմարդիկ որ յաջողութեամբ տնքացեալք իցեն իբրև անսանձք և յանձնապաստանք, պարտ է ընդ կրկէսս բանի և վարդապետութեան շրջաբերել, զի քաջ տեսանիցեն զանհաստատութիւն իրաց մարդկութեանս և զայլախոխութիւնս բախտի:

Առ դարձեալ յառաւել յաջողութիւնս առաւել 'ի ձեռս առնուլ պարտ է զխորհուրդ բարեկամաց. և մեծ ևս քան զոր յառաջն մեծարանս ընծայել նոցա: Սխան գամայն և զգուշալի, զի մի շատ ունին մատուցուք մարդահաճոյից, և մի թողցուք մարդերուդէլ մեզ. յորում գիւրին է պատրիկ. վասն զի յայնժամ սկսանիմք այնպիսի համարել զանձինս, իբրև զի իրաւամբք գովիցիմք: Յորմէ անթիւ ծնանին վնասք. որովհետև մարդիկ փրացեալք կարծեօք՝ ծաղր լինին ամօթով, և 'ի մեծաւ մեծ մտորութիւնս շարին: Այլ այսորիկ այսքան:

Առ զայս այսպէս արժան է դատել, թէ մեծամեծ իբր և մեծասիրտ ոգւոյ գործք 'ի նոցանէ գործին՝ որք հասարակաց են առաջնորդք. զի անտեսութիւն նոցա է հանստարած և առ բազումս պատշաճեալ: Բայց կան և եղեն ևս մեծասիրաք բազումք 'ի հանդարտութեան վարս. որք հետազօտեցին և կամ 'ի գլուխ հանին զիրս մեծամեծս, կալով 'ի վիճակի իրեանց տահմանի. և կամ անցեալք 'ի դասս իմաստասիրաց և վերակացուաց տերութե, բերկրական էր նոցա առանին գործք. ոչ յանչափ յաճախելով զնոսին, և ոչ արտաքոյ թողլով զիրեանցսն 'ի վայելից նոցին. մանաւանդ թէ և բարեկամաց մատակարարելով և հասարակաց՝ յորժամ պէտքն պահանջէին: Սխայն թէ նախ զա-

ուաջինն այն ինչք բարիոր ծնունդ ունիցին, և ոչ իւր
երբէք յանիրաւ շահուց վատթարութեան. և դար
ձեալ՝ յորպից իցեն՝ ՚ի շահ օգտի, և այն՝ արժանաւո
րաց. և ևս՝ զի աճեսցեն իւրօք, արթնութեամբ և
խնայութեամբ. և ոչ վատնեսցին՝ ՚ի պէտս զեղխութե
և անառակութեան, այլ առաւել առատաձեռնութե
և բարերարութեան: Սր զայս ամենայն սահիցէ, մարթ
է այնպիսոյն կեալ մեծավայելուց, ծանրաբարոյ և քա
ջասիրտ, միանգամայն և անկեղծ, հաւատարիմ և մեռե
րիմ՝ ոգւով բարեկամութեան ընդ մարդկան:

Ի Է. յամ է ասել այսուհետև զմիոյ մնացեալ մաս
նէ համեստութեան, յորում փայլէ ամօթխածութի, և
և զարդ իմն գողցես վարուց, բարեխառնութի և սար
կեշտութիւն, և բովանդակ հանդարտութիւն ամբոխ
մանց սրտի, և չափ և եղանակ իրաց: Այս այն է որ
՚ի հելլենացուց և ՚ի հռովմայեցուց Ս այեւլահան առ
ձայնի: Աւ ճիզն սորա այն, զի ոչ ՚ի վայր քան զհա
մեստն երևեսցի. վասն զի որպէս վայեւլահանն է հա
մեստ, նոյնպէս և համեստն վայելուց:

Ի սկ թէ զինչ խտիր կայցէ ընդ համեստն և ընդ վայ
ելուցն, զիւրագոյն է իմանալ քան ձառել: Օ ի վայե
լուցն յայնժամ ՚ի վեր երևի, յորժամ յառաջեսցէ հա
մեստութիւնն: Սինչ զի ոչ միայն յայտմ մասին հա
մեստութեան, զորմէ աստանոր ՚ի դէպ է մեղ խօսել,
այլ և յերիս անդ նախաձառեալս փայլէ վայելութի:
Ս ասն զի եթէ բանականութեամբ վարիլ, և եթէ խռ
հական բանիւ, և զոր առնեսդ՝ խորհրդով առնել, և
յամենայնի հայել և կալ պաշտարան ճմարտին է վայե
լուց. ընդ հակառակն՝ խաբիլ, սխալել, մոլորիլ, անկա
նել, այնչափ անվայելուց է, որպէս զցնորին և ՚ի մտաց
անկանիլ: Աւ ամենայն ինչ արդար՝ է և վայեւլահան.
և զսորին հակառակն անիրաւն, որպէս ամօթալի, նոյն
և անվայել: Օ նոյն իմն ինձ և զարիութեանէ. զի որ
ինչ գործի այրաբար և քաջասրտութեամբ, է գործ
մարդոյ արժանի և վայեւլահան. և որ ոչ այսպէս, յու
ռի է, ըստ նմին և անվայելուց:

Այս ուրեմն առ ամենայն ինչ համեստ է և վայեւ
լահան. և այս այնպէս յայտնի, զի ոչ խոր իմն տեսու
թիւն ինդրէ, այլ ակն յանդիման կայ: Վասնզի է ինչ

մասն վայելչականին զոր և յամենայն առաքինութիւնս պարտ է իմանալ, որ առաւել 'ի միտս մարթի զանազանիլ յառաքինութենէն, քան եթէ իրօք: Օ որ օրինակ վայելչութի և գեղեցկութիւն մարմնոյ ոչ մարթի զատանիլ 'ի քաջողջութենէ. ըստ նմին՝ վայելչականն, զորմէ մեր բանքս են, բոլորովին արդեօք ընդ խառնեալ է ընդ առաքինութեան. այլ մտօք և խորհրդածութեամբ զանազանի:

Աւել ստորագրութիւն նորին կրկնակի. վասն զի նախ հանրական իմն իմանամք վայելչականութիւն, որ յամենայն համեստութեան գտանի. և երկրորդ այլ նմին ներքոյ անկեալ, որ անկ է իւրաքանչիւր մասին համեստութեան: Օ առաջինն զայն զայս օրինակ գրեթէ սովորութիւն է սահմանել. վայելչականն է՝ որ յանկաւոր է գերազանցութե մարդոյն, յայնմ՝ յորում բնութիւն նորա տարբերիցի յայլոց կենդանեաց: Այս զմիւս մասն ստորանկեալ ընդ սեռիւ, այսպոյն սահմանեն. վայելչականն այն է ասեն, որ այնպէս յանկաւոր է բնութեան, մինչ զի 'ի նմին բարեկարգութիւն և չափաւորութիւն երևեսցի հանդերձ ազատական իմն ցուցիւք:

Իւ. Աթէ զայս այսպէս իմանալ իցէ պարտ, իմաստասիրել կարօղ եմք 'ի վայելչականէ անտի, որում քերթօղք երթան զհետ. զորմէ այլուր ձօնադոյն բանք լինին: Այց արդ՝ յայնժամ պահեալ ասեմք 'ի քերթօղաց զվայելչութիւն, յորժամ իւրաքանչիւր անձին զպատշաճականն տան գործել և ասել: Օ որ օրինակ, եթէ 'ի բերանոյ Այասայ կամ Վինովսայ ասասցէ որ, (ժող առեսցեն, այլ երկիցեն:

կամ Ննքն ծնողն է գերեզման ծննդոց.

Անվայելչութիւն երեւի, զի արդարս լուաք զնոցանէ լինել. և սակայն 'ի դէմն Վորէոսի՝ ասացեալ ծափաձայն գովի. զի արժանի առնն են բանքս: Այց քերթօղք թող զվայելչութիւն զատեսցին ըստ դէմն կերպարանաց. իսկ մեզ բնութիւնն ինքնին գլխովին ետ զիւրաքանչիւր դէմն, գերապանծ և գեղեցիկ վայելչութե քան զամենայն կենդանեաց:

Սմին իրի թող քերթօղք տեսցեն 'ի բազմասրատիկ

զիմանու թիւնս անդ և զայն, թէ զինչ ՚ի ձա՛հ իցէ և զինչ վայելչական նաև վատթարաց. այլ քանզի մեզ ՚ի բնութեանէ տուան մնասունք զգօնութեան, չափաւորութեան, բարեխառնութեան և ամօթխածութեան, և ինքնին բնութիւն ուսուցանէ ոչ անտես առնել զայնուիկ՝ թէ որպէս արժան իցէ քաղաքավարել առաջի մարդկան, զ՛հետ զայ, զի և վայելչականն այն առ ամենայն համեստութիւն պատկանեալ՝ երևեսցի սփռեալ և տարած, որպէս և այն՝ որ նկատի յիւրաքանչիւր ազգս առաքինութեանց: Վանզի զոր օրինակ գեղեցկութի մարմնոց վայելուչ բաղարկութեամբ անդամոց զօշոտէ զաչս, և զուարձացուցանէ զովին իսկ այդուիկ՝ զի ամենայն մնասունք չքնաղ իմն յօրինուածով դաշնաւորեալ են ընդ իրեարս, նոյնպէս և վայելութիւնն ՚ի վարս փայլեալ՝ յինքն յանկուցանէ զ՛հաւանողական հաճութիւն այնոցիկ, ընդ որս քաղաքավարիցի որ կարգաւորութեամբ և զգօնութեամբ և չափաւորութեամբ բանից և զործոց:

Վպա և արժան իսկ է ակնածութիւն իմն ցուցանել առաջի մարդկան, եթէ առ պատուականս և եթէ առ այլս: Ասան զի անտես առնել՝ թէ որպիսի է որ յաչս այլոց, ոչ միայն յանդգնութիւն է, այլ և ամենեւին իսկ ցոփութիւն: Աւ է ինչ զանազանութիւն ՚ի պատշաճական գնացան որ առ մարդիկ, ընդ արդարութիւն և ընդ ակնածութիւն. արդարութեան մասին է՝ ոչ խուել զմարդիկ, ակնածութեան՝ ոչ դառնացուցանել. յորում առաւել քաջ տեսանի վայելչականին զօրութի: Յայտասիկ առաջարկութիւնս, որպէս կարծեմ՝ ծանուցաւ թէ զինչ այն իցէ ձայնեայն ՚ի մէնջ վայելչական:

Իսկ զործ նորա պատշաճական նախ առաջին ընդ այս ուղղի ձանապարհ, որ առաջնորդէ առ պատշաճսն և առ պահպանութիւն բնութե. որոց առաջնորդութեան էթէ զ՛հետ ընթացուք, ոչ երբէք խոտորեցուք: Վարձեալ ՚ի միտ առնուցումք որ ինչ սրատեսն է և նրբահայեաց բնութեամբ, և որ քաջայարմարն է առ մարդկան ընկերակցութիւն, նա և որ ինչ ուժաւորն իցէ և կորովին: Վալ առաւելագոյն յարգ վայելչականին յայսմ մասին է՝ զորմէ ձառեմք: Օի ոչ մարմնոց միայն շարժմունք յարմարք բնութեան են ընտրելի, այլ ա-

ուսել ևս հոգւոյն՝ նոյնպէս բարեյարմարք բնութեան:

Ս ասն զի կրկին զօրութիւն է հոգւոյ և բնութե. մի մասն ՚ի յօժարութեան հաստատեալ՝ որ ցանկութիւն կամ կիրք ասի, որ տատանեալ յուզէ զմարդ. և միւսն ՚ի բանն՝ որ ուսուցանէ և յարդարէ զինչ պարտ իցէ առնել և յորմէ՛ հրաժարել: Այս հարկ է, զի բանն առաջնորդեսցէ, և յօժարութիւնն հպատակեսցի:

Ի թ. • Արդ ամենայն առնելութիւն պարտի անմասն լինել ՚ի յանդգնութենէ և յանհոգութենէ. և չառնել ինչ, զորոյ չկարիցէ տալ զպատճառ հաւանելի: Օ ՚ի այս խտի է գրեթէ սահման պատշաճականին:

Եւ պարտ է գուն գործել՝ զի յօժարութիւնքն հնու զանդեսցին բանին. ոչ յառաջ վազեսցեն քան զնա, և ոչ լքանիցեն առ վատութեան կամ վատասրտութեան. և իցեն հանդարտ և ազատ յամենայն ամբօրմանէ սրտի, յորմէ՛ ՚ի վեր փայլեսցէ ամենայն զգօնութիւն և ամենայն բարեկարգութիւն: Ս ասն զի այն յօժարութիւնք որք հեռագոյնս թախառին, և որպէս խայտացեալք եթէ ՚ի ցանկալն և եթէ ՚ի խորշէն՝ ոչ բատ բաւականին սանձեալ լինին ՚ի բանէ, անշուշտ անցանէն ըստ սահման և ըստ չափ: Ս ասն զի լծբնկէց լինին և զընկենուճն զհնազանդութիւն, և ոչ հպատակեն բանի՝ որում ներքոյ են անկեալ օրինօք բնութեան. ու ըովք ոչ միայն ողւոյն խռովութիւն հասանէ, այլ և մարմնոց: Ա գէմն հայեաց բարկացելոցն, կամ յուզելոց ՚ի ցանկութենէ իմեմնէ կամ յերկիւղէ, և կամ խրնծղելոց ՚ի տարապայման հեշտութենէ. որոց այլատարազ են երեսք, ձայնք, շարժմունք և կայք:

Յորոց ունիմք իմաստասիրել առ օրէնս պատշաճից ՚ի վեր ելեալ՝ թէ պարտ է զամենայն յօժարութիւնս ամբօրիւ և ցածուցանել. և արծարծանել զուշ և ըզփոյթ պնդութե, զի մի ինչ յանդգնութեամբ և ըստ բերման, անխորհրդաբար և անհոգաբար զործեսցուք: Վ անզի և ոչ ծնաւ զմեզ բնութիւնն զի երևեսցուք առ խազ և առ կատակ ստեղծեալ, այլ մանաւանդ ՚ի լըջմտութիւն և առ ծանր ծանր և մեծամեծ փոյթս: ( ) րէն է արգեսք ՚ի կիր արկանել զխաղն զայն և զկատակ, այլ այնպէս՝ որպէս զհանգիստ քնոյ և զայլ զիւրութիւնս, յետ ՚ի զուխ տանելոյ զծանր իրս և զլըր-

Ջահանու : Այլ նոյն իսկ խօսելն ընդ կատակս չարտի լինել խեղկատակութեամբ և անպարկեշտութեամբ , այլ զզօն և զուարձալի : Վանզի զոր օրինակ տղայոց ոչ զամենայն խաղ խաղարոյ տամք համարձակութիւն , այլ զայն որ չիցէ օտար ՚ի համեստ շարժութեց , սոյն պէս և ՚ի կատակս անդ պարտի փայլել նշոյլ իմն գեղեցիկ հանձարոյ :

Այլ սրբզարար՝ կրկին ազգ է կատակաց . մին գոհ-հակահան , ժանտաժուտ , խենեշ , պղծալից . միւսն պանծալի , քաղաքավար , մտացի և քաղցրաբան : Այսպիսիք են ոչ միայն Պղաւտոսն մեր , և Վտտիկեցւոյն վաղեմի խաղք ծաղրաշարժք , այլ և սոկրատեան փիլիսոփայիցն մատենաք լի են , և բազումք են բազմաց զուարձախօսութիւնք . զոր օրինակ են նոքա , զորս Վատոյն ծերն հաւաքեաց , որ և առածք կոչին : Այլ այսպէս զիւրին է զանազանութիւնն մտացի և գոհ-հակահան կատակաց . մին այն որ ՚ի դէպ ժամու լինի և յոգւոյ զուարթացելոյ , վայելչական մարդոյ . իսկ միւսն և ոչ ազատ անձին յանկաւոր , եթէ ընդ իրացն դժպատեհութիւն խառնեցի և ցոփաբանութիւն : Արժան է և խաղալոյն չարի դնել , զի մի յանչարիս մեղկասցուք , և զբզանօք գգուեալ ՚ի վատթարութիւն ինչ անկղիտանայցեմք : Բայց առաջի առնեն պարկեշտ օրինակս խաղուց Վաշան՝ մեր և զբօսանք որսորդութեան :

Լ. Այլ առ ամենայն ինդիր պատշաճից պատկանի հանապազ որոճել ՚ի միտս՝ թէ որքան է գերազանցեալ մարդոյս բնութիւն քան զանասնոց անբանից և զգազանաց : Նոքա ոչ ինչ զգան բաց ՚ի հեշտութենէ , և ՚ի նոյն բերին ամենայն ձգամբ . իսկ միտք մարդոյ ուսմամբ բուժանի , և խորհելով՝ միշտ զիմն կամ հետաքննէ , կամ առնէ , և զուարճութեամբ տեսոյ և լըոյ բերի : Այն զի՝ եթէ որ փոքր մի աւելի հեշտասէր իցէ , միայն թէ չիցէ յանբանից ազգէ , զի գտանին և այնպիսիք ՚ի մարդկանէ ոչ իրօք՝ այլ կոչմամբ . այլ եթէ իցէ որ

1 Գաշտ , կամ Գաշտ Արէսեան մայեցւոց ՚ի կիրթս զնուորութե . կոչի ՚ի Հոովմ՝ հրապարակն այն և այլ ամենայն խաղք հրապարակահան հանդիսից անգէն կատարելին :

փոքր մի ուղղորդ, թէպէտ և ըմբռնեացի 'ի հեշտասիրութենէ, զուղակէ և թանգուղէ զյօժարութիւն ցանկութեան առ սրատկառանաց : Յորմէ սարտ է 'ի միտ առնուլ, թէ ցանկութիւն մարմնոյ ոչ է լինն արժանի գերազանցութեան մարդոյս . և թէ սարտ է արհամարհել զայն և 'ի բաց մերժել : Ապա եթէ որ տեղի տայ իւրք ցանկութեան, սարտ է նմն զգուշեալ կալ 'ի չափն վայելից : Արդ կերակուր և ըմպելի յառողջութիւն մարմնոյ և առ ոյժ սրատկանիցին, և ոչ 'ի հեշտութիւն : Առ ևս եթէ կամիցիմք խորհել թէ որքան է 'ի բնութեանս գերազանցութիւն և արժանապատուութիւն, խելամտեմք թէ քանի անարգ է զեղիսիլ յանառակութիւնս, և մեղի և գիրգ կեանս վարել . և քանի համեստ խնայութիւնն իցէ, ժուժկալութիւն, ըջմտութիւն և սակաւապէտ կեանք :

Իտուի իմն այնպէս՝ եթէ բնութիւնն կրկին մեզ ըզգեցուցեալ իցէ դէմն . յորոց առաջինն է հասարակաց . այն զի ամենեքեան եմք հաղորդ բանի, և գերազանցութեան նորա՝ որով 'ի վեր եմք քան զանասունս . յորմէ ծագէ ամենայն համեստ և վայելչական, և 'ի նմանէ բղիւէ բանն գտակ սրատչաձից . և միւսն այն՝ որ միոյ միոյ առանձին է շնորհեալ : Քանզի զոր օրինակ 'ի մարմինս բազմադիմի են խտիրք . զի զամենս տեսանեմք երագոտն յընթացս, զայլս զօրաւոր զօրութիւն 'ի մրցանս . որպէս և 'ի տեսիլ գեղոյ ոմն մեծարոյ 'ի բնէ, այլ որ չքնաղ . սոյնպէս և 'ի հոգիս են մեծ ևս զանազանութիւնք :

Ի՛) ուկիոս Արատս և 'ի՛) . Փիլիսոփոս էր շնորհ մեծ բանի . մեծ ևս ճարտարութի յոյժ 'ի Ա . Աեսար յորդին՛) ուկիոսի : Բայց զայնու ժամանակաւ 'ի Ս) . Սկաւրոս, 'ի Ս) . Վարուստ երիտասարդ՝ անհամեմատ անաչառուի . 'ի Ա .] էլիոս զուարթուի շատ . յընտանին նորա՝ ի Սկի պիոն ամբարհաւաճութիւն մեծ, կեանք տխուր : Ի մէջ Յունաց յաղագս Սոկրատայ լեմք քաղցր լինել և քաղցրաբան և զուարճախօս, և յամենայն բանի քօղաւոր, ըստ յունական ձայնին ծաղրածու . ընդ հակառակն՝ Պիութագորաս և Պերիկղէս ամենեկին ծանրաբարոյք լինել ասին՝ առանց իրիք զուարթութեան : Իյորամանկ ասի լինել Աննիբաղ 'ի Պենացիս . և 'ի մե-

բոց զօրավարաց Վ. Սաքսիմոս ասեն զիտէր զիւրաւ վերարկել, լուել, պատրուակել, դարանիլ և գուշակել զԹշնամեացն խորհուրդս : Յորում մասին Յոյնք վերագոյն քան զայլս դնեն զԹեմիստոկղէս և զփերէացին Յասովն : Առաւել հնարագէտ և խորագէտ գործ է Սողոմի, որ ձեացոյց զանձն մորեղնեալ առ ապահովել զկեանս, և աւելի ևս օգտել հասարակաց :

Բազմօք աննման գտանին սոցա այլք՝ անկեղծք և անպատրուակք, որք ոչն արժան համարին առնել և ոչ ինչ դաղտնածածուկ և դարանօք՝ ճմարտասէրք, նենգատեացք. դարձեալ և այլք՝ որք զամենայն ինչ յանձն առնուն կրել, և ամենայն ումեք ծառայել, միայն Թէ հասցեն կամաց իւրեանց. զոր օրինակ տեսանէաք ըզՍիդրա և զՍ. Արասոս : Յայսմ աւանդի զ իւսանդրէ լակեղեմննացոյ կարի յոյժ աչալուրջ լինել և համբերատար. և հակառակ այնմ Ալիկրատիդաս, որ առաջնորդ եղև նաւական դնդի իսկ և իսկ զինի ի իւսանդրի : Եւ ևս գտանի այր որ այր, որ Թէպէտ և աւագութեամբ ճոխացեալ, այլ ՚ի բանս իբրև զմի ՚ի բազմութենէ երևի լինել. զոր ՚ի Ատուղոս՝ Եթէ ՚ի հայրն և Եթէ յորդին, տեսաք. որպէս և ՚ի Վ. Սուկիոս Սանկիա : իւայ զնոյն նոյնպէս լինել և յանդրա նիկն Պ. Սկիպիոն Աստիկա : Օհորին հակառակն՝ Թէ հայր նորա, այն որ զՏիբերիոսի Վրակքոսի զմնասակար փութոյ վրէժս էառ, ոչ ինչ քաղցրութիւն ունէր խօսից : Որպէս և ոչ Վսենոկրատէս խստաբարոյն ՚ի փիլիսոփայս, որ և յայն սակս ասեն մեծանուն եղև և ականաւոր : Այլ ևս անթիւ խտիրք են բնութեան և բարոյից, որ ոչն են անդոսնելի :

ԼԱ. Արդ իւրաքանչիւր ումեք պարտ է զիւրն պահել բնութիւն, ոչ որ ախտաւոր՝ այլ որ սեպհականն իցէ. որով և հեշտեաւ պահի վայելչականն այն զոր խնդրեմք : Ս անն զի այնպէս պարտ է վարիլ, զի ոչ իւրք ընդդէմ կրրեսցուք հանրական բնութեան. բայց յետ պահելոյ զայն՝ իւրական բնութեան զհետ եկեսցուք : Ս ինչ զի Թէ և իցեն այլք ոմանք առաւել ծանրաբարոյք և լաւաբարոյք, սակայն մեք զմեր փոյժ՝ բնութեան կանոնաւ չափեսցուք : Օ ի և չէ ՚ի ճահ զի մամարտիլ ընդ բնութեան, և ոչ զհետ վարիլ այնմ՝

որում ոչն ունիս հասանել: Յորմէ առաւել 'ի վեր երեւի, թէ որպիսի ինչ իցէ վայելչականն այն. վասն զի ըստ առածին, Ոչ ինչ է վայելուչ յոչ կամաց Վժեհա սայ. այս է՝ յորժամ ընդդէմ կայ և զիմամարտ յառնէ բնութիւնն:

Մարքէն եթէ կայ ինչ վայելչական, ոչ այլ ինչ է այն անշուշտ՝ բոցց զուգակըռութիւն համօրէն կենաց, միանգամայն և իւրաքանչիւր գործոց. զոր անամարթ է պահել քեզ, եթէ այլոցն բնութեան զհետ կրթեալ զքոյովզ զանց առնիցես: Վանզի զոր օրինակ զայն բար բառ պարտ է մեզ վարել՝ որ գիտելին է մեզ, զի մի հանգոյն ոմանց որ զյունական բառս 'ի ներքս մուծանեն՝ կարի իրաւամբք այսանելի լիցուք, սոյնպէս և յարարուածս և յամենայն վարս չպարտիմք այլափոխութիւն ինչ 'ի վերայ ածել:

Եւ այս պէսպիսութիւն բնութեանց այնչափ ունի զօրութիւն, մինչ զի ուր երբեմն պարտ թուի ումեք զիւրովին գնալ, այլում 'ի նոյն սրտաձառս էջ պարտ: Ս'ի թէ այլ սրտաձառք էին Ս'արկոսի Վատովնի, և այլ այլոց, որք անձնատուր եղեն Վեսարու յՎիրիկէ: Եւ թերևս պարտաւելի իսկ լինէին այլք, եթէ անձամբ զանձինս սպանանէին. զի վարք նոցա ոչ խիստ էր, և բարք հեշտինք. իսկ Վատովնի քանզի անկարծելի իմն ծանրաբարոյութիւն առեալ էր 'ի բնութենէ, և ինքն զնոյն հանապազորդեան տոկունութեամբ էր ամբացուցեալ, ըս ևս թուեցաւ նմա մեռանել՝ քան զերեսս տեսանել զբռնաւորին:

Մըչափ ինչ շատ կրեաց Սղիսեւս յայնմ անընդհատ մոլորութեան, յորժամ և կանանց ծառայէր (եթէ արժան իցէ կանայս անուանել զՎիրիկէ և զՎարխազով), և միանգամայն յամենայն 'ի բանս՝ ամենեցուն բարեմոյն և զուարթ զանձն կամէր ցուցանել. իսկ 'ի տան թշուա մանաց անգամ ծառայից և աղախնայց տարաւ, զի երբէք որում ցանկանայրն հասցէ: Բայց Վ. յաբս անձնաւ մատն՝ բիւր անգամ ընտրէր մեռանել, քան զնոյն կիրս կրել:

Օ այստիկ զմտաւ ածեալ՝ պարտ է նայել, զինչ ինչ իւրական ունիցի իւրաքանչիւր որ՝ և զնոյնս անօրինել, և ոչ փորձել թէ իբր վայելեն ինքեան օտարին իրք:

Ս անն զի այն ինչ տիրապէս վայել է առն իւրաքանչիւր , որ ինչ տիրապէս իւր է :

Մ Կա ուրեմն զիւր ուշիմութիւն ծանիցէ այր իւրաքանչիւր , և անաչառ դատաւոր լիցի լաւութեանց և պահասութեց իւրոց . զի մի իմաստնագոյնք քան զմեզ երևեսցին խուզարկութն թատերականք . քանզի նոքա ոչ եթէ զլաւս ՚ի լաւաց , այլ զանձանց իւրեանց համար պատշաճ ընտրեն զառասպելս : Որք միանգամ զօրաւոր են ձայնիւ , զԱյլիզոնայս և զԱ՛յլոս կերպարանին . և որք շարժուածով , զԱ՛յլենելիպէ և զԱյլիտեմնեստրա : Հուսպիզոս՝ զոր եսն յիշեմ , միշտ զԱ՛յլստիողաս ձեւացուցանէր . ոչ ստեպ Ասովպոս զԱ՛յլաքս : Աւարդ եթէ կատակոյն զայս քաջ գիտիցէ ՚ի տեսարանի , իսկ իմաստունն ո՛չ կարիցէ գիտել ՚ի կեանս : Մ Կա ուրեմն յոր ինչ իրա քաջայարմար իցեմք , ՚ի նոյնս վաստակեսցուք առաւել : Մ Կա եթէ հարկն ուրեք երբէք յայնս ձգեսցէ զմեզ՝ որք արտաքոյ են մերումն ուշիմութեան , պէտք են ՚ի մէջ առնուլ զամենայն փոյթ և զմտածութիւն և զձիգն , զի զնոսին՝ եթէ ոչ վայելուչս , գէթ նուազ անվայելուչս մարթացուք կատարել : Աւ ոչ պիտի ջանալ այնչափ հասանել բարեաց՝ որ չեն մեզ տուեալ , որչափ խուսափել ՚ի չարեաց :

Լ Բ . Յերկուս դէմն անդ կերպարանացն զորոց ՚ի վեր անդր ասացի , յարի և երրորդ , զոր պատահումն ինչ կամ ժամանակն ՚ի ներքս ածէ . որպէս և չորրորդ , զոր մեք մեզէն մերովս կամօք պատշաճեմք անձանց : Ս անն զի թաւաւորութիւնք , տէրութիւնք , աւագութիւնք , փառք , մեծութիւնք , ճոխութիւնք , և որ սոցին են հակառակք , ընդ գիպուածով են , և ՚ի ժամանակաց ղեկավարին : Իսկ այն՝ թէ զոր կերպարանս մեզ կամ իցէ առնուլ զանձամք , զմերոց կախի կամաց . և այսպէս են որ յիմաստասիրութիւն տան զանձինս , են որ ՚ի քաղաքական իրաւունս , և են որ ՚ի պերճախօսութիւն . և ՚ի նոյն աւաքինութեանց կարգի՝ է որ յայսմ և է որ յայսմ առաւել ընտրէ գերապանծ լինել :

Աւ որոց հարքն կամ նախնիք յառաքինութեան ի միք հանդիսացան , այնպիսիքն ջանան բազում մասամբ յայն ազգ գովութեան գերապանծ լինել . զոր օրինակ Վ . Ս՝ ուտիոս օրդի Պորդիտի ՚ի քաղաքական իրա-

ւունս, Մփրիկանոս որդի Պօղոսի՝ ի զինուորութեան մասին: Այլ կէտք ՚ի գովութիւնս անդր զոր ՚ի հարց ընկալան՝ յաւելուն ինչ և յանձանց. որպէս սա ինքն Մփրիկանոս պերճախօսութիւն ՚ի վերայ աճ պատերազմական փառաւորութեան: Օնոյն և Տիմոթէոս արար Արնոնի որդին՝ որ ոչ ընդհատ գորով ՚ի հօրէն ՚ի փառս մարտի՝ յաւել ՚ի նոյն գովութիւն և զուսման և զուշիմութեան սարժանս: Այլ երբէք զի ոմանք զանց զառաջնոցն արարեալ նմանութեամբ, անձանց իմն կարգեն սեպհական ընթացս. և առաւել յայտմ մասին ճգնին յորովակի այնոքիկ՝ որ յաննչան նախնեաց ծագեալ, ՚ի մեծամեծս զէտակն ունին:

Արդ զայս ամենայն, ՚ի խնդրել մեր արդ թէ զինչ ինչ վայելուչ իցէ, պարտ է մեզ որոճել ՚ի խորհուրդս և ՚ի սրտի:

Այլս քան զամենայն պէտք են սահմանել անձին, թէ ո՞ր ոմանք և որպիսի կամիցիմք լինել, և յ՞ր պայման կենաց. որ է մտածութիւն դժուարին քան զամենայն: Ասան զի ՚ի սկզբան անդ երիտասարդական հասակի, ուր առաւել տկարութիւն է խորհրդոյ, յայն ժամ այր իւրաքանչիւր դնէ ՚ի մտի վարել զայն ընթացս կենաց՝ յոր առաւել հարեալ է սիրով. և այնպէս մինչ չև բաւական լեալ ՚ի դատել թէ թէ որ այն իցէ լուսն ՚ի լուսոյ, անձամբ զանձն սարաւանդէ յայս ինչ օրինակ ընթացից կելցայ: Օր զոր զՊոտոսիկեանն հերակլեաց ասեն, ըստ որում է տեսանել առ Վսենուփոնի, թէ այն ինչ զառաջինն յարբունս հասանէր, որ է ժամանակ տուեալ ՚ի բնութենէ առ ընտրելոյ զձանապարհ կենաց յոր և կամք իցեն ումեք մտանել, ել յանապատ ուրեմն առանձնութեան, և անդ նստեալ խորհէր ընդ միտս յերկար վարանմամբ, քանզի երկուս տեսանէր ձանապարհս, մի փափկութեան և միւս ևս առաքինութեան, յ՞ր ՚ի նոցանէ արդեօք լու իցէ ոմնիոխ լինել. այդ ասեմ թերևս հերակլեաց մարթացաւ զէպ լինել Վիոսասերմանն. այլ մեզ ոչ նոյնպէս, որք զհետ երթամք որոց և հաճոյ թուիցի յաչս իւրաքանչիւր, և վարիմք զինի ջանից նոցա և զնացից. և շատ ևս այն է՝ զի ճնողայն մարդեալ խրատութիւն ՚ի նոցուն բերիմք սովորոյթ և ՚ի վարս: Այլք ձգին զատաստանաւ բազ-

մութեւ, և որ ինչ մեծագունի մասին գեղեցիկ թուի՝ այնմ առաւել իղձ լինին: Սակայն ոմանք եթէ երջանիկ յաջողուածով, եթէ բնութեանն բարեբարութիւն, և եթէ կրթանօք ծնողաց՝ ընդ ուղիւն ընթացան կենաց ճանապարհ:

ԼԳ. Սարի սակաւ է տեսանել, որք կամ մեծահարաչ հանձարով, կամ գերախալ հմտութեամբ, և կամ երկորումքն իսկ ճոխացեալ գտին ևս ժամ պարսպոյ առ ՚ի խորհել, թէ ընդ որ ընթացս կենաց առաւել կամիցին ճանապարհորդել. և յայսմ խորհրդեան զամենայն մտածութիւնս պարտ է ժողովել առն առն յիւր բնաւորութիւնս: Օ ի որովհետև յամենայն ՚ի գործս, յեղանակէ անտի իւրաքանչիւր բնութեան՝ ըստ ճառելոցս ՚ի վեր անդր՝ հետազօտեմք եթէ զինչ ինչ իցէ վայելչական, ապա և ՚ի տնտեսել զկարգաւորութիւնս բովանդակ կենաց՝ ևս քան զևս հոգ ՚ի մտի դնել պարտ է վասն սոցին իրաց, որպէս զի մարթասցօք անձամբ յանձինս հաստատուն լինել ՚ի հանապազօրդութեան կենաց, և ոչ ՚ի սարտուպատշաճն կազալ ինչ երբէք:

Աբ քանզի առ այս բնութիւնն օգտէ մեծապէս, և ինչք կամ բախտ մերձաւորապէս, զերկաքանչիւրն իսկ քաջ պարտ է կռել յընտրութեան անդ վիճակի կենաց, այլ առաւել զբնութիւնն. զի սա բազմօք հաստատագոյն է և անցելի. ուր բախտն երբէք երբէք ըստ որում ինքնին գլխովին մահկանացու և կորստական, մաքառել երևի ընդ անմահ բնութեանս: Ապա ուրեմն որ միանգամ զամենայն խորհուրդ կելոյ վերածէ յեղանակ իւրոյն բնութեան որ չիցէ ախտաւոր, այնպիսին հաստատութիւն ունի. քանզի այդ է կարի վայելչականն. եթէ ոչ՝ ՚ի միտ առնուցու արգօք, եթէ սխալեաց յընտրութեան անդ վիճակի կենաց: Աբ եթէ հանդիպեսցի այս, որպէս և մարթի իսկ հանդիպել, պարտ է փոփոխումն առնել վարուց և դնացից: Օ այս փոփոխումն, եթէ ժամանակն լիցի ձեռնառու, զիւրազոյն և հեշտեաւ առնեմք. ապա թէ ոչ՝ մեղմով և ռան առ ռան պիտի առնել. զոր օրինակ զբարեկամութիւնս ոչ այնչափ հաճոյականս և ոչ այնչափ հաւանելիս՝ տա կաւ քակել վայելուչ զատին իմաստունք, քան եթէ յանկարծակի խոյել:

Իսկ յետ փոխելոյ զվարուց յեղանակ, ամենայն իւրօք պարտ է գուն գործել, զի ցուցցուք՝ եթէ բարի խորհրդով արարաք զայն :

Այլ քանզի խուն մի յառաջ ատացաւ, եթէ արժան է նախնեաց ընել նմանող, նախ զայն՝ ի բաց ձգել պարտ է, զի մի պակասութեանց նոցա լիցուք նմանողք երկրորդ՝ եթէ բնութիւնն ոչ տանիցի նմանել ինչ ինչ իրաց, զոր օրինակ յառաջատացեալ Ափրիկանու որդին՝ զոր հայրն յորդեգիրս ետ Պօղոսի, առ տկարութեան առողջութեանն ոչ կարաց հօրն ընել նմանող, որպէս նա նմանող լեալ էր հօր իւրում. արդ ասեմ, եթէ չկարիցէ դատից պաշտպան կալ, կամ բեմբասացութեամբ խաղաղել զժողովուրդն, կամ մարտ յարդարել, սակայն զայն ինչ պարտ է ՚ի գործ արկանել որ ընդ իւրով իցէ կարողութեամբ, զարդարութիւն իմա, զհաւատս, զմարդասիրութիւն, զհամեստութիւն, ըզպարկեշտութիւն. որով ոչ ևս պահանջիցի ՚ի նմանել՝ որ ինչ պակասի : Իսկ ժառանգութիւն ամենալաւ ՚ի հարց յորդիս աւանդի, քան զամենայն գանձ պատուական, պարծանք առաքինութեան և գործոց լաւութե. զոր յանարգութիւն դնել՝ գործ անարժանութեան և ամպարշտութեան պարտ է համարել :

ԼՊ. Այլ քանզի գործք պատշաճից ոչ նոյն գրին այլ և այլ հասակաց, են որ երիտասարդաց անկ, և են որ ծերոց, արժան է ասել ինչ մի և յազազս զանազանութեանս : Արդ երիտասարդին անկ է յերիցագունից պատկառել. և ՚ի նոցանէ ընտրել զառաւել լաւն և զգիտըս՝ առ ՚ի յենուլ ՚ի նոցուն խորհուրդ և յակնարկութիւն : Ասն զի անգիտութիւն խակ տիոց իմաստութեամբ ծերոց կարգաւորեսցի և ուզղեսցի : Ասս առաւել ՚ի հեշտախտութեանց պարտ է արդելուլ զայդ հատակ, և կրթել յաշխատանս և ՚ի վշտակրութիւնս հոգւոյ և մարմնոյ, զի քաջախայլեսցէ ճարտարութիւն նոցա ՚ի պատերազմական և ՚ի քաղաքական հանդիսի : Այլ ՚ի կամեն իսկ թոյլ աունել անձանց և իրախանալ զգոյշ լիցին յանշարտութեանէ. յուշ լիցի նոցա պարկեշտութիւն, որ զիւրսս յաջողէ՝ եթէ յայնպիսիս կամիցին զի առաջիկայ գոցին և երիցագոյնք :

Իսկ ծերոց արժան թուի մեղմել զաշխատութիւնս

մարմնոյ, և ևս առաւելու զՏողոյն կրթութիւնս: Պարտ է նոյա գուն գործել նախատանտոյց լինել և բարեկամաց և երիտասարդաց, և առաւել տերութեան հասարակաց խորհրդով և իմաստութեամբ՝ ըստ կարի և առաւել քան զկար: Այն ինչ այնպէս զգուշալի է ծերութեան, որպէս չտալ զանձն ՚ի թուրութիւն և ՚ի յուրութիւն: Իսկ վախշոտութիւն՝ որպէս ամենայն հասակի դժպատեհ է, նոյնպէս յետին զարշուութիւն է ծերութեան: Երբ է թէ յաւելցի և անժուժուութիւն սովորանաց, կրկին են չարիք. զի ինքն ծերութիւնն տղեզանայ, և զերիտասարդացն անժուժուութիւն առնէ անամօթագոյն:

Սինչ օտար ՚ի կարգէս ասել և զպաշտամանց աւագաց, սոսկականաց, քաղաքացեաց, և օտարականաց: Երբ սեպհական պաշտօն աւագութեան է ՚ի միտ առնուլ թէ ինքն յանձին բերէ զղէմն քաղաքին, և պարտական է սնդագոյնս պահել զնորուն պատիւ և զվայելութիւն. պահպանել զօրէնս, և զիրաւունս մատակարարել. յիշել թէ ինքեան է հաւատացեալ աւանդոցս: Իսկ սոսկականին պարտ է զոյգ և կշիռ իրաւամբք կեալ ընդ քաղաքակիցսն. ոչ նկուն լինել և ընկեցիկ, և ոչ սոնք փքացեալ. որպէս և ՚ի տերութեան հասարակաց զայն ինչ իրս կամել որք խաղաղութեան մասին են և համեստութեան: Օր զայնպիսին բնաւորեցաք իմանալ և կոչել բարի քաղաքացի:

Իսկ օտարականի և նժդեհի գործ է՝ ոչ ինչ այլ իրս առնել, բայց զիւրն տուրևատս. ոչ ինչ հետազօտել զայլմէ, և ոչ իւրք հետաքրքիր յօտար տերութեան լինել: Օպսօրինակ գոզցես է գտանել զինդրելին զայն թէ զինչ իցէ վայելչական, և զինչ յանկաւոր անձանց, ժամանակաց և հասակաց: Զիք այլ ինչ այնպէս վայելուչ, որպէս յամենայն ՚ի գործս և ՚ի խորհուրդս պահել զանայլայլութիւն:

Եւ. Եւ քանզի վայելչականն այն յամենայն ՚ի բանս և ՚ի գործս՝ նկատի և ՚ի մարմնոյ շարժուածս և ՚ի կայս. և այն հաստատեալ է յերիս, ՚ի գեղարպատ շաճութեան, ՚ի կարգաւորութեան, և ՚ի բարեվայելուչ գնացս. զժուարինք այսօրիկ ՚ի ճառել. շատ լիցի գիտակ լինել: Երիտ յայտոսիկ բովանդակի և փոյժն

լինելոյ յաչս այնոցիկ՝ ընդ որս և առ որս կեամք : Ասա
ցուք սակաւուք և զսոցանէ :

Աս նախ բնութիւնն ինքնին մեծապէս երևի խնամ՝
կալեալ մարմնոյ մերում. զի զդէմն կերպարանաց մերոց
և զայլ ևս համաձեւութիւն՝ որ յանդիման առնել պար
տէր վտեսիլ համեստ, զայն յերևելի վայրի եղ. իսկ
զմասունս մարմնոյ՝ զտուեալս՝ ի կարիս բնութեան, որոց
էր լինել ՚ի տեսիլ անգեղեայ և դժպատեհ, զնստին
սրատրուակեաց և զուղակեաց : Այսմ և այսպիսում՝
ճարտարարուեստ կազմութեան բնութեան զհետ չո-
քաւ ամօթխածութիւն մարդկան : Ատն զի զորս բը-
նութիւնն ծածկեաց, զնոյնս ամենայն՝ ողջամիտք տա-
րամերժէն յաչաց. և ՚ի հպատակել անգամ կարեաց
բնութեան՝ ջանան ըստ կարի գաղտնաճածուկ օրինա-
կաւ առնել. և զմասանց մարմնոյ որոց կարևոր են պէտ-
քըն, չտան զանուն, ոչ զմասանցն և ոչ զպիտոյիցն. և
զոր ինչ գործէն չէ՛ զարշէլի միայն ՚ի ծածուկ, այն և
՚ի խօսս է ցոխութի : Ա՛նչ զի ոչ յայսնի գործականու-
թիւն իրացդ այդոցիկ, և ոչ ցոխաբանն լինել ազատ է
՚ի շամբշութեանէ :

Աս չէ արժան ունին դնել Շ նականաց, և կամ ե-
թէ եղեն Սոցիլիկանք ոմանք ոչ ինչ ընդհատ ՚ի Շ նա-
կանաց, որք եպերեն և այսպանեն զայն, զի մեք զայն
ինչ իրս որք չեն իրօք վատթար, անչորհ համարիմք
՚ի բերան առնուլ և անուանել. իսկ զգործս վատթա-
րութե՛ սեպհական անուամբք յորջորջեմք : Աս զակել
գաւաճանել, շնալ, է գործ վատթարութեան. այլ տալ
զանուն սոցա չէ ցոխութի : Արդե՛ծնութե՛ գործ՝ է գործ
համեստ. այլ անուանել զիրան՝ է ցոխ : Աս զում և այլ
ինչ ՚ի դէմն մեզ ածեն նորա վասն սոցին իրաց ընդդէմ
պարկեշտութեան. այլ մեք զբնութեան զհետ եկես-
ցուք, և յամենայնէ՛ զոր ոչ տանին տեսանելիք և լե-
լիք, փախիցուք :

Այլ, ընթանալ, նիստ և հանգիստ, երեսք և աչք,
շարժմանք ձեռաց, սոքա իցեն ՚ի վայելչականն յայն :

Յորս յերկուց իրաց սարս է խորշել առաւել. զի մի
ինչ լինիցի կանացի կամ մեղի, և մի ինչ խիստ կամ
չինականագոյն : Աս չէ իսկ ներելի զաւշտարարաց և
ատենախօսաց՝ զի յանկաւոր ինքեանց համարեսցին,

զորս մեզ ցոխուծիւն վարկանիւմք : Աստակողացն 'ի
 թատրնի սովորութիւն այնչափ յինքեան բերէ ամօթ-
 իտածութիւն ըստ հին կանոնի, զի ոչ որ 'ի հանդէս ե-
 լանէ խաղու առանց անդրավարտեաց, խիթացեալք՝ զի
 մի յանկարծ բացմամբ անդամոյ՝ անպարկեշտ տեսիլ
 երևեցուցեն : Այլ ըստ մերում սովորութեան որդիք
 չափահասք չերթան 'ի բաղանիս ընդ ծնողաց, որպէս
 և ոչ փեսայք ընդ աներաց : Արդ պարտ է պահել զայս
 ազգ պարկեշտութեան, մանաւանդ ուր բնութիւն ինք-
 նին է վարդապետ և առաջնորդ :

12. Այլ քանզի գեղեցկութեան երկու ազգք են,
 մին չքնաղ, և միւսն պերճ՝ զչքնաղութիւնն պարտիւմք
 կանացի զրել, զպերճութիւնն առնացի . վասն որոյ և
 արժան է յանձնէ 'ի բաց տարագրել զամենայն զարդ՝
 առն մարդոյ անվայել, և զգուշանալ յայսպիսի պակա-
 սութեանց նաև 'ի գնացս և 'ի շարժմունս : Այնզի և
 կրկիսական շարժուածք բազում մասամբ են ատելի . և
 կատակողաց ծեքծեքմունք ինչ անպատեհք դառնացու-
 ցանեն զհանդիսականս . և յերկաքանչիւրսն բնականն
 և պարզն գովին : Սակ պերճութիւն 'ի դէմն լաութի
 գունոյն երևի . և դոյնն կրթութեամբք մարմնոյն : Ար-
 ժան է և ևս հոգ յանձին ունել 'ի լինել յարդարուն
 որ չիցէ ատելի, և ոչ յոյժ խնամեալ այնչափ՝ զի հեռի
 իցէ 'ի գեղջուկ և յանմարդի անհոգութենէ : Օնոյն
 օրէնս պարտ է պահել և 'ի զգեստս . յորում, որպէս
 և 'ի յորվագոյն իրս, չափաւորութիւնն է լաւ քան զա-
 մենայն :

Այլ ևս զգոյշ լինել պարտ է, զի ոչ կարի յամրա-
 շարժ լիցուք մեղկութեամբ 'ի ծանր գնացս, մինչև ե-
 րևել նման բառնալեաց զգահաւորակս՝ 'ի հանդիսի, և
 ոչ յերագել անդ շտապեցուք խուճապմամբ . մինչև
 հեալ և այլագունիլ զիմաց և ծամածուիլ բերանոյ :
 Այլ բազմօք առաւել պարտ է խնամ ունել, զի մի
 շարժմունք հոգւոյն օտարանայցեն 'ի բնութենէ . և այս
 յաջողէ եթէ զգոյշ լինիցիւմք՝ զի մի անկանիցիւմք յաւ
 բոխմունս կրից և 'ի սրտաթափութիւնս . և պինդ կալ-
 ցուք զուշ մտաց 'ի պահպանութիւն վայելչականին :

1 Գահաւորակք յաժեցուցաւ նեալ իրս յամրագնաց յոյժ :
 նէին զկուռս և զարբազան սնուա :

Իսկ ողւոյն շարժութիւնը կրկին էն . էն որ խորհրդոյ ,
 և էն որ յօժարութեան . խորհուրդն առաւել յաճի
 'ի հեռաքննութիւն ճշմարտութեան , յօժարութիւնն
 մղէ 'ի գործել . արդ պարտ է հոգալ , զի զխորհուրդն
 'ի վար արկցուք յիրս որք լաւքն էն 'ի լաւաց . և զյօ-
 ժարութիւնն հպատակ կացուցուք բանի :

1. Ե . Եւ քանզի մեծ է զօրութիւն բանից , և այն
 կրկին . մին վիճաբանական , և միւսն զրուցաբանական ,
 վիճաբանութիւնն անկ է խնդրոց դատաստանաց , ա-
 տենախօսութեանց և ծերակուտի . զրոյցն 'ի կրկեսս ,
 'ի ձառս և յընտանի խօսս ունի զտեղի . որպէս նաև
 'ի խրախութիւնս կոչուց : Ա իճաբանութեանն կանոնք
 առ հռետորս էն , իսկ զրուցաց ոչ բնաւ . թէպէտ և ոչ
 զիտեմ , եթէ հնար իցէ ունել կանոնս . այլ ըստ փու-
 թոյ ուսանողացն գտանին վարժապետք . բայց թէ ոչք
 տեսնք փոյթ ունիցին , տեսանեմ և ոչ զոր . ճարտասա-
 նից խոժանօք լցեալ էն վայրք ամենայն . միայն թէ որ
 ինչ կանոնք էն բանից և խնատից , նոյնք 'ի ձա՛հ պա-
 տահեցեն և 'ի խօսս զրուցաց : Եւ քանզի նշանակ
 բանի զձայնն ունիմք , 'ի ձայնի անդ երկու ինչ է խրն-
 դրելի . զի յստակ իցէ , և զի քաղցր . զերկուսեանն իսկ
 զիտովին խնդրեալ զացես 'ի բնութեան : Եւ այց սակայն
 'ի մին յաւերուցու կրթութիւնն , և 'ի միւսն հետևե-
 ղութիւն խօսելեացն ճշդիւ և մեղմով : Այ ինչ այլ
 էր 'ի Աստուղեանս , պատճառ համարելոյ ընտիր ոճոյ
 բանից նոցա . թէպէտև զրազէտք էին , բայց և այլք
 նոյնպէս . իսկ զսոսս ներկուռս ասելին 'ի լատին բար-
 բառ . հնչումն էր նոցա քաղցր , տառքն ոչ բացաճայ-
 նեալք և ոչ կարի հեղձուցեալք . զի մի կամ աղօտ լի-
 նիցին , և կամ դժոխալուր : Չայն ոչ բռնաղբօսեալ ,
 ոչ թալկացելոյ , և ոչ քաջահնչող : Յորդառաւ և ս է
 բան Կ . Արատոսի . և զուարթարար իսկ . այլ ոչ նուազ
 էր բարւոք խօսելոյն համբաւ զԱստուղեանց : Եւ այց 'ի
 համեման և 'ի զուարճախօսութեան Արեսար՝ եղբայր
 հօր Աստուղոսի յաղթեաց ամենեկուն . որպէս և յա-
 տենական խօսս բանիւ լոկ զրուցից յաղթահարէր այ-
 լոյն վիճաբանական ասացուածոց : Եւ որ յայտմ ամե-
 նայնի պէտք էն ճգանց , եթէ յամենայն իրս վայելեա-
 կանին եմք ցանկացող :

Այս արդէ ինչի բանն, որպէս յայտմ մասին գերազանցեալ գտանին Սոկրատեանք առաւել, կակուղ, երբէք ոչ խիստ. աղու համեմ գտցի 'ի նմին: Այս ոչ որպէս թէ ինքն իցէ ժառանգ խօսիցն, արտաքոյ զայլ թողուցու. այլ որպէս յայլ իրս, նոյնպէս և 'ի խօսս հասարակաց, ոչ անպատեհ համարեցի զտուրևառս. Այց յառաջ քան զամենայն տեսցէ, թէ զորոց խօսի իրաց. եթէ զուրջ բանից, երևեսցի անաչառ. եթէ զկատակաց, աղուաբան: Այս քան զամենայն յառաջատես լիցի, մի արդեօք խօսքն տացէն զնշանակ պահատութեան անձին բարոյից. որ առաւել յաճախ պատահէ, յորժամ լինի խօսել մտադիր զբացականաց բամբասանաց աղագաւ, կամ ծագրելու, կամ խտուրթ, չարաբանութեամբ և թշնամանադուրութեամբ:

Բանք լինին ստէպ կամ զառտնին գործոց, կամ զհասարակաց տէրութեան, կամ յազագս արուեստիցն փութոյ և ուսման: Արդ պարտ է ջանալ զի թէ սկսանիցի բերիլ յօտար զրոյցս, 'ի նոյնս վերադարձցի բանն. և այն որպէս դէպք իրացն պահանջիցէն. զի ոչ ամենեքին նովիմք իրօք, և ոչ յամենայն ժամանակի, և ոչ միօրինակ զուարճանամք: Այս զայն ևս պարտ է յուշածէ՛լ եթէ ցոր վայր իցէ սիրտիական զրոյցն. և զոր օրինակ սկսանելոյն գոյր պատճառ, նոյնպէս և վախճան առնելոյն զյեղանակն գիտացէ:

ԼԸ. Այլ զոր օրինակ յամենայն 'ի կեանս ամենեկն խիստ ուղիղ պատուիրանադրի՝ խորշել յամբօխմանց, այս է 'ի չափազանց շարժութեանց սրտի ապստամբ եղելոց 'ի բանէն, սոյնպէս և խօսք պարտին անբաժ լինել յայնպիսի շարժմանց. զի մի 'ի վեր երևեսցի կամ բարկութիւն կամ ցանկութիւն ինչ կամ պղերգութիւն կամ վատարտութիւն և կամ այլ ինչ յայտպիտեաց աստի: Այս մեծապէս խնամ ունել պարտ է, զի ընդ որս խօսիմքն՝ ցուցցուք յարգանս առ նոսա և սէր: Այնին երբէք և կշտամբութիւնք կարևորք. յորս օրէն է արդեօք 'ի կիր արկանել յաւէտ զսաստիութիւն բարբառոյ, և զբանից ծանրութիւն խիստ: Այս զայն ևս պարտ է հոգալ, զի մի երևեսցուք զայդ առնել առ զայրոյթ ցասման. այլ զոր օրինակ 'ի խարել և 'ի հատանել, սոյնպէս և յայս ազգ յանդիմանութեան՝ դուն ուրեք

և յահամայն եկեցո՞ւք և 'ի հարկէ ևեթ' եթէ ոչ ինչ այլ զեղ զարմանոյ գտանիցի . այլ սակայն մի ընդ խառնեցի ցատումն, ընդ որում անհնար է ուղիղ ինչ առնել և կամ խորհրդով :

Սեճաւ մասամբ օրէն է զթուծիւն խառնել 'ի սաւ տուհասն, բայց կից ընդ ծանրութեան . զի և անաչառ խտտութիւն ցուցցի, և մի լինիցի արհամարհութիւն : Եւ զայն ևս պարտ է ցուցանել՝ թէ զայդ դառնութիւն կշտամբութե' 'ի պատճառս կշտամբելոյն յանձին կալաբ : Վործ ուղղութեան է՝ և 'ի կագս կուոյ անդամ որ ընդ յետին թշնամիս լինին, թէպէտ և զանվայերն մեղ լուիցուք, ծանրութիւն պահել, և զարամտութիւն մերժել յանձնէ : Օ 'ի որ ինչ ամբոխմամբ իւիք լինի, այն ոչ կարէ կալ 'ի հաստատութեան, և ոչ յիշաւունս 'ի մերձ կացելոյն զրի : Տարադէպ է և զանձնէ քարոզ լինել, մանաւանդ ստուծբ, և հանդերձ ծագու լսելեաց, նմանօղ լեալ Սնասարծ Օ օրականին :

Եւ . Եւ քանզի զամենայն ինչ հետազօտեմք, կամ միմք իսկ ստուգապէս, ասելի է և ևս թէ սրպէս արժան իցէ լինել տան առն պատուականի և իշխանի, որ կանգնի 'ի բնակութիւն . առ որ պարտ է յարմարել զստորագրութիւն շինութեանն, բայց լեալ մտադիր պատուոյ և զիւրութեան : Անէոսի հոկտաւիոսի, որ եղև առաջին հիւպատոս յազգատոհմէ անտի, որպէս լեմք, շինելն նորա 'ի Պալատիոն՝ տուն հոյակապ և մեծաշուք, եղև նմա 'ի պատիւ . զոր տեսեալ ամբոխին՝ համարէին 'ի դէպ՝ զի տէր նորա, թէպէտև նոր այր, 'ի հիւպատոսութիւն 'ի վեր ելցէ : Օ որ քակեալ Սկաւրոսի՝ մեծացոյց յաւելուածովք զիւրն ապարանս : Բայց նա եղև առաջին՝ որ զհիւպատոսութիւնն 'ի տուն իւր ած : Իսկ սա որդի առն մեծի և ահանաւորի՝ 'ի տուն անգր ընդարձակեալ ոչ միայն արհամարհութիւն երեր, այլ վատանունութիւն և թըշուառութիւն միանգամայն :

Ըրժանապատուութեանն պարտ է առնուլ յաւելուածս զարդոց և 'ի տանէն, այլ ոչ եթէ միայն 'ի սաւ

1 Անարկէ զԹրաստիւն Տերեն տիոսի 'ի Ներքինին, և զՊիրգոսոյ լինիկէ Պղաւտեայ :

2 Անուանեալ Ղեան Պալատիոն 'ի հոռով :

նէն ակն ունել զամենայն : Օ ի ոչ եթէ յանուն տան տերն , այլ յանուն տեառն տունն է բարեհամբաւելի : Եւ զոր օրինակ յայլ իրօ ոչ զանձին եթէ , այլ և զայլ լոյն պարտ է հոգալ , սոյնպէս և ՚ի տան պայծառ առն որ ասպնջական ունի լինել բազմութեան հիւրից , և ընդունարան բազմութեան յամենայն վիճակէ մարդկան , արժան է հոգ տանել ընդարձակութեան : Եւրս թէ ոչ՝ տուն ընդարձակ ՚ի նախատինս տեառն իւրոյ լինի յորովակի , եթէ միայնութիւն է ՚ի նմա . մանաւանդ եթէ երբեմն ընդ օտար տերամբ իցէ յաճախեալ : Ա՛ն զի անարգանք են լսել յանցաւորաց .

Բարէ , որպիսի , վաղեմի դու տուն

Իշխիս ՚ի տեառնէ ընդդիմակ նախնոյն .

զոր առ մեօք զյորովից տանց ՚ի դէպ է ասել :

Եւ ևս զգուշանալ պարտ է , մանաւանդ եթէ դու քեզէն շինեսցես , զի մի ծախիւք և մեծագործութիւն ըստ չափն ելանիցես . և յայտմ մասին ևս բազում չարեաց օրինակք կան առաջի : Ա՛սան զի յորովք փութով պնդութեան՝ առաւել յայդմ մասին նախնանձաւոր լինին գործոց իշխանաց . զոր օրինակ Կ՛ . Կ՛ ուկուղոսի առն ծայրացելոյ ը որ եղև առաքինութեանն նախնանձաւոր . բայց քանիք դաստակերտացն մեծագործութեց : Եւրսքէն յայտոսիկ պարտ է չափ դնել և ՚ի չափաւորութեան կալ . և զնոյն չափաւորութիւն յամենայն պէտս և ՚ի սպաս կենաց պարտ է երևեցուցանել : Եւ յսոքիկ այսքան :

Ի մեռն արկանել ՚ի գործ՝ յամենայնի պարտ է հըսկել յերիս . նախ զի յօժարութիւն բաղձանաց հպատակեսցի բանին . քան զոր չիք ինչ յանկաւորագոյն ՚ի պահպանութիւն սրատշաճից . երկրորդ՝ զի յուշ անցուք որչափ ինչ իցէ այն զոր կամիմք կատարել . զի մի աւելի կամ պակաս փոյթ և ինամ յանձին կալցուք քան զպէտան պահանջեալ . երրորդն է զգուշանալ զի կարգեալքն ՚ի շուք և ՚ի պերձութիւն մի ելցեն ըստ չափ : Իսկ չափն ընտիր է կալ ՚ի վայելեականին , զորմէ կանխեցաք ասացաք , և ոչ հեռագոյնս օտարանալ : Եւ այց դերագոյնն երկոցս այսոցիկ է հպատակել բանի զբաղձանս :

Ի . Եւրս է այսուհետև ասել զկարգաց իրայն , և

զգիտողութենէ ժամանակաց : Ի սմին դիտու թեան բռ վանդակի անուանեալն 'ի Յունաց բարեկարգութիւն . ոչ զոր մեքս չափաւորութիւն թարգմանեմք , յորում չափ 'ի մէջ բերի ' . այլ այն է բարեկարգութիւն ' յորում տեսանի պահպանութիւն կարգի : Բրդ թէպէտ և մեք համեստութիւն յորջորջիցեմք զնոյն , զայս օրինակ սահմանեն զայն Սոյիկեանք . Բարեկարգութիւնն է գիտութիւն առնելեաց կամ ասելեաց 'ի պատշաճ տեղի սեպհական : Եւ այսպէս նոյն երեւի ունել զօրութի կարգն և պատշաճօրութիւն տեղոց : Վանդի և բզկարգն այսպէս սահմանեն . Յարմարումն իրաց ըստ յան կաւոր և պատշաճաւոր տեղեաց : Եւ զտեղին գործողութեան՝ զիտողութիւն ժամանակի ասեն լինել : Իսկ ժամանակն առնելոյ՝ յունարէն ասի Ղեպ ժամանակ . և լատիներէն՝ Պատեհ : Եւ ըստ այսմ (բարեկարգութիւն) համեստութիւնն , 'ի մէջն այսպէս թարգմանեալ , ըստ ասացելոցս՝ լինի Ղիտութիւն զիտողութե ժամանակաց պատշաճելոց 'ի գործել : Եւ արթի նոյն լինել խոհեմութեանն սահման , զորմէ 'ի սկզբան անդ ճառեցաք . այլ յայսմ վայրի ինդիր մեր է յաղագս չափաւորութեան և բարեխառնութեան և զհանգունատիպ առաքինութեանց : Բրդ պատշաճականքն խոհեմութեան առանձին՝ յիւրում տեղոջնոցսն . այլ զանկաւորացն առաքինութեց , զորոց առաջիկայ բանս է , որ և հային 'ի պարկեշտութիւն , և 'ի հաճութիւն այնոցիկ ընդ որս քաղաքաւարիմք , ասացուք 'ի մտոյ :

Բրդ կարգ այնպիսի պարտ է ունել 'ի գործս , զի որպէս 'ի ճառ իմն հանդերձեալ , սոյնպէս և 'ի վարս՝ ամենայն ինչ իրք իցեն պատկանեալք և յարմարեալք ընդ իրերաց : Արպէս և անպատեհ է և յոյժ անտեղի՝ 'ի կարեւոր ինչ դէպս 'ի վերայ բերել զասացուածս ինչ խրախականս , կամ զբան ինչ մեղի : Պերիկղէս ընդ Սոփոկի բերթօղի իւրումն գործակցի 'ի դատարանի , 'ի պարապել երկոցունց 'ի հասարակաց ծառայուի , դէպեղեալ անցանել ընդ այն դեղեցիկ մանկան , և յասել

1 Modus է Իդանակ կամ չափ . և Modestia Չափաւորութի , կամ համեստութիւն :

2 Յունականն Εὐταξία , Բարե-

կարգութիւն , 'ի ձայնիցս 'Ես , բարի . τάττεσθαι , Կարգել :

3 Յն , Εὐκαιρία . 1^ա , Occasio .

Սոփոկղի, քանի՛ գեղադէշ է մանուկդ Պերիկղէս, նա քաջիկ էտ պատասխանի։ Սոփոկղէ, վայել է առն դատարի ոչ միայն զձեռս անարատ պահել, այլ և զպաշտոնայց թէ Սոփոկղի զայն բան ասացեալ էր՝ ի գովութի ըմբշամարտիաց՝, ազատ լինէր յարգարացի կշտամբանաց։ Ըսքան է զօրութի տեղոյ և ժամանակի։ Օ որ օրինակ եթէ որ որ ունիցի դատ վարել յատենի, զձն նապարհայն կամ ՚ի ճեմել իւրում՝ անձամբ յանձին որոճեացէ զխորհուրդս, կամ զայլ ինչ խորհեացի ուշի ուշով, չէ ստգտանաց. սակայն եթէ ՚ի սեղանի առնիցէ զայդ, ամարդի որ ցուցեալ լինի՝ անգիտութեամբն դէպ ժամանակի։

Ըսլ որ ինչ միանգամ կարի օտարանան ՚ի մարդկութենէ, զոր օրինակ ՚ի հրապարակի երգել, կամ այլ ինչ մեծ իմն անպատեհ գործ, զիւրաւ յայտնի լինին, և ոչ շատ կարօտին խրատուց և կանոնաց։ Ըսլ որ փոքր թուին յանցանք, և ոչ ՚ի բազմաց մարթին խելամտել, ՚ի նոցունց պարտ է խոտորիլ մեծ ևս խնամով։ Օ որ օրինակ ՚ի սրինգս կամ ՚ի փողս՝ թէպէտև դոյզն լինիցի անհամաձայնութի, բայց իմանան հմուտքն արուեստին. նոյնպէս պարտ է զգոյշ լինել ՚ի վարս, զի մի գուցէ անհամաձայնութիւն ցուցցէ որ յանձին. և այնչափ առաւել յոյժ, որչափ մեծ և լաւ է ներդաշնակութիւն գործոց քան զձայնից։

ԽԱ. Եւ սրգ զոր օրինակ ՚ի լարս քնարերգուաց լսելին զգան և զկարի դուղնաբեայս, ըստ նմին և մեք եթէ սրագոյնք և արթունք կամիմք լինել, և ուշադիրք պակասութեանց, բազում անգամ զմեծամեծս ՚ի փութունց ունիմք իմաստասիրել։ Յաչաց հայեցուածոյ, ՚ի պարզելոյ յօնից կամ ՚ի կծկմանէ, ՚ի թախծութենէ, ՚ի զուարթութենէ, ՚ի ծիծաղմանէ, ՚ի խօսելոյ, ՚ի լռելոյ, ՚ի սաստկութենէ և ՚ի թուլութենէ բարբառոյ, և ՚ի սոյին նմանեաց հեշտեաւ ունիմք դատել, որ ՚ի սոյանէ օրինօք լեալ իցէ, և զինչ ինչ խոտորեալ ՚ի պատշաճից և ՚ի բնութենէ։ Յայտօսիկ չէ ինչ դժուարին՝ զօրպէսն և զզիարդն նոցունց յայլոց անախ դատաստան առնել. զի թէ ինչ մի անվայել երևեսցի յայլ,

1 Նստեալ հանգիստանս գուպարուց մերկամրցանակ ըմբշաց։

խորշեսցուք մեք մեզէն: Ս ան զի չգիտեմ որպէս յայլ առաւել նշմարեմք քան յանձինս՝ զսխալանս: Ս աստի կարի յոյժ դիւրաւ ուղղին աշակերտք, զորոց զթերու թիւնս նմանողօրէն յանձինս բերցեն վարդապետք խրատելոյ աղագաւ:

Ա չէ տարադէպ՝ առ ընտրութիւն իրաց, որք տաւակուսանս՝ ՚ի մէջ բերեն, ՚ի ձեռն առնուլ զգիտնաւոր կամ զփորձ մարդիկ, և ստուգել զինչ հաճոյ թուիցի նոցա յազգս աղգս պատշաճից: Ս ան զի բազմադոյնք բնաւորեալ են յայն հակամիտել, յոր ՚ի բնութէ անտի առաջնորդին: Ա յայտպիսիս արժան է տեսանել ոչ միայն թէ զինչ ասէ այր իւրաքանչիւր, այլ և յինչ միտս իցէ, և յինչ պատճառս իցէ յայն միտս: Ս ան զի զոր օրինակ նկարիչք և արձանագործք, և բանաստեղծք զխովին, կամին՝ զի ամբոխն լիցի զննիչ գործոյ իւրեանց իւրաքանչիւր. որպէս զի եթէ ինչ մի եպելեացի ՚ի յորվազունից, այն ինչ ուղղադրեսցի. որ և յիրերաց նաև յայլոց հարցանեն, զինչ պակասութի կայցէ յայս գործ. ըստ նմին օրինակի անկ է և մեզ բազում ինչ առնել կամ չառնել, փոխել կամ ուղղել դատաստանաւ այլոց:

Բայց որ ինչ միանգամ գործին սուղորութեամբ և քաղաքական օրինօք, զայնցանէ չէ օրէն կանոնս աւանդել. զի ինքնին իսկ կանոնադրեալ են այնորիկ. և չէ պարտ ումեք բերիլ յայս վրիպակ կարծիս եթէ Ս ակրատէս կամ Ս քիտաիպպոս գործեցին երբէք ինչ մի և կամ խօսեցան հակառակ քաղաքական վարուց և սուղորութե, նոյն և ինքեան օրինաւոր իցէ: Ա որքա յայսմ՝ ազատութեան վայելեցին առ մեծամեծ և անչտի լուութեանցն: Իսկ զ՝ նականացն կարծիս ՚ի սպառ հերքել արժան է. վասն զի թշնամի է պարկեշտութեան, առանց որոյ ոչ կարէ լինել ուղիւ ինչ և համեստ:

Իսկ զայնտսիկ որոց վարք արտափայլեն ՚ի համեստ և ՚ի մեծամեծ իրս և բարեսէրք են առ հասարակաց տէրութիւն, և բարեացապարտք, կամ բարեաց արժանաւորք, պարտիմք մեծարել և պաշտել հանդոյն սերձացերոյն իւրք պատուով կամ իշխանութեամբ. որպէս և յարգ մեծ ընծայել արեաց, տեղի տալ դատաւորաց, ընտրութիւն առնել քաղաքակցաց և օտարականաց, և

յօտարահանա իսկ ընդ ինքնեկա՝ և ընդ եկս հասարակաց հաճութեամբ: Այս պարզաբար, զի մի՛ զմիոյ միոյ ճանեցից, սարա է մեզ զհամօրէն ազգի մարդկան զընդհանուր դաշնաւորութիւն և զմիաբանութիւն պաշտել, պաշտարանել և պահպանել:

ԽԲ. Իսկ յաղագս արուեստից և վաճառաշահուց, որ այն ազատականք իցեն, և որ այն սինկրորք, ասասցուք արդ: Այն արհամարհ են այն վաճառաշահք, որք ատելութի՛ն ծնանին առ մարդիկ. որպէս մաքսառուացն և վաշխառուաց: Այս ծառայական և անարդ շահք են վարձկանաց, և ամենեցուն նոցա, որոց գործքն և ոչ ճարտարութիւնք գնոց գնին: Ասան զի այն իսկ վարձքն է նոցա հաստահիմն նշանակ ծառայութեան: Յանարգս սարա է համարել և զնոսա, որք գնեն ՚ի վաճառականաց՝ առ ՚ի վաճառել անդրէն այլոց փութեակս. զի ոչ ինչ օգտին՝ եթէ ոչ ստեցեն զխովին, և չիք ինչ վատութարագոյն քան զխարդախութիւն: Այս գործաւորք առ հասարակ են յանարգ արհեստէ. զի ոչ ինչ հանձարաւոր մարթի գտանել ՚ի գործարանի: Այն բնաւին գովելի և այն արհեստք որք փտիկութեանց ծառայեն, կիտորսակք, սպանդարարք, խոհարարք, պարարտաբոյծք, ձկնորսք, ըստ Տերէնտիոսի ասելոյն: Գու յաւել, եթէ կամք իցեն, իւղեփեացք, կաքաւիչք, և ամենայն խաղ վիզաց կամ քուեսայ:

Եւ այց այնորիկ արհեստք՝ յորս են կամ առաւել հանձար կամ ոչ սակաւ պիտանութիւն, որպիսիք են բժշկականն, ճարտարապետականն, և ուսումն իրաց համեստից, այսորիկ դան ՚ի ճահ այնոցիկ՝ որոց վիճակին են վայելչական: Իսկ վաճառականութիւնն, եթէ դուզնաբեայ ինչ է, ընդ անարգս է գրելի. ապա եթէ մեծ և առատ, բազում ինչ բերելով յամենայն կողմանց, և բազմաց բաշխող անխարդախ, չէ ՚ի սպառելիքի: Այս ևս եթէ որ յազեալ ՚ի շահուց, մանաւանդ թէ շատացեալ, որպէս ստէպ ՚ի խորոց ՚ի նաւահանգիստ, նոյնպէս և ՚ի նաւահանգստէ անտի յազարակս իւր և ՚ի կարուածս գանձն ժողովեսցէ, այնպիսին թուի կարի քաջ իրաւամբք արժանի գովութեան: Ի մէջ ամենայն շահաբերաց չիք լաւագոյն քան զերկրագործութիւն, և ոչ պտղաբեր, և ոչ քաղցր. և ոչ իսկ առա-

ւել վայելչական մարդոյ, մանաւանդ առն աղատի: Ը՛յլ քանզի զայսմանէ լիով ասացաք 'ի ճառն Պատովնի մեծի, անտի առնուցուս որ ինչ հայի յառաջարկութիւնդ:

ԽԳ. Ը՛րդ շատ իսկ բացաղբեալ տեսանի, եթէ զիսորդ յառաջագային սրատշաճականքն 'ի մասանց անտի հաւմեստութեան: Իսկ յաղագս բուն իսկ համեստից մարթի սրատահել բազում անգամ վէճ՝ եթէ յերկուց հաւմեստից ո՞ր այն իցէ համեստագոյն. զորով զանց արար Պանեափոս՝: Օ ի որովհետեւ ամենայն համեստութի ողջոյն 'ի չորս ամփոփեալ է մասունս. որոց առաջինն է ճանաչողութիւն, երկրորդն հաղորդակցութիւն, երրորդն մեծանձնութիւն և չորրորդն չափաւորութիւն, հարկ է սոցա 'ի բաղդատութիւն գալ ընդ միմեանս յընարութեան անդ պատշաճից 'ի գործս:

Եւ արդ ես այնպէս համարիմ՝ թէ յանկաւորագոյն են բնութեան գործքն պատշաճից՝ յառաջ եկեալքն 'ի հաղորդակցութեանէ, քան որք 'ի ճանաչմանէ. և զայս մարթ է հաստատել ձեռնարկութեամբս. զի թէ և զի պէտցի իմաստնոց կեանք այնպիսի, մինչ զի լցեալ առատութեամբ ամենայն պիտոյից, 'ի խոր հանդարտութե նկատող լեալ անձամբ յանձին խոկայցէ զկարեւորն զիտութեան, սակայն եթէ այնչափ իցէ առանձնութի, մինչև զկարել տեսանել մարդ զոր, զրկի և 'ի կենաց: Եւ է իսկ իշխան ամենայն առաքինութեանց իմաստութիւն, անուանեալն 'ի Յունաց σοφία, զանազանեալ 'ի խոհեմութեանէ զոր φρόνησις, կոչեն Յոյնք. որ է զիտութիւն բաղձալեաց և խորշելեաց: Իսկ իմաստութից այդ զոր իշխան կոչեցի, է զիտութիւն աստուածեղինաց և մարդկեղինաց, յորում փակի աստուածոց և մարդկան հաղորդակցութիւն և ընկերութիւն ընդ իրերաց: Ը՛րդ եթէ մեծ է այս քան զամենայն, որպէս և է ըստուգապէս, հարկ է ապա լինել մեծ քան զամենայն՝ սրատշաճին այնմիկ որ 'ի հաղորդակցութեանէ ունի զճազումն: Ս ասն զի ճանաչումն և նկատումն բնութեան թերակատար ունի լինել իւրք իրօք, և սկսեալ և եթէ, եթէ ոչ 'ի վերայ գայցէ առնելութիւն ինչ իրաց. իսկ

Վտայիկեան. զի բոտ այնմ՝ մենայն, որպէս և չարիք ամենայն. զսրոցի հաւատար գնին բարիք ա.

առնելու թիւնդ այդ առաւել 'ի վեր երևի 'ի հոգալ ըզմարդկան պէտս :

Վրա ուրեմն պատկանի առ ընկերութի ազգի մարդկան , սմին իրի պարտ է վերադաս առնել զայս քան ըզճանաչումն . զոր և իւրաքանչիւր ոք յառաքինեաց արդեամբք ցուցանէ և հաւատարմացուցանէ : Ս ասն զի ո՞ք է այնչափ յառեալ 'ի տեսութիւն և 'ի ծանօթութիւն բնութեան իրաց , զի 'ի զմնել և 'ի նկատել նորա զիրս ամենայնիւ արժանաւորս գիտութեան , եթէ յանկարծակի հասցէ նմա լուր վշտաց վտանգի հայրենեաց՝ որում կարող իցէ սատար լինել և ձեռնստու , ոչ թողուցու լքանիցէ զայն ամենայն , թէ և եղեալ իցէ 'ի մտի կարող լինել զաստեղս թուել , կամ զչափ առնուլ մեծութեան աշխարհի : Օ նոյն առնիցէ և 'ի կաբիս կամ 'ի վտանգս ծնողին և բարեկամին :

Յորոց լինի խմաստասիրել , թէ քան զուսմունս և ըզպաշտօնս գիտութեան նախապատուել արժան է ըզպաշտօնս արդարութեան՝ կարգեալս յօգուտ մարդկան . քան զոր ոչ ինչ այլ կարևոր պարտի լինել մարդոյ :

Խ Գ . Ս ահայն և նոքա , որոց ուսումն և ամենայն կեանք ծախեցաւ 'ի ճանաչումն իրաց , ոչ օտարացան 'ի յաճախելոյ զօգուտս և զպէտս մարդկան : Ս ասն զի վարժեցին ուսմամբ զբազումս , զի լինիցին լաւագոյն քաղաքացիք , և օգտակարագոյնք հասարակաց . որպէս Ս իւսիս պիութեամբէան զթեբայեցին Վարամիտնդաս , և Ս զատոն զսիրակուսացին Վիտին , և բազումք այլք զբազումս , և մեք իսկ զլիւովին՝ որ զինչ շահ օգտի տուաք հասարակաց տերութեան , եթէ տուաք ինչ , 'ի գիտնոց և 'ի գիտութենէ հրահանգեալք և կահարեալք մատեալք 'ի նոյն :

Վ ք ոչ միայն առ կենդանութեամբ և յառաջիկայութեան մարդեն և ուսուցանեն զուսումնասէրս , այլ և զնոյն 'ի զլուխ տանին յետ մահու արձանագրութեամբ տառից : Վ ք ոչ թողաւ 'ի նոցանէ բան ինչ պատկանեալ կամ առ օրէնս , կամ առ վարս , կամ առ հրահանգս վարդապետութեան հասարակաց . որպէս այն թէ զիւրեանցն հանդարտութիւն նուիրեալ իցեն 'ի մեր պէտս : Վ ք այսպէս ինքեանք զանձինս տուեալ յուսումնասիրութիւն և յխմաստասիրութիւն՝ բողբոլին 'ի

մարդկան օգուտ կարգեցին զհամաձար և զուշիմու թիւն իւրեանց : Սորին աղաղաւ լաւ ևս է առատ լինել ՚ի խօսս բանից , միայն թէ իմաստութեամբ , քան թէ առանց բանի կարի իսկ նրբատես լինել մտօք : Ս ասն զի մտածութիւնն ինքն յինքեան առնու շրջան , իսկ պերճախօսութիւնն յինքեան պարազրէ զնոսա՝ ընդ որս զօգեալ եմք հաղորդակցութեամբ :

Ա զոր օրինակ մեղուացո պարք ոչ ՚ի կազմել ըզխորիսի մեղու համահաւաքին , այլ քանզի հաւաքական են բնութեամբ՝ խորիսի կազմեն . այնպէս և առաւել ևս մարդիկ բնութեամբ համահաւաքեալք՝ փոյթ ՚ի մտի դնեն խորհելոյ և գործելոյ : Այս ուրեմն առաքինութիւնն այն , որ հանդերձի ՚ի հոգարոյ զմարդկան պէտս , այս ինքն յընկերութենէ ազգի մարդկան , եթէ ոչ միասցի ընդ ճանաչման իրաց , երևի ճանաչումն ցուրտ և թախառական : Արպէս և քաջասրտութիւնն , եթէ բարձցես զմարդկացին հաղորդութիւն և զընկերութի , գազանութիւն իմն է և տմարդութիւն : Ա այսպէս միաբանութիւն և հաղորդակցութիւն մարդկան յաղթական գտանի փութոյ ճանաչման :

Ա զէ ճմարիտ ասացեալն յոմանց յաղագս կարեաց կենաց , թէ ոչ կարող էաք զկարիս բնութեան ՚ի ձեռս բերել և զլիաւորել առանց այլոց , և վասն այն եղև այդ հաղորդութիւն և ընկերութի ընդ մարդիկ : Այն պէս զի ամենայն ինչ որ միանգամ կարևորք իցեն ՚ի թռչակ կենաց , եթէ աստուածային գաւազանաւ՝ ըստ առածին՝ մեզ մատակարարէր , յայնժամ ամենայն մտացի թողեալ զամենայն զգործս՝ անձնատուր լինէր բոլորովին ՚ի ճանաչումն և ՚ի գիտութիւն : Մայց զէ այդ այդպէս . նա և այնպէս յառանձնութենէ փախչէր , և ընկերակից ուսման խնդրէր՝ եթէ ուսուցանել և եթէ ուսանել կամէր . ասել՝ միանգամայն և լսել : Այս ուրեմն զամենայն գործ՝ պատշաճից՝ կարգեալ ՚ի պէտս կցորդութեան և ընկերութեան մարդկան , արժան է նախապատիւ առնել քան զայն՝ որ յաճի զճանաչմամբ և զգիտութեամբ :

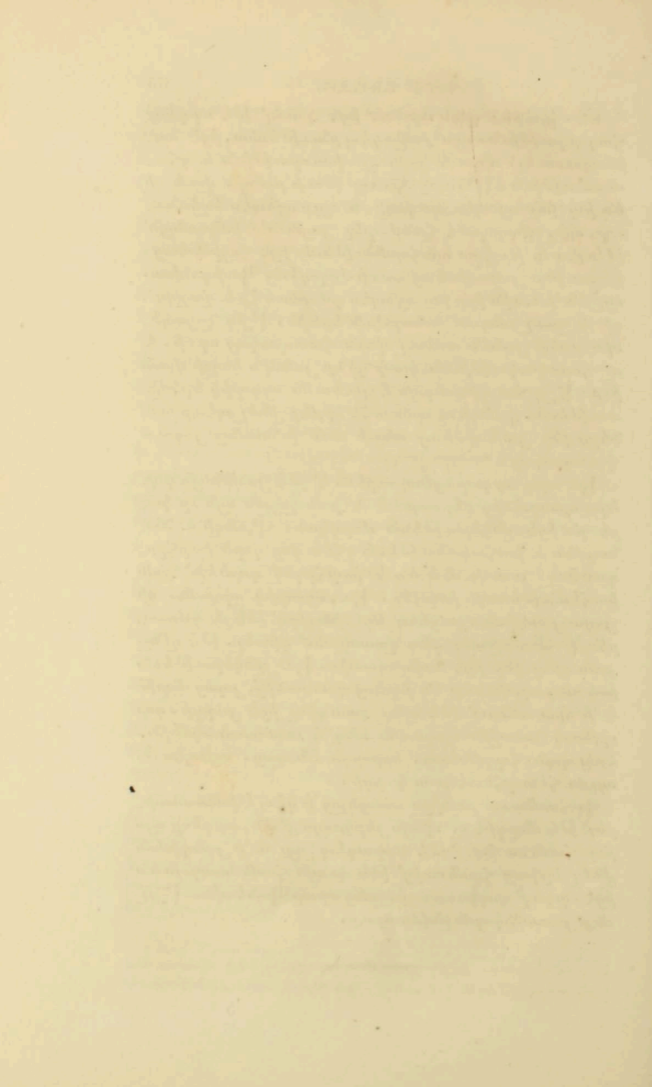
1 Այս է բոտ մերում սամկական առածին՝ Այլ է իջանէր յերկնից պարկաւ : Այսինքն՝ ինքնին մեզ

մատակարեր առանց մերցս վաստակոց :

ԽԵ . Սերբևս զայն արժան իցէ քննել՝ թէ արդեօք
 Հաղորդու թիւնս այս քաջադէպ բնու թեանս , իցէ՞ նա
 խապատուելի միշտ և քան զչափաւորու թիւն և զհա-
 մեատու թիւն : Սեղ ոչ հաճոց թուի բանդ . վասն զի
 են ինչ ինչ այնպէս պժղալի , և այլք այնպէս եղեռնա-
 ւոր , մինչ զի պարտ է հրաժարել յայնմանէ իմաստնոյն՝
 թէպէտ և ՚ի պէտս սրահպանու թեան իցէ հայրենեաց :
 Շատ ինչ յայսպիսեաց աստի ժողովեաց Պոսիդոնիոս .
 այլ են ՚ի նոսին իրք ինչ այնպէս դժպատեհք և զազիրք ,
 զի և ասել անգամ անարժան երևին : Բրդ զայսպի-
 սիս չունի յանձն առնուլ վասն հասարակաց օգտի . և
 ոչ հասարակու թիւնն կամի զի որ յանձին կալցի վասն
 իւր : Բյլ ևս զիւրագոյն է լուծումն այդորիկ երկմը-
 տու թեան . քանզի ոչ պատահէ երբէք լինել պէտք առ-
 նելոյ ինչ յայնպիսեաց անտի առն իմաստնոյ յօգուտ
 հասարակաց :

Եւ արդ արդարացեալ ուրեմն է՝ թէ յամենայն գոր-
 ծիս պատշաճից զերապանծ է քան զայսն այն որ կա-
 րևորն իցէ ընկերու թեան մարդկան : Վանդի և ճա-
 նաչման և խոհականու թեան զհետ գայ գործ խորհր-
 դածեալ . ուստի մեծ ևս է խորհրդով գործեն՝ քան
 խոհեմու թեամբ խորհել : Եւ այսորիկ այսքան . զի
 յայտ յանդիման ցուցեալ եղև ինդիրս՝ թէ չէ դժուա-
 րին ՚ի հետազօտել անդ զպատշաճս՝ զիտել , թէ զինչ
 քան զինչ ինչ իցէ նախապատիւ : Եւ յընկերու թեան
 իսկ անդ աշտիճանք են գործոց պատշաճից , յորոց մարթ
 է ՚ի միտ առնուլ՝ թէ զինչ քան զինչ իցէ յարգի . զոր
 օրինակ առաջին պաշտօնն անկ է աստուածականին .
 երկրորդն հայրենեաց . երրորդն ծնողաց . սոյնպէս և
 այլքն հետ զհետէ ըստ կարգի :

Ի համառօտ բանիցս ասացելոց ՚ի դէպ է իմաստասի-
 րել թէ մարդիկ ոչ միայն յերկբայս լինին , արդեօք այս
 ինչ համեստ իցէ եթէ տարադէպ , այլ և ՚ի յանդիման
 լինել երկուց համեստից՝ թէ որ այն համեստագոյն ևս
 իցէ . զորով որպէս ասացի , զանց արար Պանեատիոս : Բյլ
 մեք յառաջիկայն ընթացուք :

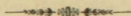

ՄԱՐԿՈՍԻ ՏՈՒՂԱԴՈՍԻ

ԿԻԿԵՐՈՆԵՒ

ՅԱԳԱԳՍ ՊԱՏՇԱՃԻՑ

ԱՌ ՄԱՐԿՈՍ ՈՐԳԻ ԻԻՐ

ԳԻՐԻՐ ԵՐԿՐՈՐԿ

Ա. Օ ԱՅՆ, [Թէ որով օրինակաւ, Սարկոս որդեակ, զորձք պատշաճից ծագեն 'ի համեստութենէ և յամենայն ազգէ առաքինութեան, որպէս կարծեմ՝ փոքր 'ի շատէ ցուցաք յառաջին գիրս: Սնայ ինձ անցանել ընդ ազգս ազգս պատշաճից՝ որ հային 'ի կենցաղս և 'ի վայելք բարեաց զոր 'ի կիր առնուն մարդիկ, որք են ինչք և իշխանութիւն: Յորում ըստ ասացելոցս լինի խորն դրել, զինչ իցէ օգտակար, և զինչ անօգուտ. և յօգտակարս անդ զինչ օգտակարագոյն, կամ զինչ ամենաօգտակար. զորոց բունն հարից ասել, յետ ասելոյ կանխաւ սուղ ինչ զկանոնադրութենէս և զգատաստանէ մտացս:

Ս ասն զի [Թէպէտ և զրեանք մեր զբազումս զարթուցին ոչ միայն յընթերցասիրութի, այլ և 'ի սէր զրութեան, այլ տակաւին երկնչիմ մի արդեօք ոմանց ոմանց 'ի լաւ արանց դժկամակ [Թուեսցի փիլիսոփայութեանն անուն, և զարմանայցեն ընդ ծախսելն իմ զայնչափ փոյթ և զժամանակ: Ըրդ ցորչափ առաջնորդէր հասարակաց տէրութիւնն յարանց որոց էր հաւատացեալ իւր

նամբն, ևս յայնժամ զիմ զամենայն ջանս և զմտածու-
թիւնս 'ի նոյն ծախելի. այլ յորժամ ամենայն ինչ ան-
կաւ ընդ ձեռամբ տիրապետութեան միոյն՝ և ոչ մնաց
տեղի խորհրդակցութեան կամ իշխանութեան, կո-
րուսեալ իմ նա և զգործակիցս 'ի պաշտպանութի հա-
սարակապետութեան՝ զընտիր որեարն, ոչ ևս ետու
զանձն իմ 'ի վիշտս վտանգի, յորս թակարդապատեալ
լինելի եթէ ոչ զգէմ ունելի նոցա, և ոչ զարձեալ անձ-
նատուր եղէ 'ի մեղկութիւնս՝ առն զիտնաւորի անվայ-
ելս:

Այլ թէ կայր մնայր տէրութիւնս հասարակաց 'ի վի-
ճակին յորում 'ի սկզբանն էր, և չանկանէր 'ի ձեռս մար-
դոց՝ որք ոչ այնչափ իղձ լինին 'ի փոփոխել զիրս՝ որ-
չափ հիմն 'ի վեր շրջել: Աննզի նախ, որպէս սովոր
էաք առնել 'ի ժամանակի հասարակաց տէրութեան,
առաւել 'ի գործել քան 'ի գրել խնամ տարեալ. եր-
կրորդ 'ի զիր խակ անցուցանէաք՝ ոչ զայժմուս, այլ զանցս
գործոց մեւոց. զոր օրինակ բազմօք արարաք: Այց
յորժամ հասարակաց տէրութիւնս 'ի չիք զարձաւ զըլ-
խովին՝ յոր ծախելի զամենայն զիմ փոյթ և զխորհուրդ
և զգործ, լուցին այնուհետեւ գրուածքն այն՝ եթէ ա-
տենականք և եթէ ծերակուտականք: Այլ զի անմարթ
էր անգործ լինել հոգւոյս 'ի սպառ, որովհետեւ անգատին
'ի մանկութենէ յուսմունս յայտտիկ դեզերեալ էր իմ,
համեստութեամբ փարատել զտաղտկութիւնս հնա-
րաւոր գոլ վարկաց, եթէ 'ի փիլիսոփայութիւն անգր
ասեմ զանձն իմ զարձուցից: Յոր թէպէտ և յերիտա-
սարդութեան բազում ժամանակս ծախելի՝ առ ուսա-
նելոյ, բայց յորժամ սկսայ արբանեկել շքոյ փառաց,
և բողբոլին ետու զանձն իմ 'ի գործ հասարակաց տե-
րութեան, այնչափ մնայր տեղի փիլիսոփայութեան, որ
չափ ինչ յաւելոյր 'ի ժամանակէն բարեկամաց և հա-
սարակութեան: Այլ զայն ևս բովանդակ ծախելի յըն-
թեռնուլ, և ոչ գոյր պարապ գրելոյ:

Բ. Այլ արդ 'ի մեծամեծ չարեացս միջի գէթ զայս
ինչ բարի, որպէս կարծեմ, 'ի ձեռս բերաք, զի 'ի զիր
զրոյմեացուք զայն ամենայն՝ որ ոչ ըստ բաւականին ծա-
նօթ էին մեւայոց, և ամենեկին խակ արժանիք էին զի-
տութեան: Ասան զի զինչ է, ծն և ծն ասեմ, ցանկալի

առաւել քան զիմաստութիւն . զինչ այլ զերապանծ , զինչ այլ լաւագոյն մարդոյ , և զինչ առաւել վայելչական մարդկութեանս : Այս ահա այսմ ցանկացողք՝ փիլիսոփայք՝ անուանին . զի և ոչ այլ ինչ է փիլիսոփայութիւն , եթէ թարգմանել կամիցիս , բայց իմաստասիրութիւն : Իսկ իմաստութիւնն է՝ ըստ որում՝ ՚ի հնոց անտի սահմանեցաւ յիմաստասիրաց , զիտութիւն աստուածային և մարդկային իրաց , և սատճառայն՝ յորոց այսօրիկ յառաջ գանս : Այս եթէ որ զտրին ուսումն անգոնէ , չգիտեմ զինչ այլ գովելի գտանիցէ :

Օ ի եթէ զուարճութիւն ասիցես ոգոյ և զհամեղիս ՚ի հոգոց , ո՞ր գտանիցի համեմատ ուսումնասիրութեան այնոցիկ՝ որ միշտ ՚ի խնդիր են տենչանօք իրաց որ ՚ի դէպ են և առաջնորդեն առ բարիք և երանելի կեանս . և եթէ խնդրի սկիզբն անայլայլակ վարուց և առաքինութեան , կամ այս արհեստ է , և կամ չիք այլ բնաւին՝ որով ժաման լիցուք այդոցիկ : Աիքն ասել բնաւին արհեստ մեծամեծացն , ուր և ոչ մին ՚ի կարի փորձոց է առանց արհեստի , այնոցիկ է որ առանց խորհրդոյ բարբառին , և ՚ի մեծամեծս սխալին : Այս եթէ կայցէ ուսումն ինչ առաքինութեան , ո՞ր գացես , եթէ յայս ազգ ուսմանէ օտարասցիս : Այլ զայսցանէ լաւ ևս ճառք ՚ի մէջ անկանին ՚ի յորդորանս անդ իմաստասիրութեան , զոր յայլում մատենի արարաք . բայց ՚ի ժամուս այնչափ ինչ մեզ յայտնաբանել պէտք եղեն , թէ հիմ ՚ի վերջանալ ՚ի սաշտամանց տէրութեան հասարակաց ՚ի սոյն ուսումնասիրութիւն առաւել եղաք միջամուխ :

Ան որ ՚ի դէմն մեզ ածեն , և այն՝ զիտաւորք և ուշիմք , խնդրելով իմն՝ եթէ իմաստութեանք կարծիցեմք գործել մեք , որք յետ ասելոյ՝ թէ անիմանալի է ամենայն ինչ՝ , վիճել սկսանիմք զիրաց իրաց , որպէս և ՚ի ժամանակի աստ յայսմիկ բերիմք կանոնս աւանդել ըզսատառաճից : Արոց կամիմ , զի գիտելի լիցի մերս մտածութիւն . զի ոչ եմք յայնցանէ որոց միտք թափառի մտորական , և չգտանէ ինչ յոր հաստատեցի : Օ ի

1 Ի հայ բան՝ իմաստասէր :

ինչ է հաւաստի՝ այլ ամենայն ինչ

2 Վիկերոն էր հետեւոյ աղանդոյն Ահագեմականաց , ասել . Ոչ

հաւանական . վասն որոյ և ասելին ոչ ինչ գիտել մարդոյ :

որպիսի միտք լինէր այն, մանաւանդ թէ որպիսի կեանք, յառնելն անտես ոչ միայն զօրինօք հետազօտութեան, այլ և վարելոյ զկեանս: Կսկ մեք՝ յասել այլոց զիրս իրս ստոյգ և զայլս անստոյգ, որոշեալք ՚ի նոցանէ՝ ՚ի կարծիս՝ ասեմք. է ինչ հաւանելի, և այլ ինչ անհաւանելի:

Եւ արդ զինչ է որ զիս արգելուցու զհետ երթալ որոց հաւանելի ինձ երևին. և զսոցին հակառակն մերժել, և խորշելով՝ ՚ի համարձակախօսութենէ՝ փախել ՚ի յանդգնութենէ, որ օտար է յոյժ յիմաստութենէ: Եւ զամենայնէ վէճ՝ խնդրոց յարուցանեն մերայինք. զի հաւանելից այդ չկարէր նշողել, եթէ ոչ յերկուց կողմանց յուզումն լինէր պատճառաց. այլ այսօրիկ մեկնեցան յակադեմեան զիրս մեր, որպէս կարծեմ՝ ըստ կարի լըջմտութեամբ: Եւ քեզ Աիկերոնդ իմ, որ թէ պէտ և ՚ի վաղելի և յաղնուական իմաստասիրութեան՝ դեգերիս առաջնորդութեամբ Արատիպպոսի, որ նմանեալն է այնոցիկ որ ծնօղք եղեն այգց գերապանծ իմաստից, սակայն և մերուան այսօրիկ՝ ձերուան մերձաւորին, ոչ կամիմ անձանօթ լինել քեզ: Եւ քեզ անցցուք ՚ի բուն հարեալն մեր:

Գ. Եւ քանզի հինգ եղանակք առաջի եղան գիւտի պատշաճից, յորոց երկուքն առ վայելութի և համեստութիւն բերին, երկուքն առ կենաց գիւրութիւնս, որ են ինչք և իշխանութիւնք և կարողութիւնք, և հինգերորդն առ դատաստան ընտրութեան, եթէ երբէք զորս ասացիդ, հակառակիլ երևիցին իրերաց, ասպքէն կատարեցաւ մասն համեստութեան, որում ցանկամ ըզքեզ քաջ լինել ինքամուտ: Կսկ որ յայժմուս առաջի կայ մեզ ճառել, այն իսկ է որ օգտակարն կոչի կամ պիտանի: Զորում մասին խոտորնակ սովորութիւնն շեղեցաւ ՚ի ճանապարհէ, և առ փոքր փոքր յայն վայր եհաս, մինչ զի զհամեստութիւնն զատուցեալ յօգտակարութենէ, եղ թէ կայցէ համեստ որ ոչ օգտակար իցէ, և օգտակար որ ոչ համեստ. մեծ և ս վնաս քան զայս բերել մարդկան վարուց չէր կարելի:

Օպրապոյն անշուշտ իշխանութեամբ, և այն՝ անաչառ և համեստ կարգօք, զանազանեն իմաստասէրք

1 Պերիպատեմիկեան, այս ինքն ձեմական:

զերիս զայսոսիկ կախեալս զմիմեանց յիմաստսն . վասն զի զոր միանգամ արդարն է՝ զայն և օգտակար գոլ վարկանին . և զհամեստն՝ նոյնգունակ արդար . յորմէ յայտ է թէ համեստն է և օգտակար : Այլ զի վատատեսքն աչօք բազում այն է զի ընդ չարարուեստ և ընդ խորամանկ անձինս պշուցեալք՝ զչարու[թիւնն իմաստու[թիւն համարին , զնոցա զմոլորու[թիւն պարտ է՝ ՚ի բաց փարատել , և համոզել զմիտս նոցա յայս՝ ե[թէ զամենայն զոր կամին կարող են ՚ի ձեռս բերել համեստ խորհրդովք և արդար գործովք , և ոչ խաբէու[թեամբ և չարու[թեամբ :

Արդ կարգեալքն ՚ի պէտս կենաց մարդոյն կէս մի անշունչք են . զոր օրինակ ոսկի , արծաթ և բերք երկրի , և որ նման են սոցա . և կէս մի շնչաւորք կամ կենդանիք , որոց են սեպհական յօժարու[թիւնք և ըղձու[թիւք իրաց , և ՚ի սոցանէ են որ անբանք են , և են որ բանականք : Անբանք , ձի , արջառ և այլ անասունք , մեղուք՝ որոց վատակօք լինի ինչ ինչ պիտանացու ՚ի պէտս և ՚ի կեանս մարդկան : Ասկ բանաւորաց երկու ազգք գրին . մի՝ աստուածոց , և միւս ևս՝ մարդկան : Օ աստուածս հաշտ առնէ բարեպաշտու[թիւն և սրբու[թի . յետ նոցա և ըստ նոցա մարդ մարդոյ մեծապէս օգտել կարող է :

Այլ փաստակարաց նոյն բաժանումն է . այլ քանզի համարին ե[թէ աստուածքն ոչ փնասիցեն , զնոսա զատուցեալ՝ կարծեն ե[թէ մարդ մարդոյ բազմօք կարէ փնասել կամ օգտել : Ասն զի զորս անշունչս ասացաք բազում մասամբ ձեռագործք են մարդկան . զորս ոչն ունէաք՝ ե[թէ ձեռն և արհեստ ոչ սատարէին . և ոչ ՚ի պէտս վարէաք զնոսին առանց մատակարարու[թեան մարդկան . վասն զի ոչ բժշկու[թիւն , ոչ նաւարկու[թիւն , ոչ երկրագործու[թիւն , և ոչ արմտեաց և այլ ևս պտղոց ստացումն և պահպանու[թիւն ունէր լինել երբէք առանց գործակցու[թեան մարդոյ : Ապաքէն և արտաքս տանել զառաւելեալսն մեղ , և ՚ի ներքս բերել՝ որոց կարօտիմքն , լինէր յայսոցիկ և ոչ մին , ե[թէ ոչ տային մարդիկ զանձինս յարբանեկու[թիւն սոցին իրաց : Աովին պատճառաւ և ոչ քարինս լինէր հատանել յերկրէ կարևորս ՚ի պէտս մեր , և ոչ երկաթ և պղինձ ,

ուսկի և արծաթ 'ի ծոցոյ հողոյ 'ի վեր բերել առանց աշխատութեան և ձեռին մարդոյ :

Դ. Իսկ յարեք բնաւ՝ առ զդէմ ունել սաստիութեցրտոյ և մեղմել զնեղութի տապոյ, ուստի էր 'ի սկզբբան անդ հայթհայթել ազգի մարդկութեանս, կամ զկնի գտանել 'ի կարիս, յետ կործանելոյ նոցա կամ յօղոց բռնութենէ կամ յերկրի սասանութենէ և կամ յերեսաց հնութեան, եթէ միաբանական կեանք չէր ուսեալ օգնականութիւն առ 'ի մարդկանէ խնդրել վասն այսոցիկ :

Աւր թողից զջրանցս, զգետոց ածանցս, զանդոց ուռոգմունս, զպատուարս ընդդէմ արեաց, զձեռագործ նաւահանգիստս . զի ուստի կարող էաք ունել զայստիկ առանց գործակցութեան մարդկան . յորոց քաջայայտ է, որպէս և յայլ բազում գիտոց, թէ որչափ ինչ պրտուղս և օգուտս քաղեմք յանշունչ իրաց, անմարթ էր մեղ բնաւին 'ի ձեռս բերել զնոյնս առանց ձեռին և վաստակոց մարդոյ : Աւ զոր օգուտ կամ զզիւրութիւն 'ի կենդանեաց հնար էր մեղ քաղել, եթէ ոչ էր ձեռն տուեալ մարդկան . քանզի և որք նախզիւտ եղեն իրացս՝ թէ զոր օգուտ յորմէ անասնոյ մարթ իցէ ունել մեղ, ապաքէն մարդիկ էին . և ոչ իսկ զարդիս կարօլ էմք առանց գործակցութեան մարդկան կամ արածել զնոսս, կամ ընդելացուցանել, կամ պահպանել և կամ զ'ի դէպ ժամու զարդիւնան ժողովել . նորին դարձեալ զվնասակարս 'ի նոցանէ սպանանեն, և զպիտանացուս որսան :

Աւ զի է ինձ 'ի համար բերել զարհեստից զբազմութիւն, առանց որոց անմարթ էր բնաւին կեանս ունել : Օ ի ս որ էր որ դարմանէր զհիւանդս, իւ յանձանձել զառողջս, որ այն պարէնք և սպառք, եթէ ոչ սատար մեղ լինէին արհեստք բազմասպատիկ : Սքօք յարգաբեալ կեանք մարդկան՝ այսչափ զանազանի 'ի սպարեհից և 'ի վարուց անբանիցն : Աւ քաղաքք ոչ կանգնէին և ոչ ինուին երբէք առանց ամբոխի մարդկան, որք զօրէնս և կարգս հաստեցին . յորոց և իրաւանց արձանազրութիւն արդար, և սահմանեալ կանոն կենաց : Արոց զհետ եկն և հեղութիւն բարոյից և պարկեշտութիւն . կեանքն եղև ամբաստահետ . որպէս և տալով

և առնլով և փոփոխելով զինչս և զպէտս առն ընդ եղբոր իւրում, կարօտիմք և ոչ խմիք :

Ե . Զերկարաբան աստանօր դտանիմք քան զարժանն . զի ո՞ է որում չիցեն քաջայայտ բազմապատիկ բանիւք երկրորդեալքն՝ ՚ի Պանեաիոսէ՝ թէ Ոչ որ, ոչ զօրավար պատերազմի, և ոչ տանուտէր տան կարօղ եղև գործս կատարել մեծամեծս և փրկարարս առանց սատարու թեան մարդկան : Ը . ՚ի նմանէ յիշատակին (Թ) Եմիս . տոկղէս , Պերիկղէս , Վիւրոս , Բքեսիղայոս , Բքեքսանդր , որոց անհնար էր ասէ այնչափ ինչ առնել առանց ձեռնտուութեան մարդկան : Զանտարակուսելիսն վկայս յաճախէ անհարկաւորս :

Եւ որպէս մեծամեծ օգուտս քաղեմք ՚ի համաշունչ լինելոց մարդկան և միախորհ , նոյնպէս չիք և ոչ մի սրաժութիւն այնչափ ժանտաբէր մարդոց քան զհասեալն ՚ի մարդոց : Վայ մատեանս Վիկէարքօսի ճեմական առն մեծի և ճոռումխօսի յաղագս կորստեան մարդկան . ուրանօր հաւաքեալ ՚ի մի զայլ պատճառս որ ՚ի հեղեղէ , ՚ի սրաժութենէ , յամայութենէ , և ՚ի յեղակարծ բազմութենէ գազանաց , յորոց ՚ի յարձակմանց ծախեցան՝ ասէ , ազգք ինչ մարդկան , յետ այնորիկ գայ ՚ի բաղդատել թէ որչափ առաւել բնաջինջ եղեն մարդիկ ՚ի յարձակմանէ մարդկան , այս ինքն յերեսաց պատերազմաց կամ խռովութեանց , քան յայլ ամենայն աղետից :

Ըրդ քանզի ոչ տանի ճառս երկբայութիւն՝ թէ մարդ մարդոց մեծապէս օգտէ և վնասէ անխտիր , սեպհական գործ ասեմ զայդ լինել առաքինութեան միաբանել զոգիս մարդկան և զուզաւորել ՚ի պէտս միմեանց : Ըրդ որ ինչ միանգամ յանշունչս և ՚ի կիրառութեան անասնոց անբանից գործին յօգուտ կենաց մարդկան , վաստակասէր արհեստից են գործ . իսկ ջանք մարդկան կազմք և պատրաստք առ ՚ի պայծառազարդութիւն մերոցս իրաց՝ արծարծանին իմաստութեամք և առաքինութեամք գերապանծ արանց :

Վանզի և առաքինութին առ հասարակ յերիս պողցես յածի . յորոց առաջինն է նկատող լինել զինչ ինչ յիւրաքանչիւր գործ ճանարիտ և անկեղծ իցէ , զինչ համապատշաճ միոյ միոյ , զինչ հետևորդ , ուստի իւրաքան-

չիւր ինչ ճնանիցի, և զինչ սրատճառ իցէ խրաբանչիւր իրաց, Արհրորդն՝ ամնձէլ զամբօրեալ շարժմանս հոգւոյն, որ ՚ի յունաց *πάθη*՝ յորժորջին, և զյօժարու թիւնս՝ զոր նորս *όριάζε*՝ անուանեն, հնազանդէլ բանին, Արհրորդն՝ ընդ այնտիկ ընդ որս գումարիմբ, բարեմարդու թեամբ վարիլ և զգաստու թեամբ, որոց զորձակցու թիւ զընու թեանս պէտս լի և անթերի ունիցիմբ. և զարձեալ է թէ վիշտք ինչ մեզ հասանիցեն, ՚ի ձեռն նոցա ՚ի բաց վանեացուք, և վրէժս առցուք յորոց մեզս փասել հնարեցան. և այնչափ ինչ տուգանս ՚ի վերաց ամցուք, որչափ ինչ ներեն արդարու թիւն և մարդասիրու թիւն:

2. Բայց թէ իւ իւր մարթացուք ստանալ զայս կարողու թիւն զըռամբ ամեղց և սրահեղց զմարդկան ձեռնատու թիւն, ասացուք ՚ի մօտոյ. այլ կանխաւ կա միմ՝ սսել սակաւուք: Ա՞ն է որ ոչն զիտիցէ, թէ մեծ զօրու թիւն է բախտի բտա երկարանչիւր կողման, բտա յաջողու թեանց և բտա ձախողու թեանց. զի ուր աջողակ չնէ, նաւարկեալ բերիմբ յերս ցանկալիս, և յընդդէմն չնէ՛ տաղնապիմբ: Արդ ՚ի սոյն այս բախտ են զիպուածք որք դուն ուրեք սրատահեն. զոր օրինակ են նախ յանչնչից՝ միրիկք, օդոց խռովու թիւնք, նաւարկեալ թիւնք, կորձանմունք և հրկիզմունք, և երկրորդ ՚ի զազանաց՝ հարուածք, խայթուածք և յարձակմունք. այլ այսորիկ՝ որպէս ասացի, դուն ուրեք երբէք:

Բայց կորուստ զօրաց՝ որպէս եղև ոչ բազում աւուրբք յառաջ երկց բանակաց՝, յաճախ և ս բազմաց. կատարած զօրափարաց, որպէս արդ և ս զերասպանձ և անհամեմատ առն՝. և զարձեալ յաչազանք ամբօրին, և առ մախա նաց տարազրու թիւնք, թշուառու թիւնք և փախուտոր բարեացապարտ բաղարացեաց յորտագոյն: Արպէս և յաջողուածք, փառք և սրախ, իշխանու թիւնք, յաղթու թիւնք, թէպէտ և զխրուածոյք են, բայց սակայն առանց զորձակցու թեան և ձեռնատու թեան մարդկան

1 Արբ կամ Ախտ:

2 Բաղձանք կամ Իզձք:

3 Առաջին մեծին Պանդէի ՚ի Փարտազիս. երկրորդ Գ. Մեան զիս Պետի Սկիպիմի յԱփրիկէ,

պարտեալ ՚ի Վեաթե. երրորդ որդւոյն Պանդէի ՚ի Վեաթե ՚ի Սարմիս:

4 Պանդէոսի մեծի:

ոչ յայս և ոչ յայն կողմն մարթին բերիլ : Յետ խե-
լամու լինելոց այսմ՝ ժամ է ստեղ, թէ որով օրինա-
կաւ հնար իցէ զմարդկանն սատարութիւն յօգուս մեր
տնիքէ և զարթուցանել . յորում է թէ յերկարեացի
ճառս, ՚ի բազդատեղ անդ ընդ առաւելութեան օգ-
տութեանն՝ թերեւ և համառօտագոյն երեւոցի :

Արդ զոր ինչ միանգամ ընծայեն մարդիկ մարդոյն
՚ի մեծացուցանել զնա և ՚ի սրատուարիքէ, կամ ՚ի
չնորհս բարեկամութեան զայդ առնեն՝ երբ սիրեն զոր
վասն իրիւր սրտաճառի, կամ առ սրատուելոյ՝ զառարի-
նութիւն նորա նկատեալ, արժանաւոր զնա դասին մե-
ծաց բարեբախտութեանց, կամ հաւատս ունին ՚ի վե-
րայ նորա, համարին՝ թէ զբարին իրեանց խակոյցէ նա
յոյժ . կամ զանգիտեն ՚ի կարողութենէ նորա . և կամ
զտորին հակառակն՝ յորոց ակնկալութիւն է իմիւր . զոր
օրինակ յորժամ՝ թագաւորք և իշխանք ժաղալրեանն
պարզեւս իմն խոտամանն . կամ ևս ՚ի սէր զբանց և
վարձուց յօժարին յայն, որ է անարժան անարգագոյն
քան զամենայն սրտաճառս՝ է թէ այնոցիկ որ այնու
սրտա յանձին ունիցին, և է թէ այնոցիկ որ ՚ի նոյն ջա-
նոցցեն սպաստան լինել :

Ասան զի շարաշար են իրբո՞ յորժամ զոր պարան էր
առնել առարինութիւն, զբանոյք որ փորձի առնել : Այլ
քանզի երբեմն և այս սատարութիւն է հարկաւոր, բզ-
զիարդն վարելոց նովա ստացուք՝ յետ խօսելոց կան-
խաւ զմերձաւորագունիցն առարինութիւն : Այլ ևս ներ-
քոյ արկանեն մարդիկ զանձինս տէրութեան և իշխա-
նութեան այլոյ՝ առ բազում սրտաճառաց . քանզի կամ
՚ի բարեկամութիւն սազրին, կամ ՚ի մեծութենէ երախ
տեաց, կամ ՚ի բարձրութենէ սրատուոյ, կամ ՚ի յու-
սոյ՝ թէ օգուտ ունի լինել անտի անձանց, կամ յեր-
կիւղէ՞ զուցէ բնութեամբ հարկեցոցին հարատակել,
կամ յակնկալութենէ սարգեաց և խոտամանց սարա-
նեալք . և կամ ՚ի վախճանի, զոր շատ ևս ՚ի մերում
տէրութեան տեսանեմք, վարձուք վարձկանեալք :

Եւ Այլ քան զամենայն ինչ՝ չիք բարեպատեհ այլ
՚ի սրահայանել զիշխանութիւն և յապահոյլի կալ՝ որ-
նիւս սիրելին լինել . և ոչ դժպտտեհ այլ՝ որպէս լինեն
զանգիտելի : Ասանզի քաջ իսկ խօսեցաւ Անիտա . Յոր

մէ երկնսին, ատեն. և զոր որ ատեայ, կորստեան նուրուն ցանկայ: Առ թէ ոչ ինչ իշխանութիւն կարող է զդէմ ունել ատելութեանց, եթէ անդիտելի էր ժամանակաւ, զարգիս գիտելի եղև: Առ ոչ եթէ սորին ևեթ բռնաւորի զոր յանձին կարաւ քաղաքն զինուք նուաճեալ, կորուսան յայտնի առնէ՝ թէ որչափ բռնն է ատելութիւն մարդկան ՚ի սատակումն, այլ և համանման ելք այլոց ևս բռնաւորաց. զի և ոչ մի ՚ի նոցանէ զողջես վրէպ եղև ՚ի նոյն օրինակ սատակմանէ: Ասան զի չարաչար պահապան է հանապազօրդութե՛ր երկիւղ. ընդ հակառակն՝ բարեհաճութիւնն հաւատարիմ է մինչև ցմտնջենաւորութիւն անդամ:

Այլ այնոցիկ՝ որք բռնակալութիւն իշխեն, հարկ ՚ի վերայ կայ դժնեայ լինել առ հպատակս, որպէս տեարց առ ծառայս՝ եթէ չիցէ մարթ այլ ազգ ունել զնոսա ՚ի հնազանդութեան: Իսկ որ միանդամ յազատ քաղաքի կամին ահրնկէց լինել, չիք ինչ անմտազոյն քան զայդ: Օր թէ և խորասուզեալ իցեն օրէնք յերեսաց իշխանութեան ուրուք, թէպէտ և ահաբեկ լեալ ազատութիւնն, այլ զայ ժամանակ՝ զի զլուխ ամբառնան դորա կամ զանխուղատաստանօք, կամ ծածուկ քուէարկութեամբ ՚ի վերայ բարձի և պատուոյ: Առ դժնդակ ևս են խայթուածք ազատութեանն նիրհեցելոյ, քան յոտին կացելոյ: Արդ որ քաջայայտ իսկ է և օգտէ ոչ միայն առ անձին պահպանութիւն, այլ և բազմօք առ կարողութիւն և առ իշխանութիւն, զայնու գիրկս արկցուք. այս է, ՚ի բաց դիցի երկիւղ, և պինդ պահեսցի սէր. այսու օրինակաւ՝ հեշտեալ ունիմք ՚ի ձեռս բերել զոր կամիմք, եթէ յառանձնականս, և եթէ ՚ի հասարակացն տերութեան: Բանդի և որ կամինն՝ զի երկիւղալի լիցին այլոց, հարկ է նոցա երկնչել յերկուցելոցն յինքեանց:

Բանդի զինչ կարծեմք զՎիոնեսիոսն զայն զձերն, յոր տազնապ երկիւղի տանջէր. այն որ խիթացեալ յաճելեաց վարսաւիրաց՝ շանթացեալ գործելեալ զլուր սրն տաղէր զձերս: Օրինչ զՎլէքսանդրոս Վերէացի, որպիսի համարիմք զկեանս նորա. որ՝ որպէս ընթեալ

1 ՚ի մահուն կետարու, քանն երկու հարուածս խոցից ՚ի ձերա կուտին ընկալեալ:

նումք զնմանն, թէպէտ և սիրել սիրէր յոյժ զկինն թէբայցեցի, բայց յորժամ յետ ընթրեաց զայր առ նա 'ի սենեակն, հրամայէր զի յառաջեցէ քան զինքն խուժարուժ որ սուսերամերկ, և այն՝ որպէս պատմի, ճակատադրոյմ թրակացի կիտուածուլք. առաքէր և յառաջոյ յիւրոց թիկնապահաց՝ զննել զգորոցս կանաչիս, և հետախուզել զի մի՛ գտցի գաղեալ 'ի հանդերձս անդ գործի մահու։ Ս՛լ թշուառութեան չուառականիս, որ հաւատարիմ ևս համարէր զայր բարբարոս և զխարանաւոր՝ քան զիւր լծակից։ Առ ոչ 'ի դերու ել կասկածն. զի 'ի նմին իսկ 'ի կնոջէն դաւեցաւ 'ի մահ, որ զայրն կարծէր բողարած լինել։ Չիք և ոչ մի զօրութիւն իշխանութեան՝ որչափ և զօրաւոր իցէ, որ ահարկութիւն կարող իցէ յերկարատե լինել։

Ս կայ է Փաղարիս, որոյ անդ թութիւնն աղնուականութիւն զգեցաւ քան զայլոցն. որ ոչ դաւով սաստակեցաւ, որպէս Մեքսանդրոսդ՝ զորմէ այժմ ասացի. և ոչ 'ի ձեռն սակաւաւորաց, որպէս այս մերն. այլ միահամուռ բազմութիւն Մկրագանդացոց զրոհեա 'ի վերայ նորա։ Ս՛ս ապաքէն և Ս՛ակեղծոնացիք թողին լբին զ՛) Եմեարիոս, և առ հասարակ առ Պիւռոս անդր դարձան։ Ս՛ս և զ՛) ակեղծմոնացիս որք հարստահարութիւն տիրէին, յանկարծակի 'ի բաց լբին նիզակակիցք ամենայն, և անգործ հանդիսատեսք եղէն լեւկտրական աղետիցն։

Ը. Օ արտաքինս մտադիւրագոյն յիշեմ յայդպիսի անցս՝ քան զառանինս։ Բայց սակայն ցորչափ իշխանութիւն ժողովրդեանս հռովմայ բարերարութեամբք կայր և ոչ անիրաւութեամբք, պատերազմ մղէր կամ յաղագս նիզակակցաց կամ յաղագս տէրութեան, ելք պատերազմաց կամ մեղմ էին և կամ հարկաւորք. թաղաւորաց, ժողովրդոց, ազգաց և ազանց նաւահան զիստ էր ծերակոյտն և տեղի ապաւինի։

Առ դատաւորք մեր և զօրագլուխք 'ի միոջէ յայսմա նէ և եթ զովութիւնս մեծամեծս ջանային քաղել, 'ի պաշտպանելոյն զգաւառս և զնիզակակիցս արդարութիւն և հաւատով։ Ս ասն որոյ ոչ այնչափ տէրութիւն էր կուլէլ զայն, որչափ ձգրտագոյնս՝ հովանաւորութիւն տիւզերաց։ Բայց յառաջագոյն տակաւ թութանայաք 'ի սո

վորու թե՛նէ աստի և 'ի վարդապետութե՛նէ . իսկ 'ի յաղ-
 թութե՛ն Սիղայի և այսր 'ի սպառ կորուսաք : Ս ասն զի
 ոչ ինչ անիրաւ թութէր ընդդէմ 'նիզակահցաց , յորժամ
 'ի վեր երևեցաւ անչափ անգթութիւն ընդդէմ քաղա-
 քացւոց : Վ անզի յայնմ արդար պատճառէ՝ զհետ եկն
 անիրաւ յաղթութիւն : Ս ասն զի ձող կանգնեալ 'ի
 հրսպարակի՝ 'ի վաճառ հանեալ զինչս արանցն լաւաց
 և փարթամաց և ստոյգ քաղաքացւոց , իշխեաց ասել .
 Ս աճառեմ զաւարն իմ : Օ հետ եկն այնր այլ որ որ
 ձեռն էարկ ամբարշտութեամբ և ևս դժպատեհ յաղ-
 թութեամբ , ոչ միայն զիւրաքանչիւր ուրուք 'ի քաղա-
 քացեաց զինչն 'ի վաճառ հանել , այլ զհամօրէն նա-
 հանգս և զգաւառս 'ի մի և 'ի նոյն աղէտս մատնել :

Վ ք այնպէս յետ հարստահարելոյ և կորուսանելոյ
 զազգս օտարս , տեսաք զի յօրինակ տէրութեանն կո-
 րուսելոյ 'ի հանդէս ածաւ յաղթանակի Ս աստիլիա՞ ,
 և ձաղեցաւ քաղաքն այն յաղթանակաւ՝ առանց որոյ
 ոչ երբէք յաղթանակող եղէն զօրավարք մեր 'ի պա-
 տերազմունս որ յայնկոյս Վլպեայ : Յ որովս այլս ունէի
 յիշատակել սպիրատութեան գործս ընդդէմ 'նիզա-
 կահցաց , եթէ աւելի անարժան ինչ քան զմի զայս տե-
 սեալ էր արեգական : Օ ի թէ ոչ անպատիժ թողուաք
 զյորունց չարագործութիւն , ոչ երբէք յայնչափ ժպրը-
 հութիւն հասանէր այր մի , յորմէ առ սակաւս էանց
 ժառանգութիւն ստացուածոցն . այլ ժառանգութիւն
 ցանկութեանց անց առ բազումս սպիրատոս :

Վ ք ոչ երբէք պակասեսցի սերմն և պատճառ քաղա-
 քական պատերազմաց , ցորչափ յիշեսցեն արք անօրէնք
 զձողն զայն արիւնաթաթառ և յուսացին . զոր յոր-
 ժամ կռեաց իբրև 'նիզակ Պորդիոս Սիղայ՝ 'ի դիկ-
 տատորութեան մերձաւորին իւրոյ՞ , նա ինքն յետ ա-
 մաց երեսնից և վեցից ոչ յետս եկաց յևս անօրինա-
 գոյն ձողոյ : Վ ք միւս այլ որ՝ որ էր դպիր յայնմ դիկ-
 տատորութեան , յայսմիկ եղև գանձապետ քաղաքի :

1 Սիղայ ունէր իրաւունս զբը-
 գաւելոյ 'ի պատերազմ , բայց ապա
 անիրաւութեամբ վախճան արար
 պատերազմին :

2 Մաստիլայիք զիսղմն ունէին

Պոմպէոսի , և կեսար նուաճեաց ,
 և 'ի յաղթանակին իւրում մու-
 ծաւ և պատկեր քաղաքին Մաս-
 տիլիա :

3 Ղ . կուռնեղոսի Սիղայի :

Յորմէ պարտ է 'ի միտ առնուլ թէ ուր առաջի դնին այդպիսի վարձք, ոչ երբէք պակասեցցին քաղաքական մարտք: Արդ պարխապք քաղաքիս և եթ կան մնան, և նորին իսկ խիթարով ընդ յետին չարինս վերահաս: Իսկ զհասարակաց տէրութիւնս՝ զայն 'ի վաղուց հետէ 'ի սպառ կորուսաք: Աւ ահա յայսպիսի թշուառութիւն հասաք, զի ('ի նպատակ անդր մեր դարձցուք) ընտրեմք ահարկու լինել մանաւանդ՝ քան զհաճոյանալն և լինել սիրելի: Աւ եթէ այս անցք կարացին անցանել ընդ հոռովմէական ժողովուրդ՝ յանիրաւ տիրապետել նորա, զինչ պարտի կարծել զանձնէ այր իւրաքանչիւր: Աւ զի քաջայայտ է բանս՝ թէ մեծ է զօրութիւն բարեսէր կամաց, իսկ երկիւղն՝ անզօր, զհետ գայ ճառել մեզ՝ թէ իւ իւր մարթիմք հեշտեալ զոր կամիմքն զսէր՝ ստանալ ընդ պատուոյն և ընդ վստահութեանս:

Այլ ոչ ամենեքեանս միօրինակ այդմ կարօտիմք. վասն զի ըստ ընթացից կենաց իւրաքանչիւր անձինս պէտք են չափել, 'ի բազմաց արդեօք եթէ 'ի սակաւուց կարօտի սիրել: Արդ այս ինչ հաւաստի գրեացի, և այն իբրև առաջին և կարի կարևոր. ընտանութիւնս ունել հաւատարիմս բարեկամաց՝ զմեզ սիրողաց և զարմացողաց ընդ մերանս. քանզի այս մի ինչ է զլիսովին՝ որ ոչ շատ խտրէ ընդ մեծամեծ և ընդ միջակ անձինս. որ և երկաքանչիւր գողցես կողման է պիտանի: Պատուոյ և փառաց և մարդասիրութեան քաղաքակցաց թերևս ոչ ամենեքին միապէս կարօտին. այլ սակայն եթէ գտցին ըստ բաղզի առ ումեք, օգնեն իւրք՝ եթէ յայլ ինչ պէտս, և եթէ 'ի ստանալ զբարեկամութիւնս:

Թ. Այլ յաղագս բարեկամութեան յայլում մատենի ասացեալ է, որ մակազրի Վելիոս: Այժմ ասացուք զփառաց. թէպէտ և զայսց իրաց կան մեր զիրք երկու, բայց վերադարձցուք. զի մեծապէս օգտէ 'ի տրնտեսութեան իրաց մեծամեծաց: Աւ արդ ծայրացեալ և կատարեալ փառքն սահմանի յերիս այսոսիկ. եթէ սիրէ բազմութիւնն, եթէ վստահի, եթէ զարմացմամբ իմն արժանիս պատուոյ վարկանի: Աւ զայսոսիկ (մեկն և համառօտ ասել,) որպէս հնար իցէ ստանալ 'ի միոյն առանձին, նովիմք հնարիւք գողջիր և 'ի բազմութեանէ: Բայց է և այլ իմն հնարք վասն բազմութեանն, զի

'ի սիրտ բողբոցի որպէս եթէ ընդմտանել մարթացուք։
 Առ նախ յերկից անտի զորս յառաջն ասացի, զբարե-
 րեհաճութեան կանոնս տեսցուք. զոր առաւել բարե-
 րարութեամբք մարթ է ստանալ։ Իսկ երկրորդ նա և
 միայն բարերարութեան կամօք շարժի բարեհաճութիւն,
 մանաւանդ եթէ չիցեն յաւելուածք ընչից (առ բա-
 րերարել)։ Այլ ևս քան զիս սէր բազմութեանն արծ-
 արծանի 'ի համբաւոյ անտի և 'ի կարծեաց առատա-
 ձեռնութեան, բարերարութեան, արդարութեան, հա-
 ւատոյ, և համօրէն այն առաքինութեանց՝ որք յան-
 զին 'ի հեղութիւն և 'ի բարեբարոյութիւն։ Վանզի
 և բուն իսկ համեստն և վայելչականն 'ի մէջ ա-
 նուանեալ, որովհետև ըստ ինքեան է մեզ հաճոյական,
 և զմիտս ամենեցուն շարժէ բնութիւն և գեղեցկութեամբ
 իւրով, և առաւելապէս փայլէ արդեօք 'ի ձեռն նախ-
 ասացեալ առաքինութեանց. սմին իրի զայնտիկ՝ յորս
 կարծեմք լինել զառաքինութիւնսդ զայդոսիկ, 'ի բնու-
 թեանէ անտի ստիպիմք սիրել։ Այս պատճառք են ազ-
 զոյք 'ի սիրել. զի մարթին լինել և այլք ոմանք թե-
 թեւազոյնք։

Իսկ արժանահաւատ որ երկորումբք իրօք մարթ է
 լինել. եթէ համարեցին զմեզ ստացեալս զխոհեմութի
 զոյք ընդ արդարութեան։ Վանզի և նոցա հաւատս ըն-
 ծայեմք՝ զորս հանձարեղս քան զմեզ վարկանիմք և յա-
 ռաջատեսս հանդերձելոյ, և կարողս ելի աղագս գտա-
 նել 'ի դժուարինս, և հնարս հնարել յանպատրաս-
 տից։ Օ ի զայս ամենեքին համարին օգտակար և ճմն-
 րիտ խոհեմութիւն։ Իսկ արդարոյ և արժանահաւատ
 արանց, այս ինքն լաւաց, հաւատք ընծայի, առանց շիե-
 լոյ գնորօք զկարծիս խաբէութեան և անիրաւութեան։
 Վսին իրի ամենայնիւ արժանի համարիմք յանձն առ-
 նել 'ի նոցա ձեռս զկեանս մեր, զինչս մեր և զզաւակս։

Արդ յերկուց աստի արդարութիւնն է առաւելազօր
 'ի ստանալ զհաւատս. զի նա առանց խոհեմութեան
 իսկ ունի զիշխանութիւն բաւական. իսկ խոհեմու-
 թիւն առանց արդարութեան ոչ ինչ զօրէ առ արժա-
 նահաւատն լինել։ Ասն զի որչափ որ է առաւել խա-
 րագէտ և խորամանկ, նոյնչափ ևս ատելի և կասկածե-
 լի՝ 'ի պակասել կարծեաց լաւութեան։ Ասն որոյ ար-

դարուծի ընդելուզեալ ընդ հանձարոյ՝ որչափ և կամք իցեն մեծազօր գտանի առ արժանահասաւասն լինելը Մը դարուծիւն առանց խոհեմութեան առ բազում ինչ կարող է . խոհեմութիւն առանց արդարութեան առ ոչ ինչ է կարող :

Ժ . Մը մի լիցի ումեք զարմանալ՝ թէ զի է զի ուր հաւաստի դատեալ է յամենայն իմաստասիրաց միջի , և յինէն ևս բազում անգամ յեղյեղեալ՝ եթէ որ զմի ունի առաքինութիւն՝ զամենայնն ունի յառաքինութեանց , զարդիս այնպէս տրոհեմ , որպէս թէ մարթիցէ ումեք արդար լինել առանց լինելոյ և խոհեմ : Մը է նրբութիւնն այն՝ յորժամ բուն ճշմարտութիւն ընդ խարտոցաւ անկանի վիճաբանութեան , և այլ՝ յորժամ առ հասարակաց կարծիս ճահաւորի ճառն ողջոյն . սորին աղազաւ , որպէս ռամիկն նոյնպէս և մեք խօսիմք յայսմ վայրի՝ յասել անդ , թէ ոմանք են արի , ոմանք բարի , և այլք խոհական : Ա սան զի ռամկական և սովորական բանիւք արժան է ձառել ՚ի խօսելն զռամկական կարծեաց . զայդ և Պանետիոս արար այդպէս . այլ մեք ՚ի նպատակ անդր դարձցուք :

Մը յերից անտի պատկանելոց առ փառս՝ երրորդն այն էր , զի հանդերձ զարմացմամբ մարդկանն՝ պատուոյ արժանի առ ՚ի նոցանէ զրեցուք : Մը զարմանան նոքա առ հասարակ ընդ ամենայն՝ զոր միանգամ մեծ և ՚ի վեր քան զիւրեանց կարծիս տեսանեն . իսկ ուրոյն ուրոյն յիւրաքանչիւրն , եթէ նկատեսցեն զանակնկալ ինչ բարիս : Ալ այսպէս յայն անձինս ակնկառոց լինին և մեծամեծ գովութեամբք ամբառնան , յորս կարծեն նշմարել զ՚ի վեր քան զկար իւրեանց և անհամեմատ առաքինութիւնս . և արհամարհեն և անգոսնեն՝ յորս ոչ համարին լինել ոչ ինչ առաքինութիւն , ոչ ինչ հաստատութիւն և ոչ ինչ արիութիւն : Օ ՚ի ոչ զամենեսին զնոսա անգոսնեն զորոց չարաչար ունին կարծիս . վասն զի զորս միանգամ ապիրատս , հայհոյիչս և դաւաճանս վարկանին , և առ անիրաւել աջողակս , ոչ եթէ քամահեն զնոքօք , այլ առ չարս ունին : Ա սան որոյ ըստ յառաջագոյն ասացելոցս՝ նոքա են արհամարհք , որք ըստ առածին՝ Ալ անձանց և ոչ այլում . յորս ոչ երկասիրութիւն ինչ է , և ոչ ճարտարութիւն , և ոչ փոյծ :

Սքանչանան ընդ նոսա՝ զորս տեսանեն զերազանցեալս զայլովք առաքինութեամբ և ազատս եթէ յամենայն անլայելահանաց և եթէ ՚ի թերութեանց անտի՝ որոց այլք չեն բաւական դիւրաւ զգէմ ունել : Քանզի և գրգանք՝ որպէս հրապուրիչ տիկնայք՝ զառաւելագոյն մասն հոգոյն ՚ի բաց քեցեն յառաքինութենէ . և ցաւոյն ջահք յորժամ մերձ մատչին՝ յանչափս զարհուրեցուցանեն զյորովս : Աեանք և մահ, մեծութիւն և աղքատութիւն սասանեցուցանեն զամենայն մարդ : Արդ որք միանգամ զայստօիկ ըստ երկաքանչիւր կողման վսեմ ոգւով մեծանձնութեան արհամարհեն, ուր առաջի կայցէ նոցա այլ ինչ գերասանծ և առաքինական, զամենայն մարդ յինքեանս ձգեն և յապշութիւն կրթեն . և այն զի ո՞ ոչ զարմացի ընդ սրայծառութիւն և ընդ գեղ առաքինութեան :

ԺԱ . Ապա ուրեմն և այս արհամարհութիւն անձին սրատձառէ սքանչացումն . և ս առաւել արդարութիւնն (յորմէ և եթ բարիք անուանակոչին մարդիկ), սքանչելի իմն երեւի յաչս բազմութեան՝ և կարի յիրաւունս :

Օ ՚ի ոչ որ կարող է լինել արդար, որ միանգամ երկնչի կամ ՚ի մահուանէ, կամ ՚ի ցաւոց, կամ յաքսորանաց, կամ ՚ի չքաւորութենէ . կամ որ զհակառակս սոցին նախապատիւ առնէ քան զուղղութիւն : Աս քան զևս զարմանան ընդ նա որ դրամովք չարժի . և զայրն յորում այս երեւի՝ համարին զնա հրով փորձեալ : Ապա և զերիս զայնտօիկ՝ կարեւորքն առ փառս, արդարութին գլխովին ՚ի գլուխ հանէ . եթէ զբարեսէր կամն ՚ի կամեն զգտել բազմաց, և եթէ այնր աղագաւ՝ զվստահութիւն . որպէս զսքանչացումն՝ յարհամարհելն և յանտեսել զայն ինչ իրս, յորս յորովք բորբոքեալ անյազութեամբ բերին :

Այլ ըստ իմունն կարծեաց՝ ամենայն հանգամանք և բարեկարգութիւն վարուց պէտս ունի օգնականութեմարդկան . նախ այն իսկ՝ զի իցեն ոմանք, ընդ որս յընտանի զրոյցս կայցես . որ է դժուարին՝ եթէ ոչ զկերպարանս առն բարուց յանձին բերիցես : Ապա և մենակեաց առն և յանդս բնակացելոյ կարեւոր է անուն ար-

1 իմն իբրև զտակ :

դարու թեան, և այնչափ առաւել՝ որչափ զի եթէ չունիցին զայն, ընդ անարդարս գրեցին. և անպատասպար 'ի ցանկոց՝ բաղմասպատիկ տուժեցին:

Աւ դարձեալ և որոց վաճառենն, գնեն, վարձեն, 'ի վարձու տան, և 'ի սակարկու թիւնս թարթափին վաճառաց, արդարու թիւն է հարկաւոր առ 'ի զգործն կա տարել: Այնչափ է սորայս զօրու թիւն, զի և ոչ այնտքիկ որք 'ի չարագործութեան և յեղեռն սնանին, կարող ինչ են կեալ առանց իրիք նշխարի արդարութեան:

Օ՛ի որ 'ի միոջէ յաւազակակցացն գողանայ ինչ կամ յափշտակէ, այնպիսին և ոչ յաւազակութեան ունիցի տեղի: Աւ հինասպետն՝ եթէ ոչ հաւասար զաւարն բաշխեցէ, կամ սպանանի յընկերացն, և կամ տարազրի: Տինա ասի լինել և աւազակաց օրէնք՝ որոց հնազանդին և պահեն: Ա՛րնչ զի յաղագս հաւասարաբաշխութեան աւարին՝ Բարդիւղիս լիւրիկեցի աւազակ, զորմէ է տեսանել առ թէպոյմնայ, մեծ հարստութիւն կալաւ. զևս մեծագոյն Ա՛ իրիատոս լիւսիտանացի՝ որում և զօրավարք զօրաց մերոց ակն ածին. զոր Ա. Ա ելիոս դատաւոր, մականուանեալն զգօն, խորտակեաց և նուաճեաց. և այնպէս սանձեաց զապարտասանութիւն նորա, մինչև թողուլ այլոց զանաշխատ իմն և եթ պատել ըազմ: Արդ որովհետև այսչափ է զօրութի արդարութե, մինչև և զաւազակաց անգամ զհարստութիւն յապահոյել և բարգաւաճել, որչափ համարեցուք գոլ զնորա զօրութիւն յօրէնս և 'ի դատաստանս 'ի բարեկարգ տէրութեան:

ԺԲ. Թուի իմն ինձ այսպէս, եթէ ոչ առ Սարս և եթ' ըստ ասելոյ Ներողոտոսի, այլ և առ մեր նախնիս՝ թագաւորք կարգեցան երբեմն արք բարեբարոյք՝ 'ի պատճառս վայելելոյ յարդարութեան: Աննզի 'ի հարստահարիլ աղքատ ժողովրդեան յերեսաց փարթամաց՝ առ սին սպաւինէին առաքինութեամբ վեհագոյն, որոյ պահ պանեալ զանաւագս յերեսաց զրկանաց, և արդարութեան թեկն ածեալ՝ 'ի կշիւ իրաւունս պահէր զմեծա մեծս ընդ փոքունց: Աւ մի և նոյն եղև պատճառ կարգելոյ զօրէնս և զթագաւորս:

Աննզի միշտ խնդրեցան հաւասար իրաւունք. ապա թէ ոչ ոչ ևս իրաւունք լինէր: Արդ եթէ գտանէին

զայդ 'ի ձեռն միոյ առն արդարոյ և բարւոյ, նախա շատանային. և իբրև այն ոչ յաջողէր, օրէնք հայթհայթեցան՝ զի ընդ ամենայնի հանապազ մի և նոյն բարբառով խօսեցցին: Արդ այս ինչ քաջայայտ է, զի սովորութիւն եղև զայնոսիկ ընտրել յիշխանութիւն, զորոց զարդարութենէ մեծ էին կարծիք բազմութեան: Այս էթէ խոհական ևս զնոսա կարծէին, այնուհետև մարդիկ 'ի մտի գնէին՝ թէ չիք ինչ որում ոչ հասցուք 'ի ձեռն այսպիսի տերանց: Արդ այսուհետև ամենայն իրօք պարտ և արժան է պաշտել և պահել զարդարութիւն. նախ՝ զնոյն վասն իւր ինքեան. ապա թէ ոչ ոչ ևս արդարութիւն լինէր. և ապա յաղագս մեծանարոյ պատուով և փառօք: Այլ զոր օրինակ զգրամն սովորութիւն է ոչ միայն ստանալ, այլ և 'ի վարձու տալ, զի սատար լիցի հանապազորդեան ծախուց՝ ոչ միայն կարևորաց, այլ և ազատականաց. սոյնպէս 'ի դէպ է և զփառս ստանալ միանգամայն և յարգել:

(Թ)էպէտ և Սոկրատէս գեղեցիկ ասէր, թէ այս ճանապարհ է զիւրամերձ առ փառս, և որպէս թէ 'ի կարճոյ. այսինքն ջանալ լինել այնպէս, որպիսի կամի որ համարիլ յայլոց. բայց թէ որ կեղծաւորութեամբ և մտտի ցուցակութեամբ, և ոչ միայն ստայօղ բանիւք՝ այլ և պատիր դիմօք համարեսցի հաստատուն փառաց գամագիւտ լինել, չարչար սխալէ: Այնպիսի փառքն արմատս արձակէ և աճէ. կեղծեալքն նմ՝ արագ արագ որպէս ծաղիկ թօթախին. և չէ մարթ կեղծ բանի տևողական լինել բնաւ: Ս կայք են բազումք յոյժ յերկուց կողմանց ևս. այլ առ համառօտութեան շատ լիցի մեզ մի միայն տուն. քանզի Տիբերիոս Վրակքոս, Պուբլիոսի որդի, ցայն վայր գովեսցի, ցորչաւի յիշատակ մընասցէ հռովմայեցւոց. բայց որդիք նորա՝ և ոչ 'ի կենդանութե իւրեանց գովելի էին յաչս լաւաց. իսկ յետ մահուան իրաւամբք 'ի համարի գրեսցին մահապարտաց:

ԺԳ. Այս ուրեմն որ ցանկայ ճմարիտ փառս ստանալ, յարդարութեան գործս պարսպեսցի. իսկ թէ ոչ այն իցեն, 'ի նախընթաց գիրս անդ ասացաք:

Այլ որպէս զի զիւրազոյն այնպիսիք երևեսցուք՝ որպիսի եմքն, թէպէտ և յայդմ է ամենայն ճիզն զի այնպիսիք լիցուք՝ որպիսի երևել կամիմք, սակայն ար-

Ժան է տալ կանոնս քանի մի : Ա սան զի եթէ որ սն զըստին յառաջին տիոց ունի զպատճառս հռչակաւոր և անուանի գորց , և այս կամ 'ի հօրէն ընկալեալ (որպէս քեզ ' ո իմն Արիւերոն կարծեմ հանդիպեալ), և կամ ըստ զիպաց և ըստ բախտի խմիք , յայնպիսին ձգին աչք ամենեցուն , և յայնպիսումն լինի հետաշննել ' թէ զինչ առնէ և զիտրդ կեայ . մինչ զի և ոչ մի բան նորս կամ գործ մարթի մնալ 'ի մթան :

Իսկ որք 'ի յառաջին տիս առ նուաստութեան և անշքութեան անծանօթք իցեն առաջի մարդկան , այսպիսիքս զոյգ ընդ զարդանալ տիօք՝ պարտին 'ի մեծամեծս անզր ակն դնել , և ուղիղ ջանիւք 'ի նոյնս նկրտիլ . զոր այնչափ առաւել անվրդով մտօք 'ի դէպ է նոցա առնել , որչափ զի ոչ միայն ճախսանձի որ ընդ այն տիս , այլ և նպաստէ :

Արդ առաջին առիթ փառաց երիտասարդի այն է , եթէ մարթ իցէ նմա արիանալ 'ի պատերազմական գործս , յորում յորովք հանդիսացան առ նախնեօք մերովք . վասն զի գրեթէ անզաղար պատերազմ կայր 'ի վերայ : Իսկ քոյին հասակդ այնպիսում հանդիպեցաւ պատերազմի , որոյ մի կողմն ասիրատութեամբ ականաւոր , և միւսն բարեբախտութեամբ աննշան : Ասկայն և յայդմ մարտի , յորում զքեզ Աոմպէոս զլուխ կացոյց միոյ 'ի թևոց , զովութեան հասանէիր մեծի 'ի մեծէ առնէ անտի և 'ի զօրաց՝ յաշտանակել յերիվար , 'ի ճօճել զնիզակ , և 'ի նետաձիգ լինել , և 'ի տանել ամենայն զինուորական աշխատութեան . բայց և այն քո զովեստ անկաւ 'ի գետին զոյգ ընդ տէրութեան հաւասարակաց : Այլ առաջիկայս իմ ճառ ոչ վասն քո ինչ , այլ վասն բորբից է . վասն որոյ և 'ի մնացուածս բանից եկեսցուք :

Աւարդ զոր օրինակ յայլ իրս մեծ ևս են բազմօք գործք հոգւոյ քան մարմնոյ , սոյնպէս և իրքս այս զորս կատարեմք ուշիմութեամբ և բանիւ , յարզի են քան զեղեարսն զօրութեամբ : Այս արագաւ առաջին զովասանութիւն ծագէ 'ի պարկեշտութենէ , 'ի բարեպաշտութենէ առ ծնօղս , և 'ի բարեսիրութենէ առ իւրան : Աւ կարի զիւրաւ և 'ի լաւ անզր տան զյոյս պաւտանիք՝ որք կրթին յոտս բարեհամբաւ և զգօն արանց՝

ղևարին հասարակաց խորհելեաց . և եթէ հանապա-
զորդէն առ նոսա, կարծիս տան ժողովրդեան՝ նման նո-
ցա լինել՝ զորս ընտրեցին անձանց՝ զհետ երթալ նոցա :

Օ պատանեկուծէնէ Պորդիոսի հռուսիղեայ՝ կար-
ծիս և անարատուծեան և իրաւանց գիտուծեան ըն-
ծայեցոյց տունն Պ . Ս՝ ուկիոսի : Վ՛անզի Վ : Արասոս՝
մինչդեռ տակաւին պատանեակ փոքր էր, ոչ այլուստ
մուրդուծեամբ, այլ անձամբ անձին կալաւ զգովուծի
մեծ յոյժ՝ ՚ի ձեռն ազնուական և փառացի դատախա-
զուծեան՝ . և յայնմ հասակի՝ յորում որք կրթինն՝ սո-
վոր են գովեստ ընդունել, որպէս զՎ՛եմոսծեանեայ լեւմբ,
՚ի նոյն եցոյց Արասոս՝ թէ ինքն յատեան հրապարակի
զայն ինչ առնէ ըստ արժանւոյն, զոր ինչ մարթ էր
յայնժամ՝ ՚ի տան խոկալ գովուծեամբ :

Ժ՛Դ . Մ՛Ղ քանզի կրկին է եղանակ բանի, յորոց ՚ի
միումն է զրոյց, և ՚ի միւսումն վիճումն, չիք տարակոյս
թէ վիճաբանուծիւնն է առաւելազօր ՚ի փառաւորու-
ծիւն . քանզի այդ իսկ է զոր ճարտարախօսուծիւն
կոչեմք : Մ՛Ղ անպատմելի է՝ թէ որչափ զօրաւոր է ՚ի
յանկուցանել զսիրտս մարդկան վայելաբանուծիւն և
քաղցրաբանուծիւն ճառից կամ խօսից : Անն թուղթք
Վիլիպպոսի առ Մ՛քէքսանդր, և Մ՛նտիպատրոսի առ Աւ-
սանդրոս, և Մ՛նտիգոնոսի առ Վիլիպպոս, երից հարց
գերզգծնից՝ զի այսպէս լուսք, առ որդիսն . յորս պա-
տուիրեն՝ զի ամբք բանիւք ձգեսցեն զսիրտ ամբոխին ՚ի
բարեսէր կամն, և զգօրականն ողորական յորջորջ-
մամբ յանկուսցեն :

Իսկ որ ՚ի բազմուծեան լինի ատենախօսուծիւն վի-
ճաբանական, բազում այն է զի զամենայն բազմու-
ծիւնն առ հասարակ զարթուցանէ : Ս՝ ասն զի մեծա-
պէս զարմանս յինքն բերէ ճոռում և իմաստուն ճարտա-
րախօսն . զոր լեւելքն վարկանին նա և բազմահանձար
և բազմիմաստ քան զայլս լինել : Մ՛պա եթէ կայցէ յա-
տենաբանուծեան անդ և ծանրուծիւն կից ընդ պար-
կեշտուծեան, չիք ինչ քան զայդ զարմացուցիչ . և այն
չափ առաւել՝ եթէ այդ ամենայն գտցի յերիտասարդ
անձին :

Մ՛Ղ քանզի բազում ազգք են ինդրոց որք ճարտա-

1 ՚ի փաստաբանուծեան :

բախօսուածեան պէտս ունին, և յոլովք յերիտասարդաց 'ի մերում տէրուածեան եթէ առաջի դատաւորաց, և եթէ առաջի ճերակուտին ատենաբանելով՝ գովուածեան հասին, մեծ ևս զարմանք գործին 'ի դատս . որոց պատճառն է կրկին . վասն զի բազկանայ յամբաստանուածէ և 'ի ջատագովուածենէ . յորս թէպէտ և առաւել գովելի է ջատագովուածին, բայց և ամբաստանուածինն բազում անգամ ընտիր գտաւ . ասացի խուն մի յառաջ վասն Արատսի, զնոյն արար և պատանին Ս . Անտոնիոս : Վարձեալ և ճարտարախօսուածին Ս . Սուլայիկիոսի յամբաստանուածեան անդ պայծառացաւ, յորժամ 'ի դատ կոչեաց զՍ . Աորբանոս զայր խռովարար և զանպիտան քաղաքացի :

Այլ զայս չէ արժան ստէպ առնել, նա ոչ երբէք, բայց միայն կամ 'ի պատճառս հասարակաց տէրուածեան, զոր օրինակ նոքա՝ զորս կանխաւն ասացի . կամ որպէս երկոքեան Վ ուկուղոք . կամ 'ի պաշտպանուածեան սակս, որպէս մէք վասն Սիկելացւոց, և Յուլիոս վասն Սարգիսացւոց : Յամբաստանել անդ զՍ . Ակուիդիոս յայտնի ցուցաւ և ճարտարուածին Վ . Փուսիոսի : Ապա ուրեմն միանգամ լիցի, կամ ստուգիւ ոչ բազում անգամ : Ապա եթէ իցէ որ որում ստէպ զայս առնել հարկ 'ի վերայ կայցէ, զայդ նուէր մատուցէ տէրուածեան, զորոյ զթնամեաց քինախնդիր լինել՝ ոչ է ստգտանելի . միայն թէ չափով լինիցի : Ասան զի խտասիրտ մարդոյ է, մանաւանդ թէ անմարդի առն, զլիտապարտուածին 'ի վերայ ածել բազմաց : Այդ ոչ միայն անձին վտանդ բերէ, այլ և կեղտ անուն համբաւոյն . յանձն առնուլ կոչիլ ամբաստանող . որ պատահեաց Ս . Բրուտոսի որդւոյ, յազնիւ զարմէ, որ քաղաքական իրաւանց ներհուն գտաւ առաւել :

Այլ զայս ևս կանոն հարկի պաշտամանս պարտ է խնամով պահել, զի մի զոր երբէք յանմեղաց լիցի քեզ գրել խապարտ առնել . զի զայդ առնել անմարթ է բնաւին առանց անօրէնուածեան : Ասան զի զինչ այդպէս անմարդի գործ, որպէս զճարտարախօսուածինն որ 'ի բնուածենէ պարգևեալ 'ի փրկուածին և 'ի պահպանուածին մարդկան, 'ի սատակումն և 'ի կորուստ ասպականուածելաւացն յեղաշրջել : Ակայն թէպէտ և յայսմանէ պարտ

է խորշէլ, բայց ոչ և զայն խղճէլ, ջատագովէլ երբեմն զայր շնատապարտ . միայն թէ չիցէ ժանտաժուտ և անօրէն : Օ այդ կամի բազմութիւնն, ներէ սովորութիւն, և տանի մարդասիրութիւն : Վատաւորի է՝ միշտ ՚ի դատս զհետ երթալ ճշմարտութեան . պաշտպանի՝ երբէք երբէք ջատագովէլ զճշմարտատեսիլն, թէպէտ և ոչ այնչափ ճշմարիտ իցէ . և զայս զրել ոչ համարձակելի՝ մանաւանդ ՚ի զրել աստ իմնում զիմաստասիրութեան, եթէ չէր հաճոյական և Պանեալիտի ուշիմագունի ՚ի Սողիկեանս : Եթէ փառք և եթէ շնորհ առաւել ծնանի ՚ի ջատագովութեանց . և այնչափ աւելի՝ եթէ դէպ լիցի ՚ի թիկունս հասանել այնմ որ երևի պարաւանդեալ և հարստահարեալ նպաստիք հզօրի ուրուք . որպէս մեքս արարաք բազում անդամ, եթէ յայլում նուազի, և եթէ յերիտասարդութեան ընդդէմ նպաստից տիրապետութեան Վ . Սիղայի ՚ի պաշտպանութիւն Ս . Հոսկիտի ամբիսու . և գիտես՝ զի կայ ճանն այն :

ԺԵ . ԸՅԼ յետ առաջի առնելոյ զպատշաճս երիտասարդական հասակի՝ բաւականս առ ՚ի զփառս ստանալ այսուհետեւ ՚ի դէպ է ասել մեզ յաղագս բարերարութեան և առատաձեռնութեան . որոյ կրկին է եղանակ : Ս ասն զի կամ գործով լինի մարդասիրել առ կարօտեալս, և կամ դրամով : Երկրորդս այս զիւրազոյն է, մանաւանդ մեծատան . այլ առաջինն շքեղ և պանծագոյն, և առն քաջի և երևելոյ արժանաւոր : Օ ի թէպէտ և յերկոսեանն է ազատական կամք առնելոյ շնորհս, սակայն մին յարկեղէ երանէ, և միւսն յառաքինութէ . և առատաբաշխութինն որ լինի յընչից, զաղբիւրն զըլխովին մարդասիրութեան ցամաքեցուցանէ, և այսպէս մարդասիրութեամբ բառնի մարդասիրութիւն . զոր որչափ ՚ի բազումս անդր ծախեալ իցէ քս, նոյնչափ և վերջացեալ գտանիս ծախել ՚ի յոքունս :

Բայց որ միանգամ գործով, այս է՝ առաքինութեամբ և ճարտարմտութեամբ բարերարք և ազատաբարոյք լինին, նախ որչափ յորովագունից եղին ձեռնտու՝ այնչափ ևս բազմագոյն ձեռնտուս ունիցին ՚ի մարդասիրել . և դարձեալ սովորութեամբ բարեգործելոյ ևս քան զևս պատրաստագոյնք գտանիցին, և որպէս թէ քաջավարժք ՚ի բարեացապարտ լինել առ բազումս : Վեղեցիկ ամ

բաստան լինի 'ի նառնակի միում զՎճեքսանդրէ զորդւոյ իւրմէ Վիլիսպոս՝ վասն յինքն յանկուցանելոյ զսիրտ Սահեղոնացւոց առատաբաշխութիւնք. « Որ այն սպառնաւ՝ սսէ, սսա ինձ, յայդ ձգեաց զքեզ յակնկալութիւն, մտերիմն քեզ կարծել զոյ՛ զորս կաշառաբեկաւ ըստեր զբամուք: Սի՛ծէ զայդ առնես զու, զի մակեղոնացիք ակն ունիցին լինել քեզ ոչ թագաւոր իւրեանց, այլ սպասաւոր և մատակարար »: Վարւոք սսէ սպասաւոր և մատակարար. զի անարդանք են այդ առն թագաւորի. և ս բարւոք՝ զի զառատ բաշխոյս կաշառաբեկութիւն սասց լինել: Սասն զի վատթարագոյն և ս լինի առոյն, և միշտ 'ի նոյն ակնկալուի սպատրաստագոյն:

Օ այս նա որդւոյն. այլ մեք կանոն համարեսցուք բողոքից: Վս այսպէս ոչ ինչ է երկբայելի՛ թէ մարդասիրութիւնն որ 'ի գործոց և 'ի հայթհայթանաց, համեստագոյն և ս է և արձակաճաւալ, և կարող օգտել բազմագունից:

Սակայն երբեմն արժան է և առատաբաշխ լինել, և զայս ազգ մարդասիրութեան ոչ մերժել 'ի սպառ. և ըստէպ օրէն է և 'ի դէպ՝ մարդոց կարօտելոց յիւրական ընչից մատակարարել, այլ արթնութեամբ և չափաւորութեամբ. քանզի բազումք վասնեցին զինչս հայրենի՛ անխորհրդաբար առատաբաշխելով: Օ ի զինչ անմտագոյն քան զայդ, ջանալ զի զոր մտադիր առնեսո՞ ոչ ընդ երկար կարողացիս առնել: Ստղ զի զհետ գան առատ բաշխոյից և յախշտակութիւնք. զի յորժամ տալով սկսանին չբաւորել, յօտարին ինչս հարկին ձեռն արկանել: Վս այսպէս ուր առ շահելոյ զսիրտ այլոց բարերար կամէին լինել, ոչ այնչափ սիրոյ նոցա հանդիպին որոց ետունն, որչափ ատելութեան նոցա յորոց կորզեցին:

Սասն որոյ՝ ոչ այնպէս փակել սարտ է զզուռն իւրոյն ընչից, որ անկարող լիցի մարդասիրութիւնն բանալ զայն. և ոչ այնպէս բաց թողուլ՝ զի դիւրամուտ լինիցի ամենեցուն: Սարտ է կալ 'ի չափու, և այն ըստ համեմատութեան գոյից: Սմենայն իրօք պէտք են մեզ յուշ ածել զբանն ստէպ 'ի կիր արկեալ 'ի մեր ազնեայց և յառակս լեալ թէ Սբատաձեռնութիւնն անյատակ է: Սանդի և զիւրոք չափ լինիցի, ուր որք

սովորեցանն՝ և որք ոչ նմին կարօտին :

Ժ. Զ. Տիրապէս երկու ազգք են առատաբաշխից . կէսք շուայլ, և կէսք առատաձեռն : Շուայլք՝ որք 'ի խրատունս, 'ի բաժանմունս սարանդից և 'ի բաշխոյս ըմբշամարտկաց, և 'ի հանդերձանս խաղուց և որոց վասնէն զգրամն յայնպիսիս, զորոց զսուղ կամ զուհնչ յիշատակ բնաւին ունին թողուլ :

Իսկ առատաձեռն նորա՝ որք ընչիւք իւրեանց կամ զգերեալս յասպատակաւորաց փրկանաւորեն, կամ ըզսրարտիս յանձն առնուն զբարեկամաց, կամ նպատամատոյց լինին 'ի տալ զօրիորդս 'ի հարսնութիւն, կամ ձեռնտու լինին եթէ 'ի շահէլ և եթէ յաճեցուցանել զինչ : Ասան որոյ զարմանամ թէ յինչ միտս (ձէռփրաստոս 'ի զիրսն՝ զոր գրեաց յաղագս ճոխութեանց, 'ի բազում պանծալիսն եղ զայս ինչ անտեղի . յաճախել գովութիւնս յաղագս մեծագործութեան և հանդերձանաց ժողովրդական ճրից . և զայնպիսի ծախուց կուտակութիւն՝ զարդիւնս համարել ճոխութեց : Իսկ ինձ պտուղն այն առատաձեռնութեան, զորոց սակաօրինակս եղի, յոյժ առաւել մեծ և ստուգագոյն երևի : Արովհետև Արիստոտէլ առաւել զգօնութիւն և ճըշմարտութեամբ ստգտանէ զմեզ՝ զի ոչ զարմանամք ընդ այս վասնունմն դրամոց՝ որ լինին առ յանկուցանել ըզուամիկն . բայց թէ պաշարեալքն 'ի թշնամոյն՝ ստիպեցին մնասի միոյ գնել զվեցերորդ մասն գորակի ջրոյ, այդ մեզ նախ անհաւատալի թուի, և ամենեքին զարմանան . այլ միայն 'ի դնեն միտ, ներել ներեն հարկի . իսկ յայսպիսի անհնարին տուգանս և յայնչափ ծախս ոչ շատ զարմանամք, մանաւանդ յորժամ ոչ գուցէ 'ի թիկունս հատանել կարեաց և ոչ առաւելուլ զուր սրատուոյ և զուարճութիւնն այն բազմութեան գլխովին առ սուղ մի և դուզնաբեայ ժամանակ իցէ, և այն սինդրոր մարդկան . այն զի՝ զջոյզ ընդ յափրութեան և յիշատակն շիջանի բերկրութեան :

Եւ բարւոք 'ի վերայ ածէ՝ թէ այսոքիկ տղայոց և կանանց և ծառայից և ծառայանման աղատաց են հաճոյականք . զոր այր մտացի և ողջմտութեամբ կշռադատող ոչ իւրք առնուցու յանձն :

Ըեմ ինչ անտեղեակ զի 'ի մերում քաղաքի արմն

տացեալ է սովորութիւն 'ի վաղ ժամանակաց, սրահան ջեղ 'ի լաւ արանց զհանդէս զործակալութեան շինուածոց: Այսպէս և Պ. Արասոս մականուանեալն Ղոխ՝ որ և էր արդեամբք, արար զմեծաշուք հանդէս զործակալութեան. և սուղ ինչ յետոյ՝ Արասոս ընդ Ս. Սուրբ Կիոսի առն չափաւորի քան զամենայն, մեծազործ հանդէս արար զործակալութեան. յետ այնորիկ Ս. Աղօղիոս որդի Մարտիրոսի. և այլք յորովք զինի, Պ ուկուրօք, Շորտենտիոս և Սիդանոս. սոցա ամենեցուն յաղութեաց Պ. Վ Ենտուղոս առ հիւպատոսութեամբ իմով. զտորին կնի չքաւ Սիւաբոս. իսկ մերոյն Պոմպիէի հանդէսք բաշխոյից յերկրորդ հիւպատոսն զեր 'ի վերոյ մեծազործութեամբ քան զամենայն. այլ յայտ՝ ամենայնի տեսնես որ ինչ ինձ հաւցի իցէ:

ԺԷ. Սակայն զգոյշ լինել արժան է և 'ի տալոյ կարծիս ազահութեան: Ս ամերկոս այր մեծատուն յոյժ՝ վասն հրաժարելոյ 'ի զործակալութենէ շինուածոց մեր ժեցաւ յաշտիճանէ հիւպատոսութեան: Ս ասն որոյ թէ պահանջեսցի 'ի ժողովրդենէ լաւ որեաքն՝ եթէ ոչ ցանկանալով, բայց հաւանելով պարտին առնել. միայն թէ ըստ իւրեանց կարի, որպէս և մեք զխտովին արարաք. դարձեալ եթէ 'ի մեծամեծաց ինչ և յօգտակարաց իցէ շահել 'ի հանդիսական առատաբաշխութենէ, որպէս Սիլբեստեայ արդի կոչունք յանցս ճանապարհաց՝ անուամբ տասանորդի՝ 'ի մեծ պատիւ համարեցան: Առ ոչ 'ի ստգիւտ եղև Սարկոսի անգամ Սեյուսի, յորժամ յաւուրս սովուն՝ դանկի միոյ տայր ժողովրդեան զբուն՝՝ վասն զի 'ի մեծ և 'ի հնացեալ մահանաց զանձն ազատեցոյց, ոչ դժպատեհ սուգանօք և ոչ կարի մեծ, զի զործակալ շինուածոց էր: Այլ պանծալի շուք եղև յարդիս մերումն Սիդոնի, զի գնոց գնեալ զմենամարտիկս 'ի պատճառս տէրութեան, զի 'ի մեր փրկանս էր նորայն, նկուն արար զամենայն հայթհայթանս և

1 Առ 'ի յաջողել 'ի բազմանս էր սովորութիւն ուխտել Արասոսն զտասանորդս կմ զբերոյն կամ դաւարին. և սա առ 'ի շահել ըզմիսս ժողովրդեան յնորութիւն իւր յատենակալութիւն, ետ իրն.

Ըրոյ կոչնոց ժողովրդեան հռովմայ՝ յամենայն ճանապարհս քաղաքին սեղան պատրաստեալ իրիւ տասանորդելով զիւր ստացուածսն:

2 Յորենոյ:

զմուլէզնու թիւնս Պ . Աղօղիտոսի : Այս ուրեմն այս պատ-
ճառք են ճրից բաշխմանն . հարկաւորն լինել կամ օգ-
տակար :

Այլ յայսպիսիս մի միայն զեղեցիկ կանոն է չափաւո-
րութիւնն : Այլաբէն Վ . Փիլիպպոս , Առնիտոսի որ-
դի , այր հանձարեղ և անանաւոր՝ սուրբ էր պարծիլ ,
թէ էս առանց բնաւին սրարգեւաբաշխութեան ստացայ
զամենայն պատիւ մեծութեան : Օնոյն ասէր Ա . Առ-
ուիտ : Այլ մեզ իսկ գլխովին 'ի դէպ է իւրք օրինակաւ
պարծիլ յայսմ մասին : Այսն զի առ համեմատութիւն
մեծութեան բարձի և պատուոյ զոր ստացաք հաճու-
թեամբ բողոքից , 'ի տարւոջ անդ մերում կարի յոյժ
նուազ ծախք եղեն գործակալութեան . որ ոչն յաջո-
ղեցաւ և ոչ միում ումեք՝ յորոց արդ անուանեցի :

Դարձեալ են գովելի ծախք 'ի պէտս պարսպաց ,
նաւուց , նաւահանգստից , ջրանցից , և ամենայն որ միան-
գամ 'ի պէտս լինին հասարակաց : Օ ի թէպէտ և ներ-
կայն որ իբրև 'ի ձեռս հնորհի՝ անորժական ևս է , սա-
կայն այդքիկ ևս հաճոյական առ յապոյս : Օ թատ-
րոնս , զսրահակս , զնորանոր մեհեանս՝ մեղմով ստգտա-
նեմ 'ի հնորհս Պոմպէի . բայց զիտնաւորք չհաւանին ,
որպէս և նա ինքն Պանեատիոս , զոյր զհետ չօրայ բազ-
մօք 'ի մատենի աստ , այլ ոչ եթէ թարգմանելով . և
Փաղերեւս Վեմետրիոս ստգտանէ զՊերիկղէս իշխան
'Յունաստանի՝ զի զայնչափ դրամս վատնեաց 'ի հոյա-
կապ նախադրունս անդր : Այլ զայսմ իննդրոյ ողջոյն
բանք եղեն քաջ զննութեամբ 'ի գիրսն , զոր գրեցի
յաղագս հասարակաց տէրութեան : Այլ արդ իսկու-
թիւն այդպիսի բաշխմանց պարգեաց՝ ըստ ազգին է
պակասաւոր . 'ի դէպ ժամու՝ կարեւոր . բայց և յայն-
ժամ պարտ է կշռել ընդ գոյիցն , և չափաւորութեամբ
տնտեսել :

ԺԸ . Իսկ 'ի միւս ազգի պարգեւաբաշխութեան որ
յառաջ գայ յազատականութենէ , ոչ միօրինակ ունիւնք
վարիլ 'ի տարօրինակ դէպս : Այլ պատճառ է նորա՝ որ
կայ 'ի նեղութեան տառապանաց , և այլ նորա՝ որ զևս
լաւագոյնս իննդրէ՝ և ոչ մի ձախորդութիւն ունելով :
Ստաղիւրագոյն պարտի լինել մարդասիրութիւն առ
տառապեալս՝ միայն եթէ չիցեն արժանի տառապանաց :

Իսկ առ այնտիկ որք նպաստս խնդրեն, ոչ զի մի տա-
ռապանս կրեսցեն, այլ զի ՚ի բարձրագոյն աստիճան ել-
ցեն, չէ սլարտ մեզ ՚ի սպառ կծկիլ. այլ փոյթ և մտադ-
րութիւն ցուցանել յընտրութիւն ընտրելոց անձանց .
քանզի գեղեցիկ ասաց Ննիոս . Օ գործ երախտեաց
յանդէսս՝ ՚ի գործս գրեմ ես չար :

Բայց պարզեալն առն բարոյ և երախտագիտի՝ է
շահեկան եթէ յանձին նորա, և եթէ յայլ : Օ ի ուր
չկայցէ շոյրութիւն՝ գեղեցիկ է առատաձեռնութիւն .
և այնչափ առաւել խնամով դովեն զայն յորովք, զի բա-
րութիւն առն մեծի է տեղի ապաւինի ամենեցուն առ
հասարակ : Արդ սլարտ է ջանալ զի առ նոսա առաւել
բարեբարեսցուք՝ որոց յիշատակ յորդիս և ՚ի թողունս
անցանէ, զի մի լիցի նոցա ապերախտ գտանիլ : Ա անս
զի ամենեքին ատեան զանյուշն երախտեաց . և ՚ի կար-
ձել անդ առատաձեռնին զձեռն իւր՝ զրկանս նաև ան-
ձանց լեալ համարին . և զնա որ առնէ՝ թշնամի ասեն
լինել անաւագաց առ հասարակ :

Այս մարդասիրութիւն օգուտ ևս է տէրութեան
հասարակաց . ազատել ՚ի ծառայութենէ զգերեալս ,
հարստացուցանել զանաւագս, որ էր հանդիսացեալ
սովորութիւն ՚ի մեզ յաստիճանաւորս, որպէս ճոխա-
գոյն տեսանեմք գրեալ ՚ի Արատոսին ատենախօսութե .
Այս ահա զայս սովորութիւն մարդասիրութեան բազ-
մօք նախապատիւ առնեմ քան գտուրս պարզեաց ա-
ռատս : Այն է մտացի արանց և մեծաց . իսկ այս մար-
դելուզաց ամբօխին՝ իբրու գգուանօք զրգոողաց զխառ-
նիճաղանջին թեթեամտութիւն :

Իսկ վայելուչ թուի՝ որպէս ՚ի տալն զուարթ լինել,
նոյնպէս և ՚ի պահանջելն ոչ դառն . և յամենայն սակ-
արկութիւնս, ՚ի վաճառել, ՚ի գնել, ՚ի վարձել, ՚ի տալ
՚ի վարձու, ՚ի դրացութիւնս և ՚ի սահմանակցութիւնս,
արդարակորով և բարեմոյն բարուք . բազմօք բազմաց
տեղի տալ յիւրոց իրաւանց, և ՚ի կագելոյ խորշիլ
ըստ կարի, իցէ թէ և առաւել քան զկար . զի ոչ միայն
ազատաբարոյութիւն է երբէք փոքր մի յեսնիլ յիւրոց
իրաւանց, այլ և երբեմն շահեկան զլիովին : Արժան
է արթուն կալ և ՚ի վերայ ընչից տան իւրոյ, զոր թո-
ղուլ վասնել անպգամութիւն է . այլ այնպէս զի հեռի

իցէ կասկած կծծութեան և ազահուութեան : Ասան զի կարող լինել վարել զառատաձեռնութի առանց կապտելոյ յանձնէ զհայրենին ստացուածս , այդ իսկ է մեծն ՚ի շահս զբանոց :

Աղղութեամբ ՚ի դովեստ առեալ է ՚ի (ժ)էութրաստեայ նա և հիւրասիրութիւն : Ասան զի որպէս ինձ թուի , յոյժ է վայելչական՝ զի զրուհք պատուական որերոյ բայ գտցին պատուական հիւրից , որ և այն զարդ է հասարակաց տէրութեան , զի մարդիկն օտարականք ոչ մնացեն կարօտ այսմ՝ ազգի ազատականութեան ՚ի քաղաքի աստ մեքում : Այլ մեծապէս ևս օգտակար այնոցիկ , որք յոյժ կամին համեստ օրինօք ստանալ կարողութիւն ՚ի ձեռն հիւրից երևել առաջի ազգաց օտարաց ձոխ և պատուական : Վրէ (ժ)էութրաստոս՝ թէ Վիմոն և յԼութէնս անգամ ասպնջական եղև իւրոց գիւղակցաց Ալիադացոց . քանզի այնպէս կարգեաց ասէ և պատուիրեաց դաւառապետաց , զի ամենայն ինչ շնորհեցի առն լակիադացոյ որ ՚ի գիւղ իւր լուծանիցի :

Ժ.թ. Իսկ գործք որ ոչ առատաձեռնութեամբ՝ այլ բարեգործութեամբք վճարին , այդոքիկ ՚ի դէսլ դան և բովանդակ տէրութեան հասարակաց , և իւրաքանչիւր ումք ՚ի քաղաքացոց : Վանզի ազգարար լինել յիրառունն , խորհրդով նպատամատոյց լինել , և այս ազգ գիտութեամբ օգտել յողովագունից , մեծապէս սատար լինի առ առաւելու իշխանութեան և շնորհաց : Այնչ զի որպէս բազմապատիկ գործք առաջնոց պանծալիք , նոյնպէս և հմտութիւն և լուծումն քաղաքական իրաւանց անտխեղձ սահմանեցոց՝ միշտ ՚ի ծայրագոյն եղև պատուի : Օ որ յառաջ քան զայժմու խառնակութիւն ժամանակաց՝ ինքեանց զբաւեալ ունէին իշխանաւորք . իսկ այժմ՝ որպէս պատիւք և ամենայն աշտիճանք շքոյ , սոյնպէս և փայլումն գիտութեանս շիջաւ . և այն այնչափ առաւել դժպատեհ , զի յայնպիսում ժամանակի այդ պատահեաց՝ յորժամ ՚ի միջի կայր այրն՝ որ քան զամենայն զառաջինան , որոց պատուով էր հաւատար , գիտութեամբս քաջայաղթ էր հանդիսացեալ : Այս ու-

1 Ասան ո՞ր ասիցէ զայս չէ հաւատար , զի յողովք էին յայնժամ աւանաւորք . թերևս Սերովիոս Սուէ

պիկիոսն իցէ . բայց մարթ է կարծել և զՍիկեոզա , կամ զՎ . Վատուղոս , կամ զՄ . Մատոնիոս :

րեմն գործդ այդ է հաճոյական բազմաց, և քաջայարմար յերախտապարտ կացուցանել զմարդիկ :

Վիին արուեստի է մերձաւոր մակացութիւն հռետորութեան՝ առաւել յարդի, հաճոյական և չքնաղ : Օր զինչ այլ գերապանծ քան զճարտարախօսութի, ՚ի զարմանցումն ունինդրաց, ՚ի յոյս կարօտելոց, և ՚ի շնորհս արդարացելոց : Սորին վասն և սմին առաւ ՚ի մերոց նախնեաց պատիւ իշխանութեան պատմութեանս զբայ շքով : Բրդ պերճախօս առն աշխատասիրի, որ և զիտիցէ ըստ հայրենի սովորութեան զդատս բազմաց արդարացուցանել՝ առանց պահանջանաց և ձրի, յայտնի է լինել նորա բարերար և պաշտպան :

Հարկ էր ինձ ողբալ աստանօր և զճարտարախօսութեանն զգադարումն, չասացից՝ զկորուստն, եթէ ոչ խիթայի, մի արդեօք թուեցայց անձամբ զանձնէ զանգատել իւրք : Բյլ սակայն տեսանեմք թէ որպիսի հռետորաց եհաս վախճան, յորքան սակաւս իցէ յոյս, յորքան սակաւագոյնս մակացութիւն, յորքան բազումն զօրացաւ յանդուգն համարձակութիւն : Բայց քանզի ոչ ամենեցուն է և ոչ իսկ բազմաց, կամ իրաւագէտ լինել և կամ պերճախօս, սակայն օրէն է գործով օգտել բազմաց, շնորհս ինդրել վասն նոցա, ընծայեցուցանել զատաւորաց և ատենակարաց առաջի . տքնել վասն իրաց ընկերին, աղաչել և զնստին իսկ՝ որք կամ խորհրդատու են և կամ ջատագով : Առ ահա որք զայստսիկ առնեն՝ շնորհ յոյժ գտանեն, և ծովացեալ ծաւալի հանձար նոցա :

Չէ ինչ հարկ յայտմ վայրի ազդ առնել նոցա, քան զի մեկն և յայտնի կայ առաջի, զգոյշ լինել անձանց զի մի՛ ՚ի կամեին օգնել ոմանց՝ զայս դառնացուցանիցեն : Վասն զի բազում անգամ կամ այնոցիկ ստնանեն, որոց չէր պարտ, կամ այնոցիկ՝ որոց չէր հարկ : Աթէ յանգէտս, անզգուշութիւն է . եթէ գիտութեք, յանդգնութիւն : Բրժան է և չքմեղութեամբ թողութիւն ինդրել՝ զորս ակամայ դառնացուցեր, ըստ կարիցուցանելով՝ թէ ուստի հարկեցար զայդ առնել, և թէ չէր ՚ի քո ձեռս այլազգ առնել . բայց զփոխարէնն այլոց գործոց և պաշտամանց պարտ է հատուցանել՝ որչափ ինչ խանգարումն եղև :

Ի. Այլ որովհետև 'ի տալ ձեռն մարդկան՝ սովորու-
թիւն է կամ 'ի լաւութիւն նոցա հայել և կամ 'ի մե-
ծութիւն, սպարէն հեշտ է ասել, և այսպէս իսկ իս-
սին առ հասարակ, թէ մեք 'ի բարեբարեւն հայիմք 'ի
լաւութիւն մարդոյն, և ոչ 'ի մեծութիւնն: Արդարև
զորոց համեստ. այլ յայսր ամենայնի՛ վերայ՝ ո՞ այն որ
է՛ որ 'ի ձեռն տալ այլում՝ ոչ նախապատիւ արասցէ
քան զգատ առն աղքատի և լաւագունի՛ զչնորհ մեծա-
տան և հզօրագունի. վասն զի յումմէ երեւի լինել ա-
ջողագոյն և արագագոյն հատուցումն պարզեաց, 'ի նա
անդր գոզցես առաւել հակամիտ են կամք մեր: Այլ
պարտ է յուշ ածել ինամով զիսկն իրացս: Արք զի աղ-
քասն այն եթէ իցէ այր բարի, թէպէտ և չկարիցէ
չնորհս հատուցանել, բայց անշուշտ կարող է չնորհ ու-
նել: Ի՛ գէպ իսկ ասաց որ ասացն. Արոյ են դրամք, ոչ
տայ, և որ կամի տալ, ոչ ունի. այլ զչնորհ՝ որ հատոյցն
ունի, և որ ունի հատուցանէ:

Բայց ոյք զանձինս առ ճոխս ունին և սխտուականս
և երանելիս, այնպիսիքն չկամին իսկ ընդ երախտեօք
անկանել. մանաւանդ թէ երախտաւորս զանձինս զրեն՝
երբ ինքեանք լինին յօժարամիտ առնուլ որչափ և մեծ
իցէ ինչ. և յաւելուն 'ի կասկածանս բերիլ՝ թէ գուցէ
սրահանջիցեն ինչ կամ ակն ունիցին փոխարինի յին-
քեանց. իսկ զիոյն յայլմէ պաշտպանութիւն գտեալ
և հովանաւորեալ՝ մահ համարին անձանց:

Բայց անաւագն այն որովհետև զոր ինչ և ընդունի-
ցի՝ այցելութիւն վարկանի անձին և ոչ մեծութեան
արժանիք, ջանայ չնորհապարտ զանձն ցուցանել՝ ոչ
միայն երախտաւորի իւրում՝ այլ և այնոցիկ յորոց ակն
ունի իմիք. զի է բազմաց կարօտ: Այլ ոչ իսկ բանիք
մեծացուցանէ զիւր պարզե՛ եթէ աննէ ինչ փոխարէնս,
այլ փոքրկացուցանէ ևս: Տես ինձ և զայն, զի թէ ըզ-
ճոխն և զմեծատունն արդարացուցես, 'ի միում անդ
կամ թերևս 'ի զաւակս նորա գտեղի առնու չնորհդ.
սպա եթէ զաղքասն, միայն թէ իցէ այր ընտիր և հա-
մեստ, ամենայն խոնարհք, ոչ չարքն (որոց բազմութի
է յոյժ 'ի ժողովրդեան), սպաւէն պատրաստեալ ին-
քեանց զբեզ համարիցին: Այսր աղագաւ լաւ ևս զան-
ձեալ համարիմ զերախտիս առ լաւս՝ քան առ ճոխս:

Պանալ պէտք էն յամենայնի զի մարթասցուք հաւ
 ճել զամենայն ազգ մարդկան . բայց թէ ընդ խնդրով
 անկանիցին իբրք, (Թեմիատոկղեայ արդարեւ արժան է
 լինել նմանող . ցոր իբրև հարցին՝ թէ Մարդեօք առն
 բարւոյ և աղքատի ընտրէ տալ զգուստը իւր ՚ի կնու-
 թիւն, և թէ մեծատան որ շատ ընտիր իցէ . ասէ, Սա-
 է ինձ մարդ զուրկ յընկից՝ քան ինչք զուրկ ՚ի մարդոյ :
 Սակայն սպախանեալ և խեղաթիւր բարբ ՚ի զարմա-
 ցումն հարեալ էն մեծութեց . որոց առատութի զինչ
 օգտէ միոյ միոյ ՚ի մէնջ : (Թեւեւ օգտիցէ ստացողին .
 սակայն և ոչ այն միշտ . այլ գրեա թէ օգտիցէ . յի-
 բաւի լինի նա ընչեղ . բայց լինիցի և հանձարեղ : Մ
 պա եթէ իցէ և այր բարի, մի խափան լինիցին ինչքն
 առ ՚ի նուազել զօգնութիւն մեր ՚ի նմանէ . միայն
 թէ և ոչ ձեռն տայցեն յառաւելութիւն . և եղիցի ա-
 մենայն դատաստան՝ ոչ ըստ հարստութեան առն այլ
 ըստ որպիսութեան : Ս երջին կանոն բարերարութեց
 և օգնականութեան ձեռին այն լինիցի՝ զի մի ինչ ընդ-
 դէմ հաւատարութեան վիճեցես ՚ի դատոս, և մի ինչ
 յանիրաւի . վասն զի հիմն ամենայն գովութեան և բա-
 րեհամբաւութեան արդարութիւնն է, առանց որոյ ոչ
 ինչ մարթի գովելի լինել :

ԻԱ . ՄՅԼ քանզի ասացաւ զայնմ՝ ազգէ երախտեաց
 որ յանձն իւրաքանչիւր ակնարկեն, ժամ է այսուհետեւ
 ձառել զայլոցն որ հային առ բոլորեսին, և որ առ հա-
 սարակաց տէրութիւն : Մ և ՚ի սոցունց յայցանէ կէս մի
 այնպիսիք են՝ որ առ համօրէն քաղաքացիս պատկանին,
 և կէս մի՝ որ առաւել հաճոյականք են, առ մի մի ՚ի
 նոցանէ պատշաճին : Մ րդ պարտ է ամենայնիւ փոյթ
 ՚ի մտի դնել՝ եթէ հնար ինչ իցէ, բոլորից լինել օգտա-
 մատոյց, նա ևս ոմանց . այլ այնպէս զի գործն այն կամ
 յօգուտ իցէ, և կամ գոնէ ոչ ՚ի փնաս հասարակաց տէ-
 րութեան : Մ Վրակքոսի ցորենաբաշխութիւն էր յան-
 չափս առատաձեռն, որով սպառէր զգանձն : Չտիաւոր
 էր Մ . հոկտաւիտին, զիւրատար տէրութեան, և կա-
 րևոր ժողովրդեան . և այս սպա փրկարար էր քաղա-
 քացեաց և տէրութեան :

Մ նախ պարտի արթուն լինել նա որ զանտեսու-
 թիւն յանձին ունի հասարակաց տէրութեան, զի իւ-

րաբանչիւր որ զիւրն կալցի և ոչ լիցի նուազումն ընչից առն առն 'ի պէտս հասարակաց: Քանզի փաստակար գտաւ Փիլիպպոս 'ի հազարապետութեան իւրում, յոր ժամ զանդատանական օրէնս սահմանեաց. զի թէ պէտ և ինքն զիւրաւ յանձն էառ զխառնումն նորին, և յայնժամ կարի չափաւոր զանձն եցոյց, այլ յատենաբանել անդ բազում ինչ ըստ օրինի խաժամութին բարբառեցաւ, և չար ևս զայս բան. Չիք ասէ 'ի քաղաքիս երկու հազար արանց՝ որ զինչս ունիցին: Մահառիթ բարբառ, և առ հաւասարումն ընչից ասացեալ. և զինչ աստ ժանտութեան փաստակարագոյն քան զայս: Օ ի վասն այդ իսկ տէրութիւնք հասարակաց և քաղաքք կանգնեցան առաւելապէս՝ որպէս զի այր իւրաբանչիւր զիւրն կալցի: Օ ի թէպէտ և առաջնորդութիւն ընտրութեան ժողով լինէր մարդկանն, բայց սակայն յուսով պահպանութեան ընչից իւրեանց խնդրէին զամբուութիւնս քաղաքաց:

Ա ևս ջանալ պարտ է, զի մի, որպէս ստեպ լինէր առ նախնեօք մերովք առ նուազութե զանձուն և յաւիտութեան պատերազմաց, հարկ լիցի հարկատրահան ջութիւն. այլ զի մի այդ լինիցի, բազմօք յառաջ պարտ է լինել նախատես: Ապա եթէ հարկ ինչ այսպիսի տրոց 'ի վերայ հասանիցէ իմիք տէրութեան, զի թէպէտ և առաւել զմերն խորհիմ, այլ ոչ զմերմէն խօսիմ՝ այլ զհամօրէն տէրութեանց, պարտ է գուն գործել զի առ մենեքին 'ի միտ առնուցուն եթէ կեալ կամիցին՝ թէ հարկ է հնազանդիլ հարկաւորութեան:

Ա քարձեալ տնօրէնք պետութեան պարտին ուշ ունել զի առատութիւն իցէ իրաց կարևորաց. իսկ թէ որպիսի ունի և սովոր է լինել սրատրաստութիւն՝ չէ հարկ ասել, զի ըստ պէտս է. միայն հարեանցի զայս ասել 'ի դէպ վարկայ:

Արդ զլուխ է յամենայն տնտեսութեան գործակալութեանց և պաշտամանց տէրութեան այն՝ զի 'ի բաց լիցի ազահութեանն դոյզն իսկ կասկած: Այլ թէ, առ սէր սամնիացին Ա. Պոնտոս, յայն ժամանակս զիս սա հէր բախան և յայնժամ ծնեալ էի՝ յորժամ հուլմայեցիք սկսանէին երբէք կաշառս առնուլ. ոչ այնուհետև յերկար թողացուցանէի նոցա տիրել: Այլ և ոչ

դարուց բազմաց մնալ ունէր նա . զի ահա այժմ՝ չարիքս այս զօրացան յայսմ տէրութեան : **Ս** ասն այն լաւ և սեղև ըստ իս , զի Պոնտիոս յայնմ ժամանակի գտաւ , եթէ այնչափ զօրաւոր էր զօրութեամբ : **Չ** և են ամբհարիւր և տասն յորմէ հետէ 'ի Վ . Պիտոլիէ օրէնք եղան կրկին պահանջման դրամոց . ուր՝ ցայնլայր չէր լեալ երբէք : **Բ** և յետ այնորիկ այնչափ առաւելան օրէնք մի քան զմի խատագոյնք , այնչափ բազմացան յանցաւորք և յաճախեցին մահատարաք , այնչափ զրգուութիւն եղև խտալական մարտից առ երկիւղի դատաստանաց , և այնչափ կեղեքումն և գերիւումն ընկերաց առ 'ի չղոյէ օրինաց և դատաստանաց , մինչ զի տկարութեամբ այլոց՝ և ոչ մերով զօրութեամբ եմք հզօրացեալք :

Ի Բ . Վ ասլէ Պանտիոս զՎիրիկանոս առ ժուժկալութեանն . և զհարդ գովոցէ ոչ . այլ և սմեծամեծք են 'ի նմն գործք : **Ս** ասն զի ժուժկալութեանն գովութի ոչ մարդոյն միայն է , այլ և ժամանակին : **Բ** մենայն գանձուն մակեդոնացոց , որ էր հարուստ յոյժ , տիրացաւ Պօղոս . այնչափ ինչ կուտեաց 'ի գանձարանս դրամոց , մինչ զի մից սարապետի աւարան դադար եղև հարկաց : **Բ** այց ինքն 'ի տուն իւր ոչ ինչ ած , բաց 'ի յաւերժական յիշատակէ անուան : **Բ** մանող հօրն գտաւ Վիրիկանոս՝ ոչ ինչ աւելի հարստացեալ յետ քանդելոյ զՎարքեդոն : **Բ** և զինչ ևս յաւելոց . միթէ գործակից նորա 'ի համարաութեան , Վ . Սումիոս , աւելի ինչ փարթամացաւ 'ի հիմն 'ի վեր տապալել զբազմահարուստն քաղաք : **Ս** աւ համարեցաւ զՎտալիա զարգարել՝ քան զտուն իւր . թէպէտ և 'ի զարգարիլ Վտալոյ , և տունն զլիսովին թուի ինձ առաւել գեղազարգեալ :

Բ որ դարձուցեալ զբանս ուստի խոտորեցաւ , չիք մնլութիւն վատթարագոյն քան զազահուութիւն . մանաւանդ յիշխանս զեկալարս տէրութեան հասարակաց : **Ս** ասն զի 'ի զօջաքաղութեան պէտս ունել գտերութի ոչ միայն դժպատեհ է , այլ և ապիրատութիւն և ոճիր : **Ս** ինչ զի ուր Վարդոն պիւթիական պատգամ տայր՝ թէ ոչ այլով իւրիկորնչել ունի Սպարտիա , բայց ազահու-

1 Զկորնթոս զմայրաքաղաքն Աքայիոյ :

Թք, Թուի ինձ Թէ ոչ վասն Վակեղեմնացւոց միայն զայդ գուշակեալ իցէ, այլ և յաղագս ամենայն ազգաց փարթամաց: Վսկ ոչ այլով իւրք դիւրագոյն մարթին յինքեանս յանկուցանել զսիրտ ժողովրդեան վերակաւ ցուք տէրութեան հասարակաց, որպէս սակաւսպէտութեամբ և ժուժկալութեամբ:

Վսկ որք բարեմարդիկ կամին լինել առ ժողովուրդն, և վասն այնորիկ կամ՝ յանդաստանական իրս ձեռնարկեն՝ ՚ի հանել զտեարս ՚ի կալուածոց, կամ լաւ համարին զի շնորհեսցին պարտապանաց փոխք զրամոց, այնպիսիքն զհիմունս խախտեն տէրութեան հասարակաց. և նախ զմիաբանութիւնն, որում անհնար է կալ՝ ուր յոմանց կորզին և ոմանց շնորհին զբամբ. և երկրորդ՝ զհաւասարութիւնն՝ որ ՚ի սպառ կորնչի, եթէ չիցէ օրէն իւրաքանչիւր զիւրն ունել: Վանզի որպէս ՚ի վեր անդր ստացի, այդ է սեպհական իսկութեան քաղաքի փոքր կամ՝ մեծի, լինել ազատ, և ոչ երկեղուկք պահպանութեան իրաց իւրաքանչիւր անձին:

Ոճող զի՝ ՚ի մնասել անդ հասարակաց տէրութեան՝ և ոչ այնմ շնորհի-զոր կարծեն՝ հասանեն: Վասն զի յոր մէ կապտեցան ինչքն՝ Թշնամենայ, և որում տուան՝ կեղծաւորի գլխովին՝ Թէ իւր կամեցեալ իցէ առնուլ. և ս առաւել ՚ի փոխ առեալ զրամն պատրուակէ զիւր ուրախութիւն, զի մի երևեսցի Թէ չունէր կամն վճարելոյ. իսկ որ զրկեցան, և յիշէ և յանձին երևեսցուցանէ զցաւ իւր: Վս եթէ բազումք իցեն որոց չարաչար տուաւ, քան այնքիկ՝ յորոց յանիրաւի գրաւեցաւ, և ոչ այդուիկ բազմազօր և ս լինին նորին. զի ոչ ՚ի Թուոյն պարտ է չափել, այլ Թէ որպիսիք ոմանք իցեն: Վս զինչ այն արդարութիւն իցէ, զի զանդաստան յամաց բազմաց՝ գուցէ և ՚ի դարուց հետէ ժառանգեալ, կաջի նա որում ոչն էր, և նա որում էրն՝ կորուսցէ:

Ի Գ. Յաղագս այսգոյն անիրաւութեան մերժեցին Վակեղեմնացիք զ իւսանդրոս պարետ. և որ ոչն էր յառաջագոյն լեալ երբէք առ նոսա՝ զՎգիս արքայ խողխողեցին. և յայնմ ժամանակէ հետէ այնչափ երկպառակութիւնք յաճախեցին հետ զհետէ, մինչև յարեան բռնաւորք և սպառսպուռ կորուսին զմեծամեծս, և կործան անկաւ պանծալին այն հասարակաց տէրութիւն:

Այս ոչ նա միայն անկաւ, այլ և զմնացուածն Յունաստանի աւերեաց ժանտու թեանցն շաղախմամբ, որ ՚ի Մակեդեմոնացոց սկիզբն առեալ՝ ընդ ամենայն կողմն ճարակեցան: Այս զի ասեմ զնոսա. ոչ և զմեր Վրակքոս զՏիրերեայ Վրակքոսի զառն մեծի զօրղիս, զԱփրիկանոսի թոռունա, կազք և կռիւք անդոց կորուսին:

Բայց իրաւամբք գովի Արատոս սիկիոնացի, որ ՚ի ժամանակին յորում զքաղաք նորա բռնաւորք ունէին զամն յիսուն, երթեալ յարգիացոց քաղաքէ ՚ի Սիկիոն, զանխուլ մտիւք տիրեաց քաղաքին: Այս յորժամ նկուն արար յանպատրաստից զԱիկոկղէս բռնակալ, զարձոյց անդրէն զվեցճարիւր արս յաքսորանաց՝ որք ձոխքն էին քաղաքին. և զալտեամբ իւրով ազատեաց զտու թիւն հասարակաց: Այլ իբրև ետես զմեծ կնճիոն ինդրոց ընչից և ստացուածոց, քանզի զնոսա զորս ինքն զարձոյց ՚ի տեղիս իւրեանց, զորոց զինչս այլք էին ժառանգեալ, մնալ ՚ի չքաւորութեան կարի դժպատեճ համարէր, և զյիմնամեայ ժամանակաւ ստացուածս խախտել ոչ կարի իրաւացի դատէր, վասն զի յայնչափ ժամանակս երկարութեան բազում ժառանգութիւնք, վաճառք և օժիտք ՚ի ձեռս անկեալ էին առն առն առանց անիրաւութեան, ՚ի դէպ վարկաւ՝ ոչ ՚ի սոցանէ կապտել, և ոչ զնոսա որք բնիկ տեարքն էին՝ զուրկ թողուլ:

Արդ ՚ի մտի հաստատեալ եթէ դրամնոց սէտք են առ ՚ի կարկատել զիրան, ասէ. Առմիմ ես յԱղեքսան գրիա ելանել, և ՚ի դարձին իմում իրքդ առցեն զկատարումն: Այս յարուցեալ փութապէս զայ առ սպրնջական իւր Պտղոմէոս, այն որ երկրորդ թագաւոր էր յետ շինութե քաղաքին Վղեքսանդրացոց. և իբրև յայտ արար նմա եթէ զհայրենիսն խորհի ազատել և զպատճառան զեկոյց, դիւրաւ ընկալաւ զայս շնորհ այրն մեծ ՚ի հարուստ թագաւորէ անտի, զի ձեռնտու լիցի նմա առաւ դրամութք: Այս իբրև առեալ երեք ՚ի Սիկիոն, ՚ի խորհուրդ կուէաց հնգետասան իշխանա. ընդ որս հետազօտեաց զպատճառս նոցա՝ որք զօթարինն ունէին, և նոցա որք զիւրեանցն էին կորուսեալ: Այս սակ արկեալ գնոց կալուածոցն, կիսոց հաւանեցոյց զի յանձն առցեն առնուլ զգրամ՝ հրաժեշտ տուեալ ՚ի կալուա-

ծոյ . և այլոյ՝ զի հաճեացին ընդ վճարումն ինքեանց այսչափ դրամոց որչափ տեղիք խրեանց արժէին , քան զգրաւումն անդրէն զլուրեանոյն : Այսպէս յանկ ելեալ իրացն՝ զօղիւ միաբանութե կապեալք անարտունջ մեկնեցան ամենեքին :

Բարէ մեծի առնա , որում արժան էր ՚ի մերումս տերութեան ծնանել : Այսպէս անկ է վարիլ ընդ քաղաքակիցս , և ոչ՝ որպէս երկիցս տեսաք ցարդ՝ տիգարուն հարստել ՚ի հրապարակի , և զինչս քաղաքացոց ներքոյ արկանել մունետկաց ձայնի : Բայց նա այր հելլենացի ՚ի դէպ վարկաւ , (որպէս անկ իսկ է առն իմաստնոց և պանծալոց ,) զամենեսեան հաճել . և այդ իսկ է կտտարեալ հանձար և իմաստութիւն բարի քաղաքացւոյ՝ չեղծանել զղիւրուի քաղաքակցաց , և զամենեսին ՚ի մի և ՚ի նոյն արդարութեան ունել : Արդիկ ախորժեն զի բնակեացեն անլարձ յօտարինն : Իսկ զիւրդուսն գնեցի , շինեցի , պահեցի , ծախեցի . դու ընդդէմ իմոցս կամաց յիմսս վայելիցես : Այս զանազանիցի յամանց զիւրն յախշտակել , և ոմանց զօտարինն տալ :

Այս նոր իսկ տախտակք օրինադրութեց՝ զինչ ակնարկիցեն , բայց զի դու գետին գնեցես իմոյս դրամով , ստացիս դու գնոյն , ես ոչ ստացայց զիմ՝ դրամս :

Ի՛նչ . Այսն որոյ պարտ է արժան կալ՝ զի մի լիցի դրամ՝ օտար վնասակար տերութեան հասարակաց , յորմէ բազում օրինակաւ լինի զգուշանսլ . և ոչ լինիցի փարթամաց կորուսանել զլուրեանոյն , և պարտաբանաց շահել զօտարինս : Օ՛ր ոչ ինչ այլ քաջ պարսպեալ պահէ զհասարակաց տերութիւն իբրև զհաւատարմութիւնն . իսկ այսմ անհնար է կալ երբէք՝ եթէ ոչ հարկ համարեացի հատուցումն փոխոյն առեցելոց : Այս երբէք այնպէս սաստիկ յուզեցաւ այս իննդիր , որպէս յիմումն հիւսարտոտութեան , զի մի լինիցի հատուցումն . զինուք դողցես և խակատուք ճգնեցան մարդիկ յամենայն ազգէ և ՚ի վիճակէ : որոց այնպէս զգէմ կայաց , զի չարիքս այս մեծ բարձցի ՚ի տերութենէ հասարակաց : Այս երբէք այնչափ բազմացեալ էր դրամ՝ օտար , և ոչ լաւ և զիւրին վճարումն երբէք եղեալ է : Այսն զի ընդ կար

1 Չոր հրատարակեցին վան ազատ առնելը ՚ի պարտուց :

ձեւ յուսոյն խորեւոյ, զՏէտ եւին հարկն վճարեւոյ: Քայց այժմնւս այս յաղթող՝, որ յայնժամ յաղթեալ, զոր խորհեալն էր կատարեաց. այլ ոչ էթէ արդ պէտք ինչ էին նմա: Այնչափ բերէր ՚ի մեղաստիճութիւն, զի սոյն այս եւթ մեղանչէն հեշտալի էր նմա, թէև անպատճառ:

Արդ վերակացուք տէրութեան հասարակաց հեռի լիցին յազգէ այտի առատաբաշխութեան, կիսոց տալ յայլոց կորզել. և յառաջ քան զամենայն փոյթ կալցին զի արդարութեամբ իրաւանց և դատաստանաց իւրաքանչիւր որ զիրն կալցի: Այն նաւազբ դաւաճանեցին առ նուաստութեան, և ոչ փարթանոց սանանիցեն մախանք՝ ունել զիւրեանցն կամ անդրէն զբռամբ ածել: Այս դարձեալ որով օրինակաւ և ձեռնհաս իցեն՝ էթէ ՚ի պատերազմի և էթէ ՚ի տան, բարգաւաճ՝ առնիցեն զհասարակաց տէրութիւն իշխանութեամբ, ազարակօք և հատիք: Այս գործ է արանց մեծամեծաց, այս էր յաճախեալ առ առաջնութք մերովք. և որ միանգամ այս ազգ պատշաճից զՏէտ երթան, թող զօգուտն հաւսարակաց զմեծ, շտրհս և փառս ստացին և ինքեանք մեծնպէս:

Ի կանոնս օգտակարութեանց Այտիպատրոս տիրացի ստոյիկեան, որ այն ինչ մեռաւ յԱթէնս, զերկուս համարի ՚ի բաց թողեալ Պանեօթոսի զհոգ առողջութեան և զբանոց. այլ որպէս ինձ թուի, խորհրդով զանց արար զնորօք կատարեալ իմաստասէրն, իբրև ըզդիւրագունիք: ( ) զտակարք են արգարև, բայց առողջութիւնն դարմանի ծանօթութեամբ իւրական մարմնոց, և գիտողութեամբ, որ այն իբր բնաւորեալ իցեն օգտել կամ վնասել, և ժուժկալութիւն ՚ի կերակուրս և ՚ի սպասս որ ՚ի պէտս դարմանոց մարմնոյն. և անձնաւ պահ լինելով ՚ի հեշտալեաց, և ՚ի վերայ ամենայնի արհեստիւ այնոցիկ՝ որոց գիտութեան անկ են այդոքիկ:

Իսկ զառանձնական ինչս սրբաւ է շահել այնպէս՝ յորում չիցէ կծծութիւն. և պահպանել իմաստով և իմացութեամբ, որովք լինի և աճումն: Քստ կարգի ձառնեաց զիրացս Վսենտփոն սոկրատեան ՚ի գիրան անդ,

որ մակագրի տնտեսական, զոր մեք յայնմ՝ գողցես
հասակի՝ յորում գուդ այժմ՝ գտանիս, ՚ի յունէ ՚ի լա-
տին յեղաք :

Ի Ե • ԲՆԼ օգտակարացն համեմատութիւն, քանզի
այս է մասն չորրորդ՝ զորով զանց արար Պանետիոս, բա-
զում անդամ՝ զայ ՚ի պէտս : Ս անն զի սովորութիւն է
համեմատել զմարմնոյ զիւրութիւնս ընդ արտաքինս,
և զարտաքինս ընդ մարմնոյն • և զարձեալ զմարմնոյս
ընդ մարմնոյն, և զարտաքինս ընդ արտաքնոյն : Մնդ
արտաքնոյն մարմնոյքն բաղդատին օրինակ զայս • Ս՞ զ՛
լինել կամիս եթէ ձոխ : Մնդ մարմնոյն արտաքինքն
այսգոյն • Ն՞նի լինել ընտրես եթէ ուժեղ : Ս՞ արմնոյքն
ընդ միմեանս այսպէս • Բաջողջութիւնն նախապատիւ
է քան զհեշտութիւնս՝ և զօրութիւնն քան զարագըն-
թացութիւն : Եւ արտաքինքն ընդ իրեարս՝ զոր օրի-
նակ • Եւ են փառք քան զմեծութիւնս, և քաղաքական
հասք քան զգեղջկականս :

Յայս ազգ բաղդատութեան հայի բանն այն Վատով-
նի առաջնոյ • որ իբրև հարցաւ՝ թէ Ս՞ ը լաւ իցէ յառ-
անին ինչս, ետ պատասխանի • հարուստ խաշնադարման
լինել : Եւ զինչ զինի նորա երկրորդ • ասէ • Բարեկե-
ցիկ խաշնադարման լինել : Եւ զինչ երրորդ • Գքա-
տիկ խաշնադարման լինել : Եւ զինչ չորրորդ • Բորաւ
գիր լինել : Եւ յորժամ հարցօղն ասաց, Օ՞ ինչ ապա
վաշխառուն լինել, յայնժամ Վատովն • Օ՞ ինչ ապա ա-
սէ, մարդասպան լինել : Բստի յայտմանէ և յայլ ևս
բազմաց պարտ է իմաստասիրել՝ թէ օրէն է բաղդա-
տութիւն առնել ՚ի մէջ երկուց օգտակարաց, և թէ իրաւ
ւամբք յաւելաւ ՚ի մէջ ՚ի ինդիրս՝ այս չորրորդ ազգ
պատշաճից :

ԲՆԼ յաղագս բովանդակ այդ ինդրոյ, վասն շահե-
լոյ և ՚ի շահու զգրամս գնելոյ, որպէս և ՚ի կիր արկա-
նելոյ լաւ ևս ճառեն ոմանք ՚ի լաւ որերոյ՝ որ նստին ՚ի մի
ջավայրս Յանոսի՝ քան եթէ ՚ի փիլիսոփայից որ ՚ի զբա-
րատան ուրեք : Մայց սակայն գիտելոյ արժանի են, քան
զի պատշաճին առ օգտակարութիւն, զորմէ յայս գիրս
ճառեցաւ : Մնցուք ՚ի մնացորդս բանից :

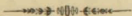
1 Ի միջավայր հրապարակին էր պարտապանք և վաշխառութիւն :
տաճար Յանոսի, ուր ժողովէին

ՄԱՐԿՈՍԻ ՏՈՒՂՂԻՈՍԻ

Կ Ի Կ Ե Ր ՈՆԵ Ի

ՅԵՂԱԳՍ ՊԵՏՇԱՆԻՑ

ԱՌ ՄԱՐԿՈՍ ՈՐԴԻ ԻԻՐ

ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ

Ա. ՊՈՐԴՒՈՍ Սկիպիոն, Սարկոս որդեակ, այն որ նախ ընկալաւ զՄփրիկեցին անուն, սովոր էր ասել ըստ գրեցոյ Կատոնի զոգ ժամանակակցի . Այ երբէք այնպէս եղէ անպարապ, որպէս յորժամ պարապեալ գտայ 'ի հանդարտութեան . և ոչ այնպէս հեռի 'ի միայնութենէ, որպէս յորժամ միայնացեալ նստէի : Մտգարև մեծալայելուչ բարբառ, և մեծի առն և իմաստնոյ արժանաւոր . որ է յայտարար՝ թէ նա սովոր էր և 'ի հանդարտութեան խորհել զգործոց գործելեաց, և յառանձնութեանն անձամբ անձին լինել խօսակից . մինչև շտալ դու և դադար անձին, և չկարօտել երբէք լինել խօսակից ընդ այլում : Այ այսպէս երկուք այնորիկ, որք ձանձրոյթ ծնանին այրոց, զարթուցիչք էին նորա . պարապորդութիւն և առանձնութիւն : Իցէ՛ թէ և մեզ օրէն լինէր զնոյն երկրորդել ստուգութեամբ . բայց թէ վերջանամք նմանող լինել հասանել յայդ գերապանծ ուշիմութիւն, այլ յօժարութեամբ մերձագոյնս մատչիմք : Քանզի և 'ի հասարակաց տէրութենէ և յատենական զբաղանաց, անօրէն զինուք և

բռնութեամբ արգելեալք՝ հանդարտութեան պարապեմք . և ՚ի պատճառս այդորիկ թողեալ զքաղաք և ՚ի զիւրս յածեալ՝ բազում այն է զի միայնացեալ զըտանիմք :

Այլ ոչ հանդարտութիւն մեր այս ընդ Ափրիկեցոյն հանդարտութեան , և ոչ միայնութիւնս ընդ նորայումն ՚ի բաղդատութիւն ածիցի երբէք : Վասնզի նա ՚ի հանդիստ բերեալ , ՚ի մեծապատիւ զործակալութեանց տէրութեան հասարակաց՝ պարապ առնոյր առ ժամանակ մի , և յամբոխէ մարդկան և ՚ի խուռն խութեղոյն իբրև ՚ի նաւահանդիստ զանճն պատսպարեր ՚ի միայնութիւնս առ ժամն : Վսկ մերս հանդարտութիւնս առ ՚ի չգոյէ զործոց՝ և ոչ ՚ի փութոյ հանգստեան պատրաստեցաւ : Ասան զի յետ ծերակուտին շիջանելոյ և առենի դատաստանաց բնաբարձ լինելոյ , զինչ վայելչակիան մեզ մարթասցուք առնել կամ ՚ի դրան , կամ ՚ի հրապարակ պտենի :

Վհա այսպէս՝ որ երբեմն մեծաշուք և նսգելի յաչս քաղաքակցաց կեանս կէաք , արդ փախուցեալք ՚ի տեսութենէ չարագործաց՝ որովք լի են վայրք ամենայն , թաքուցաք զանձինս ըստ կարի , և բազում այն է զի միայնիկ նստիմք : Այլ քանզի այսպէս ընկալաք յառանց զիտնաւորաց՝ թէ ոչ միայն ՚ի չարեաց զփոքրագոյնս ընտրել պարտ է , այլ և ՚ի չարէ անտի քաղել՝ եթէ կայցէ մասն բարոյ , սորին աղազաւ և ՚ի հանդարտութեան վայելեմ , թէպէտ և ոչ յայնմ՝ որ պարտն էր առն որ երբեմն հանդարտութիւն ծնաւ քաղաքին . և ոչ թողացուցանեմ անգործ զմիայնութիւնս զայս՝ յոր բերեալ եմ ՚ի հարկէ և ոչ կամօք :

Միայն թէ Ափրիկեցին և ըստ իմոց իսկ կարծեաց առաւել գովելի գտանէր . զի չիք նորա յիշատակ ինչ ուշիմութեան զբաւոր , և ոչ գործ ինչ պտուղ հանդարտութեան , և ոչ արդասիք միայնութեան . յորմէ պարտ է ՚ի միտ առնուլ՝ թէ նա զննութեամբ իրացն զորս մտածութեամբ գտանէր , ոչ պարապորդ և ոչ միայնիկ գտաւ երբէք : Վսկ մեք՝ որ ոչ այնպիսի ունիմք զօրութիւնս զի լոիկ մտածութեամբ զերծ լիցուք ՚ի միայնութենէ , զամենայն փոյթ և զջան դարձուցաք յերկասիրութիւնս զրութեանս . մինչ զի յորովագոյնս

ի սուղ ժամանակի զրեցաք՝ յետ բարձման տէրութեան
Հատարակաց, քան ՚ի բազում ամն ՚ի կալ մնալ նորա :

Բ. Մ. Եւ զոր օրինակ բովանդակ իմաստասիրութիւն,
Միկերոնդ իմ, է արդիւնարար և պտղաբեր, և ոչ մի
կողմն նորա է խոսկան և ամայի, սոյն օրինակ չիք և ոչ
մի մասն ՚ի նմա այնչափ բերրի և արգասանդ, որպէս
անդանօր յորում յաղագս սրատշաճից . յորոց առեալ լի
նին կանոնք զգոն և համեստ կենաց : Մորին վասն
թէպէտ և վստահ եմ՝ թէ դու հանապազօրդ լես և
ընդունիս զայստիկ ՚ի Արատիպպոսէզ մերմէ՝ յիմաստա-
սիրապետէ, բայց յօգուտ լինել համարիմ, զի այսպիսի
ձայնք յամենայն կողմանց հնչեցեն շուրջանակի յա-
կանջս քո . և եթէ հնար ինչ է՝ ոչ ինչ այլ լուիցեն քո
լեղիք : Օ որ որպէս ամենեցուն արժան է առնել՝ որ մի
անգամ մտանել խորհին ՚ի համեստութեան վարս,
նոյնպէս և չունիմ ասել՝ եթէ ումեք առելի արժան իցէ
քան քեզ : Վանդի յանձին բերես ակնկալութիւն ոչ
սակաւ նմանող լինելոյ մերումն ճարտարութեան և
մեծ պատուոյ և բարձի, և մեծի արդարեւ անուան :
Մտանձնեալ ունիս և ևս զբեռն ծանր եթէ զՄ. թէն
քաղաքի և եթէ զԱրատիպպոսի . և զի առ սոսա ընթա-
ցար իբրև ՚ի թանգարան վաճառաց ազնիւ արհեստից,
թափուր յետս դառնալ յոյժ է անտեղի, որ անպատիւ
առնէ զյարդ անուան և քաղաքիդ և վարդապետիդ :
Ս ասն որոյ ոչչափ և կարող ես ժրաջան լինել ՚ի սրտէ
և ձգնել աշխատութեամբ, (եթէ իցէ աշխատութիւն
ուսումն . և ոչ հեշտութիւն,) արա զի ժամանես-
ցես ՚ի կատարելութիւն . և զի ամենայն ՚ի մեր կող-
մանէ ՚ի քո սակս տնտեսեցաւ, մի թողուցուս երևել
դու քեզէն պակասեալ : Մ. Եւ այսօրիկ այսքան . զի բա-
զում ինչ բազում անգամ զրեցի քեզ ՚ի յորդոր : Մ. Եւ ժամ
ի մնացուածոյ մասն նախակարգեալ բաժանմանս եկես
յուք :

Մ. Եւ Պանետիոս, որ առանց ընդ բանս ինչ ածելոյ
անվրէպ ճառեաց զպատշաճից, որում և մեք առաւե-
լապէս՝ յաւելուածով իմն ուղղագրութեան զհետ չո-
գաք, առաջի արարեալ գերիս տեսակս յորս բնառ-
րեալ են մարդիկ խորհել և խելամուտ լինել յաղագս
պատշաճից, առաջին յերկուամալ անդ թէ արդեօր

Համեատ իցէ այն զորմէ է բանն , եթէ անարդ . երկրորդ՝ օգտակար իցէ եթէ անօգուտ . երրորդ՝ Համեատ երևեալն եթէ Հակառակ ելանիցէ օգտակար թուեցելոյն , որով օրինակաւ պարտ իցէ որոշումն առնել նոցա . զերկուսին զառաջին տեսակս յերկս զիրս բացազբեաց . իսկ զերրորդէն ասէ զրել զինի . բայց ոչ կատարեաց՝ զոր խոստացան : Ինչ որ այնչափ առաւել զարմանամ , որչափ զի գրէ աշակերտ նորա Պոսիդոնիոս՝ թէ երեսուն ամ եկեաց Պանետիոս յետ ՚ի լոյս Հանելոյ զայն զիրս : Եւ զարմանամ , զի զայս տեղի , ինքն Պոսիդոնիոս կարճ ՚ի կարճոյ նշանակէ ՚ի յիշատակարանա ուրէք . մանաւանդ զի գրէ թէ չեք մասն այլ ՚ի բովանդակ փիլիսոփայութեան այսչափ հարկաւոր :

Եւ չեմ հաւան ընդ նոսա որք ժխտեն եթէ Պանետիոս զանց արարեալ իցէ զայնու մասամբն , այլ համարին խորհրդով ՚ի բաց թողեալ , զի և ոչ իսկ բնաւ մարթ էր գրել . քանզի ոչ երբէք կարէ ասեն օգտակարն Հակառակ ելանել Համեստի : Յորոց յետինն մարթի անկանել ընդ երկբայութեամբ՝ թէ արժան իցէ արդեօք յառաջ բերել զայդ տեսակ՝ որ երրորդ է ՚ի բաժանմանն Պանետիոսի , եթէ ՚ի սպառ զանց առնել . իսկ առաջինն է աներկբայելի՝ թէ Պանետիոս յանձին կալաւ գրել , բայց եթող : Օ ՚ի որ յեռամանեաց բաժանմանէ անտի զերկուս կատարեաց մասունս , հարկաւ կայր մնայր նմա երրորդն : Ի՞նչ զի ՚ի կատարած երրորդի զրոյն խոստանայ ասել այնուհետեւ զերրորդ մասնէ աստի :

Սկայէ այսմ ճոխագոյն և Պոսիդոնիոս , որ յաւելու գրել ՚ի նամակի ուրէք թէ Պ . հռուսիդիոս հռուսիոս՝ որ աշակերտեալն էր առ ոտս Պանետիոսի , սովոր էր ասել . Օ որ օրինակ ոչ որ գտաւ ՚ի պատկերահանից որ զառ ՚ի Լպեղեսէ սկսեալ և թողեալ զմասն զայն Լիբրոդիտեայ կովացոյ՝ աւարտեսցէ , վասն զի գեղեցկութիւն բերանոյն անյոյս առնէր զնոսա ՚ի նամանեցուցանել զմնացեալ մարմինն , ըստ նմին օրինակի զոր միանգամ Պանետիոս զանց արար և ոչ կատարեաց , ոչ որ յառաջ տարաւ , առ գերապանծութեան կատարելոյն ՚ի նամանէ :

Գ . Յայս սակս անմարթ է երկբայելի ՚ի վերայ մտաց Պանետիոսի . այլ թէ իրաւամբք արդեօք մերձ եդ զեր-

բորդ զայս մասն 'ի խնդիր պատշաճից եթէ ոչ, զայդ մասնէ թերեւս մարթի վէճ լինել: Ասան զի եթէ համեստն միայն իցէ բարի, որպէս հաճոյ թուի ստոյիկեանց. և եթէ այնպէս ծայրագոյն բարի իցէ համեստն, մինչ զի՝ որպէս կարծեն մերքն ճեմականք՝ այլ ամենայն ինչ՝ 'ի միւս կողմն եղեալ և ոչ մէտ մի համարեալ է, ոչ մնայ տարակոյս՝ թէ ոչ երբէք մարթին հակառակել իրերաց օգտակարն և համեստն: Այլ ըստ այսմ լեւմբ՝ թէ սովոր էր Սոկրատէս գարշիլ 'ի նոցունց՝ որք զառաջինն երկրիեղկեցին կարծեօք զայստակի՝ 'ի բնէ զօղեալս: Արում այնպէս ձայնակից են Ստոյիկեանք, մինչև զհնէլ՝ թէ որ ինչ է համեստ նոյն և օգտակար, և չիք ինչ օգտակար որ չիցէ համեստ:

Օ ի թէ այնպիսի դք լինէր Աննետիոս, որ զառաքինութիւնն յայն սակս ասէր պատուական՝ վասն զի է օգտաւէտ, որպէս այնորիկ որ զցանկալիս չափեն կամ 'ի հեշտութենէ կամ յանցաւութենէ, 'ի դէպ էր նման ասել՝ թէ օգտակարութիւնն հակառակ երբեմն ելանէ համեստութեան: Այլ քանզի սա զայն միայն բարի վարկանի՝ որ համեստն իցէ. և որք ամին ընդդէմ ելանեն կերպարանօք իւրք օգտակարութեան, ոչ յաւելուածով նոցա համարի լաւագոյն կենաց հանդիպեալ, ոչ պակասելովն՝ վատթարագունի, ապա և չէր նման պարտ զայնպիսի մտածութիւն 'ի ներքս մուծանել, յորում 'ի բաղդատութիւն ամցի զրեայն օգտակար ընդ համեստի:

Վանզի վերաձայնեալն 'ի Ստոյիկեանց Օայրագոյն բարի ըստ պատշաճի կեալ բնութեան, ինձ թուի՝ զայս ընծայեցուցանել միտս. միաձայնիլ ընդ առաքիւնութեան միշտ. իսկ զայլ ինչ իրս՝ որ ըստ բնութեան իցեն, այնպէս ընտրել առնուլ զի ոչ հակառակ ելցեն առաքիւնութեան: Այլ զի այս այսպէս է՝ ասեն ումանք, ապա ոչ ուղիղ 'ի վերայ ամի բաղդատութիւնդ այդ, և ոչ օրէն ինչ է զայս ազգ կանոնս աւանդել: Այլ համեստն այն տիրապէս և ստուգապէս անուանեալ, յիմաստունս է և եթ, և ոչ երբէք մարթ է զատանել զայն յառաքիւնութենէ. իսկ յորս իմաստութիւն չէ կատարեալ, չէ և չէ՝ 'ի նոսա և կատարեալ համեստութիւն. միայն պատկեր իմն կարէ լինել համեստութեան:

Այսպէս զայս ամենայն պատշաճ գործս զորոց 'ի

մնատենի աստ ճառեմք, Ստոյիկեանք Սիջասահմանս ճայնեն, զի են հասարակք և յայտնիք. որոյ և քաջու շխուժեամբ և ուսմամբ հասու լինին բազումք: Իսկ պատշաճն այն զոր և նորա Ուղղութիւն կոչեն, կատարեալ է և լրացեալ. և որպէս նորա ասեն, ամենայն թուովք բոլորեալ է. և ոչ ումեք երբէք անկ' բայց միայն իմաստնոյ:

Եւ յորժամ գործի ինչ յորում երևեսցին միջասահմանս պատշաճութիւնք, այդ առաւելութեամբ առաջ երևի կատարեալ. քանզի բամիկն գրեթէ չիմանայ որով սրահասի առ կատարեալն. և որչափ ինչ իմանայ, այնու ոչ ինչ սրահաս լինել կարծէ: Եւ ի բերթութեամբ և ի նկարս հանդիպի, և յայլ ինչ բազում. զի տգէտք զմայլին և գովեն զոչն գովելիս, թուի ինձ վասն այն, զի գտանի յայնտիկ ինչ մի լաւ, որ զօշոտէ զաչս Բիւստարաց, որք անկարողք են դատել զպակասութեանց յիրս իւրաքանչիւր. այլ յորժամ ուսանին ի գիտնոց, զիւրաւ ի բաց կան ի կարծեաց անտի:

Եւ ասա զպատշաճնդ, զորոց խօսիմք ի գիրս յայտասիկ, իբրու երկրորդական իմն համեստս ասեն լինել ոչ իմաստնոց և եթ սեպհական, այլ համօրէն ազգի մարդկան յանկաւոր. մինչ զի ամենեքին յորս իցէ բնաւորութիւն առաքինութեան, շարժին սորիմքք: Եւ ոչ իսկ յորժամ երկու Վեկոսք, կամ երկու Սկեպիոնք, արք քաջք յիշատակին, կամ յորժամ Վարդիկիոս և Վրիտարիդէս արդարք անուանին, և օրինակ ի մշջ բերի կամ արիութեան ի նոցանէ, կամ արդարութեան ի սոցանէ՝ իբրև իմաստնոց: Օր ոչ որ ի սոցանէ է իմաստուն այնպէս, որպէս կամք են մեզ իմանալ զիմաստունն: Եւ ոչ նորին զխօսիլն որք կարծեալ և անուանեալ իմաստունքն էին, Ս. Աստուիլ, և Ս. Ալիոս, իմաստունք գտան. ոչ և նորին իսկ եօթանք՝. այլ ի յաճախութեան անտի միջասահմանս պատշաճիցն, յանձին բերեին զպատկեր իմն և զկերպարանս իմաստնոց:

Ս ասն այնորիկ ոչ զայն ինչ որ ճմարտապէս համեստն իցէ, օրէն է ի բազմատութիւն ամէլընդ զի-

1 Եթ իմաստասէրք Յունաստանի:

մամարտու թեան օգտակարին . և ոչ զայն զոր ընդհանրապէս համեստ կոչեմք , այն իսկ է զոր յարգեն որք միանգամ կամին այր բարի երևել , արժան է ՚ի բաղդատու թիւն բերել երբէք ընդ շահաւետու թեան : Արդպէս մեզ պարտ է հոգալ և պահել զհամեստն զայն որում հասու լինիմք , նոյնպէս և խնաստնոց զայն՝ որ տիրապէս ասի և է ստուգապէս համեստ : Օ ի չէ մարթայլ ազգ կալ ՚ի նմին՝ եթէ լեալ իցէ յառաջադիմու թիւն ինչ յառաքինու թեան : Արդ այսոքիկ յաղագս նոցա՝ որք պահպանու թք պատշաճից արք բարիք ճանաչին :

Իսկ որ միանգամ զամենայն ինչ շահաստացու թեամք և անճնդիւրու թեամք չափեն , այլ ոչ կամին ծանրալիւ զնել զսոսին քան զհամեստու թիւն , այնպիսիքն սովոր են ՚ի մտածու թեան ՚ի բաղդատու թիւն զնել զհամեստն ընդ օգտակարին . բայց արք բարիք ոչ բնաւ որեցան զայդ առնել : Ասան որոյ ինձ այսպէս թուի , թէ Պանեափոս յասել անդ՝ եթէ սովոր են մարդիկ երկուսնալ յայդմ բաղդատու թեան , յայն միտս էր որպէս թէ ասել . սովոր են միայն , բայց ոչ եթէ պարտին առնել : Ասան զի ոչ միայն առաւել համարել զօգտակարն քան զհամեստն՝ անտեղի է յոյժ , այլ և բաղդատելն զլիսովին զայստսիկ և երկմտել յայնս : Օ իարդ ապա երբեմն տարակոյս ՚ի մէջ բերել սովորեալ էր , որ և արժանի թուէր զննու թեան : Ինձ այսպէս թուի , որպէս ՚ի լինել երկմտու թեան երբեմն , եթէ որպիսի ինչ իցէ այն՝ զորմէ կամիցիմքն խորհել :

Ասան զի յաճախ ժամանակաւ դէպ լինի՝ զի որ յառաջն դժպատեհ բազմաց թուէր , չլինի դժպատեհ : Վիցուք մերձ զօրինակն որով յայտնադոյնս ծանկցի : Օ ինչ այլ ապիրատու թիւն մարթի լինել մեծագոյն՝ որպէս սպանանել զոր ՚ի մարդկանէ , ևս առաւել ընտա նի զոր : Արդ մի թէ ապիրատ գտաւ , եթէ որ սպանող եղև բռնաւորի , թէպէտ և ընտանուոյ : Աչ այդպէս թուի ժողովրդեանն հռովմայ , որ օրինակաւ երևելի երևելի գործոց քաջու թեան կարի իսկ վայելչական զիրսդ զրէ : Յաղթեաց ուրեմն համեստու թեան օգտակարու թիւնն . մանաւանդ թէ համեստու թիւնն հետեւորդ գտաւ օգտակարու թեան :

Արդ առ ՚ի կարող լինելոյ անմոլար դատաստան առ

նել, ուր ուրեք հակառակել երևեսցի անուանեալն 'ի մէնջ օգտակար ընդ այնմ զոր համեստ դատիմք, պարտ է սահմանել կանոն ինչ՝ որում եթէ զհետ զնասցուք 'ի բաղդատու թեան իրացս, ոչ խոտորեսցուք երբէք 'ի պատշաճից :

Եւ եղիցի կանոնդ այդ առաւել միաբան ընդ բանի և ընդ վարդապետութե Ստոյիկեանց. որում յայն սակա հետևող լինիմք 'ի մատենի աստ, զի թէպէտ և ըստ հին ակադեմեանց և ըստ մերոցս ճեմականաց՝ որ երբեմն նոյն էին ընդ ակադեմեանս, համեստքն նախապատիւ համարեալ լինին քան զերևեալն օգտակարս, բայց յստակագոյն ևս ճառեն զիրացդ նորս՝ որոց առաջի որ համեստն է՝ նոյն և օգտակար համարեալ է, և որ չիցէ համեստ՝ այն և ոչ օգտակար, քան զնոսա ըստ որոց է համեստ ինչ անօգուտ, կամ օգտակար ինչ անհամեստ : Եւ մեզ մերս ճեմարան համարձակութի տայ մեծ՝ զի որ ինչ առաւել հաւանելի ընդ առաջ ելանէ, օրէն իցէ մեզ անձնիշխանաբար ջատագովել : Եւ ի կանոն անդր եկից :

Ե. Երգ յափշտակել ինչ յուսեքէ, և առն եղբօր իւրոյ մնասու զիւր օգուտն յաճախել, առաւել հակառակ է բնութեան քան զմահ, քան զաղքատութիւն, կամ զցաւ և կամ այլ որ ինչ միանգամարկածք մարմնոյ կամ արտաքին իրաց. վասն զի անդէն բառնայ զկենսացութիւն մարդկային և զընկերութիւն : Օ ի եթէ յայն միտս իցեմք հաստատեալ եթէ առ իւրոյ օգտի այր իւրաքանչիւր կողոպտեսցէ կամ յապականութիւն զիցէ զայլ ոք, հարկաւ քակտի այն որ առաւել է ըստ բնութեան, այս է ընկերութիւն մարդկային ազգի :

Օ որ օրինակ եթէ իւրաքանչիւր ոք յանդամոց յայն խորհուրդ մտաբերէր, կարծեալ կարել զօրանալ եթէ զմտակայ անդամոյն զառողջութիւն յինքն փոխանցեսցէ, հարկ լինէր ողջոյն իսկ մարմնոյ տկարանալ և կորնչել. սոյնպէս եթէ իւրաքանչիւր ոք 'ի մէնջ յինքն յափշտակեսցէ զայրոյ զիւրութիւնս՝ կորդեալ զոր ինչ և կարէ 'ի միոյ միոյ առ իւրոյ շահասիրութեան, հարկ է հիմն 'ի վեր տապալել ընկերութեան և միաբանութեան մարդկանս : Եւ ամպի այն զի իւրաքանչիւր ոք առաւել յօժարեսցի անձին՝ քան այլում շահել զպէտս

կենցաղոյս, այդ ներեալ է, և ոչ հակառակ բնութեան. բայց ոչ տանի բնութիւնն զայդ, զի այլոյն աւարօք յաճախեցուք մեզ զգոյս, զիշխանութիւնս և զհարստութիւնս :

Այս ոչ եթէ ՚ի բնութենէ և եթէ, այս է յիրականց ազգաց, այլ և յօրէնս ժողովրդոց՝ որ ՚ի տէրութիւն քաղաքի քաղաքի բովանդակեալ այսպէս կարգեալ է, ոչ լինել օրէն առ անձին զիրութեան վնասել այլում: Վանզի յայս անհարկէն օրէնք, և զոյն կամին. անկնաս մնալ միաբանութեան քաղաքակցաց. զորոյ զքակտիչն մահուամբ և աքսորանօք, կապանօք և տուգանօք սանձահարեցեն: Աս առաւել զդոյն սահանջէ նոյն ինքն սահման բնութեան, որ է օրէնք առ տուածային և մարդկային. և որ միանգամ հնազանդ լինել այնմ կամիցի, որպէս և հնազանդին իսկ՝ որ ըստ բնութեան կամին կեալ, ոչ երբէք յօժարեցի ցանկալ օտարին իմիք, և զառ ՚ի յայլոց յախշակեալն՝ իւրացուցանել:

Այն զի յաւէտ ըստ բնութեան է մեծանձնութիւն և վսեմութի. որպէս և բարեբարոյութիւն, արդարութիւն, առատաձեռնութիւն՝ քան եթէ փափկութիւն, կեանք և խիստութիւն. զորս արհամարհել և յոչնչ համարել առ համեմատութեամբ հասարակաց օգտի՝ զործ է մեծանձն և վսեմ ուղոյ: Իսկ յախշակել զայլոցն ՚ի պէտս անձնդիրութեան՝ առաւել ընդդէմ է բնութեան քան զմահ, քան զցաւ, և զորս ՚ի նոցին սակի են:

Վարձեալ առաւել ըստ բնութեան է, յաղազս հաւմօրէն ազգաց պահպանութեան կամ ձեռնտուութեան՝ եթէ մարթիցէ՝ յանձն առնուլ մեծամեծ աշխատութիւնս և միշտ, նմանող լինելով այնմ՝ զոր մարդկանն կարծէք առ յիշատակէ երախտեաց ՚ի հոյս դասեցոյց երկնաւորաց, քան եթէ կեալ յառանձնութեան՝ ոչ անմիշտ միայն, այլ և ՚ի մեծամեծ զրգանս փափկութեան, յորդեալ ամենայն լիութեամբ առատութեան. մինչև գերապանծ լինել և գեղով և ուժով: Սորին ազգաւ ամենայն մտացի և գերահամաճար կարի յոյժ նախասպառի առնէ զայն կեանս քան զայս: Աւտի յայտ է՝ եթէ մարդ հնազանդ բնուէ՝ մարդոյ վնասել ոչ ունի:

Այս դարձեալ, որ այլում ստնանէ առ 'ի դիւրել անձին, կամ ոչ համարի գործել ինչ ընդդէմ բնութեան, և կամ առաւել չար համարի զմահ, զաղքատութիւն, զցաւ, որպէս և զկորուստ զաւակաց, մերձաւորաց և բարեկամաց, քան զանիրաւելն առ ոք: Այլ է համարի ընդդէմ բնութեան ինչ լինել զայլոց ստնանելն, զի է քեզ վիճել բնաւ ընդ նման, որ 'ի սպառ բառնայ զմարդ 'ի մարդոյ. ապա եթէ զիտէ զի չար է այդ, բայց առաւել չարագոյն այլքն, այսինքն մահ, աղքատութիւն և ցաւ, մտորի յայդմ. զի կարծէ զպակասութիւն ինչ մարմնոյ կամ ընչոյ՝ ծանրագոյն քան զհոգւոյ պակասութիւնս:

2. Այդ մի նպատակ պարտի լինել ամենեցուն. նոյն համարել զօգուտ անձին իւրաքանչիւր և զըտորեցուն. զոր 'ի յախշտակել յինքն առն իւրաքանչիւր՝ քակտի ամենայն մարդկային միաբանութիւնս: Այլ թողից զայն, զի եթէ այս պատուէր է բնութեան, զի մարդ մարդոյ՝ ո՞րք և իցէ, վասն այսր իսկ պատճառի զի մարդ է՝ ըզբարին կամիցի, ապա ըստ նոյն բնութեան օրինի՝ օգուտն ամենեցուն հարկ է զի լինիցի հասարակաց: Այլ եթէ այդ այդպէս է, ընդ մի և նոյն օրինօք բնութեան փակեալ կամք ամենեքեան. և եթէ այս ևս այսպէս է, ապա և յօրինաց բնութեան արդելեալ է մեզ փնտտել այլում: Այդ ճմարիտ է առաջինն, ապա և վերջինն:

Աստեղի է ասելն ոմանց, եթէ 'ի ծնողէ իւրմէ կամ յեղբօրէ չէ արժան ումեք զերփել ինչ առ իւրոց դիւրութեան. բայց այլ ինչ այն իցէ մնացելոց քաղաքակցաց: Այսպիսիք ոչ ինչ իրաւունս և ոչ ինչ ընկերութիւն լինել համարին ընդ քաղաքակիցս յօգուտ հասարակաց: Իսկ այդ կարծիք քայքայէ զամենայն ընկերութիւն քաղաքական: Այլ որ ասենն, թէ պարտ է ակն ածել քաղաքակցաց, այլ օտարաց ոչ, այնպիսիքն քակտեն զհասարակաց ընկերութիւն մարդկային ազգիչոր 'ի բաց տարեալ, արմատաքի քանցի բարեբարութի, առատաձեռնութիւն, բարութիւն և արդարութիւն: Իսկ որք զայդտիկ բառնան, նա և ընդդէմ ատուածոց անմահչոց ամբարշտեալք համարեացին, զի զառ 'ի նոցանէ սահմանեալ 'ի մարդիկ զընկերութիւնն տաարաւեն. որ այդք ընկերութեան անխղելի կսպ է, և առաւել

ընդդէմ է բնութեան՝ փնտտել մարդոց առ մարդ առ իւրոց շահու, քան զկրեւն ամենայն փնտտուց՝ եթէ արտաքնոց, եթէ մարմնոց և եթէ անձին իսկ զխտվին ընդդէմ արդարութեան: Վանզի այս մի միայն առաքինութիւն է արիութիւն և զշոյ առաքինութեանց ամենայնի:

Բիցի որ թերևս իսկ արդ յորժամ նեղեացի իմաստունն ՚ի սովէ, ոչ բառնացցէ զկերակուր առն այլոց որ առ ոչ ինչ պիտանացու: Առ ոչ բնաւ երբէք. զի չէ ինձ կեննք իմ առաւել պիտանի՝ քան զայն զգացումն հոգւոյս թէ մի լիցի ինձ անիրաւել յոր առ դիւրեւոյ անձին: Իսկ արդ զիարդ. եթէ այր որ բարի կարող իցէ մերկացուցանել ՚ի զգեստուց զՎաղարիս զգժնդակ բռնաւորն և զանագորոյն, զի մի ինքն պաղեսցի ՚ի ցրտոյ, չիցէ ՚ի դէպ:

Վիւրին է յոյժ իրացդ ընտրութիւն: Օ ի եթէ ՚ի մարդոց անտի որ ոչ իւրք է օգտակար՝ ՚ի քո օգտի սակս կորցեսցես ինչ, գործ անմարդի գործես և հակառակ օրինաց բնուէ: Բար եթէ այնպիսի որ իցես դու, որ եթէ կենդանի մնայցես՝ կարող էս օգուտ շատ առնել հասարակաց տէրութե և միաբանութե մարդկան, ՚ի կորզել անդ քո ինչ յայլմէ՝ ոչ էս ընդ ստգտանօք: Բար թէ այլ ազգ ինչ իցէ, առաւել պարտ է անցնիւր առն իւրոց վշտաց տանել՝ քան յայլոցն դիւրութենէ խորել: Վանզի չէ առաւել հակառակ բնութեան հիւանդութիւն կամ չբաւորութիւն և կամ այլ ինչ յայսպիսեաց աստի՝ քան զկողոպտելն կամ զցանկանալ ընչից օտարին:

Բայլ թողուլ էքանել զօգուտն հասարակաց՝ հակառակ է բնութեան, և է անիրաւ: Բոր նոյն ինքն օրէնք բնութե՝ որ զօգուտ մարդկան պահեն և պահպանեն, անշուշտ սահմանեն զի յանպիտան և յանօգուտ առնէ փոխանցեսցին պէտք կենաց առ այր իմաստուն, բարի և քաջ. յորոյ ՚ի մեռանելն մեծապէս ստնանի օգտութի հասարակաց: Իրայն թէ զգուշացի մի գուցէ լաւ գանձն վարկուցեալ և յանձնասիրութե բերեալ, զայդ պատճառ ՚ի ձեռս առնուցու յանիրաւել: Բայտ օրինակաւ միշտ պատշաճից լիցի գործ ծնեայ, զօգուտն խորհելով մարդկան, և զոր ստեպ երկրորդեմ՝ ընկերութե մարդոցն:

Իսկ վասն Փաղարիսի բանից, դիւրին է յոյժ լուծումն: Օ ի չկայ ինչ մեր ընկերութիւն ընդ բռնաւորի, այլ մանաւանդ ծայրագոյն անջրպետութիւն: Եւ չէ իսկ հակառակ բնութեան կողոպտել զնա, եթէ կարող իցես, զոր խողխողէն է համեստ. և զայդպիսի ամենազան ժանտաժուտ անօրէնն պարտ է կարճել ՚ի մարդկան միաբանութենէ:

Քանզի զոր օրինակ անդամք ինչ ՚ի բաց հասանին եթէ սկսեալ իցեն անարիւն և անհոգի գիտովին երևել և փնասել այլոց մասանց մարմնոյն, սոյնպէս և զայսպիսի մարդակերպարան գազանութիւն և զգազանամիտ դժընդակութիւնս որոշել պարտ է իբրև ՚ի հասարակաց մարմնոց մարդկութեան: Յայսմ ազգէ են և այն ամենայն ինդիրք՝ որ յաղազս պատշաճից ըստ ժամուն բերելոյ:

Եւ Քրդ որպէս կարծեմ, զայսպիսեաց աստի հանդերձեալ էր ըստ կարգի ճառել Պանետիոս, եթէ ոչ պատահարք ինչ կամ զբաղանք նահանջէին զնա ՚ի խորհրդոց իւրոց. բայց ՚ի պէտս գիւտի նոյին իսկ իրաց ՚ի նախընթաց գիրս ինչ կանոն աւանդեալ է առ ՚ի կարող լինելոյ նկատել, զինչ ինչ խորշելի իցէ առ անպատեհութեանն, և զինչ այն որ ոչ խորշելի, զի չէ ՚ի սպառ անպատեհ: Եւ զգործս յոր բուն հարաք, և մերձ ՚ի վախճանն հասար, առ ՚ի յանկ հանել, զոր օրինակ երկրաչափից է սովորութիւն ոչ զամենայն ինչ սուտեցանել, այլ պահանջել զի շորհեացի ինքեանց ինչ ինչ, որով դիւրին ևս բացադրեսցեն զոր կամինն, ըստ դմին օրինակի և ես ՚ի քէն պահանջեմ Վիկերոնդ իմ, զի լուիցես ինձ՝ եթէ կարես, թէ ոչ ինչ է ըստ ինքեան ցանկալի, բայց միայն համեստն: Եւս եթէ չտայ այդմ հրաման Արատիպոս, անշուշտ ընդունիցի զայն՝ թէ որ ինչ է համեստ, նոյն և առաւել ցանկալի ըստ ինքեան: Ինձ շատ է սր և է ՚ի դոցանէ. և քանզի և այս և այն առաւել հաւանելի տեսանի, վասն որոյ ոչ ինչ արտաքոյ սոցա հաւանելի:

Եւ նախ յայսմ մասին արդարացեալ է Պանետիոս, զի ոչ ասաց թէ օգտակարքն հակառակ երանեն երբեմն համեստից, (որպէս և չէր իսկ նմա օրէն զայդ ասել,) այլ թէ երևեալքն օգտակար: Եւ ինքն բազում անգամ վկայէ թէ չիք ինչ օգտակար՝ որ չիցէ և համեստ.

և ոչ ինչ համեստ՝ որ չիցէ և օգտակար: Այլ յաւելու
ասե՛լ թէ չիք այլ ախտ առաւել մահաբեր շողախեւ
'ի վարս մարդկան, որպէս զնոցայն վարդապետութիւն
որ զայստիկ զատանեն յիրերաց: Արդ ոչ որպէս զի նա
խապատիւ արասցուք երբէք զօգտակարս քան զհա-
մեստս, այլ զի անմոլար ընտրութիւն արասցուք՝ եթէ
ուրեք պատահեսցեն միմեանց, 'ի վերայ էած, թէ ըզ-
կարծեսցեան, և ոչ եթէ զեղեանն զիմամարտութիւն:
Այլ ահա զայս մասն ինչորոյս ունիմք ընու, ոչ ձեռն-
տուութի՛ք ուրուք, այլ որպէս սովորուի է ասել 'ի ձեռն
մերոյն՝ Արէսի՛. զի ոչ ինչ բացաղբութիւն զայսմ մաս-
նէ յետ Պանեախոսի ճառեալ կայ որ գէթ ինձ հաւա-
նելի գացի՛ 'ի մատենան յայնտիկ հասեալս՝ ի ձեռս իմ:

Ը. Արդ յորժամ յանդիման լինի քեզ երևոյթ ինչ
օգտակարութեան, հարկաւ շարժիս 'ի նոյն: Ապա ե-
թէ լեալ ուշադիր՝ անպատեհութիւն ինչ տեսցես
զուզորդեալ ընդ այնմ՝ որ զկերպարանս ունի օգտակա-
րութեան, յայնժամ ոչ եթէ զօգտակարութիւնն թո-
ղուցուս, այլ 'ի միտ առնուցուս թէ ուր անպատեհու-
թիւն է՝ անդ լինել օգտակարութեան անհնար է: Օր
եթէ չիք ինչ այնպէս ընդդէմ բնութեան իբրև զան-
պատեհութիւն (քանզի բնութիւնն սիրէ զուղղութի
և զպատեհութիւն և զանդրդուութիւն, և մերժէ ըզ-
հակառակն), և ոչ այնպէս ըստ բնութեան որպէս զօգ-
տակարութիւնն, ապա յայտ է եթէ չմարթի լինել 'ի
մի ինչ օգտակարութիւն և անպատեհութիւն միանգա-
մայն: Այլ դարձեալ եթէ 'ի ծնէ և 'ի բնէ կարգեալ
եմք առ համեստութիւն, և այն կամ մի միայն է բաղ-
ձալի, որպէս Օ ենոնի թուեցաւ, և կամ աներկբայ
ծանրակշիռ է և յարզի քան զամենայն ինչ այլ, որպէս
Արիստոտելի կամք էղեն ասել, հարկ է ապա զի որ
համեստն է՝ լինիցի կամ մի միայն, և կամ ծայրա-
գոյն բարի. իսկ որ ինչ միանգամ բարին է՝ այդ և օգ-
տակար անշուշտ. ապա և որ ինչ համեստ, նոյն և օգ-
տակար:

Ս անս որոյ սխալումն է մարդկան ոչ բարեկրաց, զի
ընդ ըմբռնել զիմն իբրև օգտակար, առեալ զայն իսկ և

1 ինքնին աշխուժիւ մտաց:

իսկ զատանեն՝ ՚ի համեստէն : Մտուստ ծնանին սպանու-
թիւնք , աստուստ դեղատուութիւնք , աստուստ սուտ
վկայութիւնք . աստի գողութիւնք , հուղկահարութիւնք ,
աւարհարութիւնք , յախշտակութիւնք ընկերաց և քա-
ղաքակցաց . աստուստ իշխանութիւնք անչափ հարստու-
թեանց անբերելիք . հուսկ ապա և ցանկութիւնք թա-
գաւորելոյ յազատ քաղաքս , քան զոր չէ մարթ զմտա-
ածել վատթարագոյն ինչ և անարժան : Ս անն զի շա-
հաւէտութիւնս իմն յիրսդ տեսանեն մոլոր մտօք . իսկ
զպատիժն՝ չաւեմ՝ օրինաց , զոր ստէպ եղծանեն , այլ
զբուն իսկ զանպատեհութեանն՝ որ դառնագոյն ևս է՝
ոչ տեսանեն :

Ս անն այսորիկ բարձցին ՚ի միջոյ այդ ազգ խորհե-
լեացդ , (զի է գլխովին ապիրատ և ամպարիշտ ,) որք
խորհին , թէ արդեօք զհետ լինիցին այնմ՝ զոր համեստ
գոլ տեսանեն , եթէ գիտութեամբ թարթափեսցին ՚ի
չարիս : Ս անն զի ՚ի դմին իսկ երկմտութեան կայ դա-
րանեալ ժանտագործութիւն , թէպէտ և ոչ լինիցին այնմ
ժաման : Ս անն որոյ ամենևին իսկ չէ արժան խորհել
զայն ինչ՝ յորս խորհելն ինքնին անպատեհութիւն
է : Ա ևս յամենայն խորհրդոյ ՚ի բաց հեռացուցանել
պէտք են զյոյս և զկարծիս ծածկելոյ և թաքուցանե-
լոյ . վանն զի եթէ առ փոքր մի զարգացեալ իցէ մեր
յիմաստասիրութեան , պարտ է մեզ դնել ՚ի մտի , զի
թէ կարող ինչ էաք ծածկել զիրսդ յաչաց ամենայն
աստուածոց և ՚ի մարդկանէ , տակաւին չէր արժան առ-
նել ինչ մեզ գործ ազահութեան , անիրաւութեան ,
անառակութեան և անժուժութեան :

Թ . Ս ատի յառաջ բերէ Պրատոն զՎիւզէնն զայն ,
որ յորժամ չուեաց ընդ ցամաք ՚ի պահու սատարիկ տարա-
փոյ , էջ յայն խորափիտ , և զպղնձին զայն երիվար՝ ըստ
առասպելաց՝ ետես , յորոյ ՚ի կողմանց դրունք կային . և
՚ի բանալ զայն՝ ետես զմարմին մարդոյ մեռելոյ անհե-
թեթ մեծութեամբ , և մատանի ոսկի ՚ի մատին . զոր
հանեալ ազոյց յիւր մասն , և էր ինքն հովիւ արքունի ,
և այնպէս եկն ՚ի ժողով հովուաց : Մտ յորժամ զակ-
նակապիճ մատանոցն յափ կոյս շրջէր , ինքն անտես լի-
նէր յայլոց , և ինքն զամենայնն տեսանէր . և դարձեալ
երևելի լինէր՝ յորժամ դարձուցանէր զմատանին ՚ի տե-

զին : Արդ զայսպիսի ձիրս մատանւոյն գործի իւր առեալ, 'ի պիղծել զթագուհին մտաբերեաց . և ընդ նորա ձեռն զթագաւորն սարան զտէր իւր, և դաւեաց զկէանս՝ զորոց խիթայր հակառակ յառնել անձին իւրում . և յայս ամենայն չարիս ոչ որ կարաց զնա տեսանել : Այսու օրինակաւ յեղակարծում ժամու 'ի շնորհս մատանւոյն թագաւոր ցուցաւ երկրին Ա իւրացւոց : Արդ եթէ և զայս մատանի 'ի ձեռին ունիցի իմաստունն, իբրև եթէ չունէր՝ այնպէս պարտի զգուշանալ դարձեալ 'ի մեղանէլոց . զի զհամեստն խնդրէ այր լաւ, և ոչ զճաճուկսն :

Յայսմ վայրի իմաստասէրք ոմանք, թէպէտ և ոչ չարք, այլ ոչ կորովամիտք, ստայօղ և մտացածին առասպել մեզ տողեաց ասեն՝ Պղատոն, որպէս այն թէ պաշտպան կացեալ իցէ նորա ճշմարտութեան իրացող, կամ հնարաւորութեան լինելոյ : Այս ինչ զօրութիւն է մատանւոյդ և օրինակիդ . յորժամ առաջի կայցէ քեզ առնել ինչ 'ի պատճառս մեծութե, իշխանութե, տէրութե և անժուժկալութեան՝ զոր ոչ որ հանդերձեալ իցէ գիտել, և ոչ իսկ որ 'ի կասկած անկանել, և այն մնալով միշտ անգիտելի յաստուածոց և 'ի մարդկանէ, առնիցէս արդեօք զայդ : Տան պատասխանի՝ թէ Ահհար է այդմ լինել : Այլ ես հարցանեմ, զոր անհար ասեն՝ եթէ լինէր հնարաւոր՝ զինչ առնել էր : Արդարև շինականագոյնս բերին անդրէն 'ի պատասխանիս . անհար է ասեն, և 'ի նմին պնդեալ կան . և ոչ տեսանեն զբանիցս զօրութիւն : Օ ի յորժամ հարցանեմք, զինչ ունէին առնել՝ եթէ ծածկել կարէին, ոչ զայն հարցանեմք՝ թէ միթէ կարիցէն ծածկել . այլ որպէս 'ի նեղ արկանեմք տանջանաց . զի եթէ տայցեն պատասխանի՝ զի եթէ անպատիժ մնալ ունին իբրք, առնել որ ինչ օգտակարն թուիցի, ժանտագործս լինել խոստովան լինիցին զանձինս . ասա եթէ ուրացին, ընկալցին եթէ անպատեհն ըստ ինքեան է խորշելի : Այլ մեք 'ի նպատակ անդր դարձցուք :

Ժ . Ատէպ պատահէն յորով դէպք ամբոխիչք մտաց ընդ կերպարանօք օգտակարութեան, ոչ եթէ 'ի խորհել անդ թէ արդեօք արժանիցէ թողուլ զհամեստութիւն առ մեծութեան օգտակարութեան . վասն զի այդ

անդգամութիւն է . այլ թէ հնար իցէ արդեօք զօգտակարն երևեալ գործել առանց անպատեհութեան : Յոր ժամ Վրուտոս արտաքս ընկենոյր յիշխանութենէ զիշխանակից իւր զՎորդատինոս , մարթէր երևել անիրաւութեամբ ինչ գործել . զի նիզակակից էր Վրուտոսի ՚ի վանել զԹագաւորս , և սատարիչ խորհրդոցն : Այլ յորժամ զայս խորհուրդ ՚ի մէջ առին իշխանք , թէ պարտ է բնաջինջ առնել զմեքենայս Սուպերբոսի , և զանուն Տարկուինեանց , և զյիշատակ Թագաւորութե , և զի այն իսկ էր օգտակարն՝ ինամ տանել հայրենեաց , այնչտի համեստ էր այդ , զի և նմին իսկ Վորդատինոսի պարտ էր կամակից լինել . և այնպէս օգտակարութիւնն զօրացաւ առ համեստութեանն . քանզի և առանց այնր անմարթ էր լինել և օգտակարութեան :

Բայց ՚ի Թագաւոր անդ՝ որ զբաղաքն շինեաց , ոչ այդպէս : Ասն զի տեսիլ օգտակարութեանն զրդեաց զօգի նորա . որում օգտակարագոյն երևեալ առանձինն՝ քան ընդ այլում Թագաւորել , սպան զեղբայր իւր : Այլ թող ելիք սա և զգութ և զմարդասիրութիւն , որ պէս զի մարթասցի հասանել այնմ՝ որ օգտակար երևէր , և ոչ էր . այլ զպարսպին պատճառս ՚ի դէմն էած նմա , որ է կերպարան համեստութեան՝ ոչ հաւանելի և ոչ բաւական : Արդ ասել անպատրուակ , յանցեաւ Վրուտինոսն կամ հռոմուլոս :

Բայց և ոչ զմերովս օգտիւ արժան է զանց առնել , և յայլոյ ձեռս տալ՝ յորժամ մեք մեզէն կարօտեալ իյեմք . այլ առն իւրաքանչիւր արժան է իւրումն ծառայել օգտի՝ ցորչափ առանց զրկելոյ զայլս լինիցի : Ի մնաստութեամբ ասաց Սքիւսիպոս , ըստ բազմացն իւրոց ասացուածոց . Որ յասպարիզին ընթանայ , պարտի ջանալ և նկրտել ամենայն ձգամբ լինել յազթող . բայց ոչ իւրք պարտի տապաստ արկանել զնա ընդ որում միւրցի , կամ ձեռամբացի ՚ի բաց մղել . այսպէս ՚ի կենցաղումն ՚ի ինդիւր լինել պիտոյից անձինն ոչ ինչ է անիրաւ , բայց զընկերին յափշտակել ձեն իրաւունք :

Այս առաւել խառնակումն լինի պատշաճից ՚ի բարեկամութիւնս . որոց կամ չտալ՝ զոր կարես իրաւամբ ,

1 Նախահայրն հռոմեացեաց հռոմուլոս զհռոմոս զեղբայր իւր :

կամ տալ զոչ արժանն՝ հակառակ է պատշաճից: Այլ բովանդակ այսր ազգի իրաց՝ համառօտ և ոչ դժուարին է կանոն: Օ ի որ ինչ միանգամ օգտակար երևին, պատիւ, հարստութիւնք, փափկութիւնք և որ այլ այսպիսիք, զայդոսիկ չէ օրէն նախապատիւ առնել երբէք քան զբարեկամութիւն. բայց սակայն և ոչ ընդդէմ հասարակաց տէրութեան, և ոչ ընդդէմ երդման և հաւատարմութե գործէ երբէք այր բարի ՚ի շնորհս բարեկամի, և ոչ եթէ դատաւոր ևս նստցի բարեկամին իւրում. վասն զի մերկանայ զդէմն բարեկամին իւրոյ ՚ի զգէնուլ անդ զդատաւորի: Այնչափ շնորհս առնէ բարեկամութեան, զի ցանկաց ճշմարտիլ դատի բարեկամին. և որչափ ինչ թողացուցանեն օրէնք՝ յարմարէ զժամանակն ընդ վէճն ատենաբանեալ:

Իսկ յորժամ երդմամբ հանդերձ վճիռ ունիցի տալ, յուշ ածէ թէ զԱստուած կոչեմ աւաղիկ ՚ի վկայ. այն է ըստ իմուսն բանի՝ զմիտս իւր, քան զոր ոչ ինչ առաւել աստուածեղէն և տ մարդոյ Աստուած ինքնին: Ասան որոյ գեղեցիկ ընկալաք ՚ի նախնեաց սովորութիւն՝ աղաւջէլ զդատաւորն, միայն թէ զնոյն սլինդ ունիցիմք, Օ որ անտխեղձ հաւատով կարացէ առնել: Այս աղերս յայն հայի, զոր փոքր մի յառաջ ասացի՝ թէ համեստ օրինօք կարող է դատաւորն զիջանել բարեկամի: Օ ի եթէ զամենայնն առնիցեն զոր միանգամ կամիցին բարեկամք, ոչ եթէ բարեկամութիւնք՝ այլ համախաճութիւնք համարեցին:

Իսնս է զհասարակ բարեկամութեանց. ապա թէ ոչ՝ յարս իմաստունս և կատարեալս ոչ ինչ այնպիսի մարթի լինել: Պատմի, թէ Պամոն և Պիթիաս՝ սլիւթագորացիք այնպէս սրտակից էին իրերաց, մինչ զի յորժամ Պիսնեսիոս բռնաւոր օր մահու սահմանեաց միում՝ ՚ի նոցանէ, և դատակնքեալն առ ՚ի մահ իննդրեաց աւուրս սակաւս վասն հրաման տալոյ զիւրոցն, ընկեր նորա երաշխաւոր եղև յազազս դարձի նորա. ապա թէ ոչ՝ ևս փոխանակ նորա ասէ մեռայց: Աւ իբրև եկն եհաս նա յաւուր անդ ժամադրութե, զարմնցեալ բռնաւորին ընդ հաւատարմութիւն նոցա, իննդրեաց և զինքն երրորդ գրել ՚ի բարեկամութեան:

1 Այլ օրինակք Պիւթիաս, Պիւնթիաս և Փիսիաս:

Ընդ յորժամ կարծեալն օգտակար 'ի բարեկամութեան բազմաթիւ ընդ համեստին, թող 'ի զեալն անկցի կերպարան օգտակարութեան, և զօրացի համեստութիւնն: Իսկ յորժամ անհամեստքն իրք 'ի բարեկամութեան թախանձեցին, կրօն և հաւատարմութի նախապատիւ լիցին քան զբարեկամութիւն: Ըստ օրինակաւ կացցէ ինդրեալն մեր ընտրութի սրտշաճից:

ԺԱ. Ընդ կերպարանաւ օգտակարութե ստէպ յոյժ լինի մեղանչել 'ի հասարակաց տէրութեան, որպէս եղև 'ի վրդովել անդ մերոցն զՎորնթոս: Իստաւ զոյն ևս վարեցան թեհացիք, որք մտաբերեցին ծայրաքաղ առնել զբոյթս Եզինացոց՝ որոց զօրաւոր էին նաւատորմիք: ( ) օտակար թուեցաւ բանս. զի մօտալուտ սպանայր Եզինա 'ի վերայ Պիրէոնի վասն մերձաւորութեանն: Ըստ սակայն չիք ինչ անագորոյն՝ որ իցէ օգտակար. վասն զի անգթութիւնն կարի թշուաճի է մարդկան բնութե, որում պարտիմք լինել նմանող:

Չար է և զօտարականս արգելուլ 'ի վայելից քաղաքաց և անհետ առնել զնոսա, որպէս արար Պեննոս առ հարբք մերովք, և Պասլիոս առ մեօք: Բանզի որում ոչն է քաղաքացի 'ի համար մտանել քաղաքացոյ յիրաւի չէ օրէն. և զայս օրէնս սահմանեցին իմաստունքն 'ի հիւպատոսս Արասոս և Սկեւոզա. բայց 'ի վայելից քաղաքին արգելուլ զօտարականս՝ ամենեին իսկ ամարդութիւն է: Պանծալի են այն գործք, յորս կերպարան հասարակաց օգտի արհամարհ գրի առաջի համեստութեան: Ի ի են այսպիսի օրինակք 'ի մերումս տէրութեան, որպէս յայլ նուագս բազում անգամ նոյն պէս և առաւել ևս յերկրորդ պատերազմն սրենիկեան. զի յետ յանձին կրելոյ զՎաննեայ աղէտս՝ մեծ ևս ողի զգեցաւ քան զոր 'ի յաջողուածս երբէք. ոչ ինչ նշանակ երևեցոյց երկիւղի, և ոչ մի յիշատակութիւն հաշտութեան: Ըստ ասի է զօրութիւն համեստին, մինչև նաեմացուցանել զերևոյթ օգտակարութեան:

Թեհացիք յորժամ տեսին՝ թէ ոչ կարեն իւրք առաջի կալ յարձակմանն Պարսից և ընտրեցին թողուլ զքաղաքն, և եղեալ զկանայս և զորդիս յամբին հրեղենայ՝ մտանել 'ի նաւս և սրտապանել զազատութիւն յունաստանի տորմիւս նաւաց, այն ինչ Ալեքսիոս ոմն

խրատ տայր նոցա կալ մնալ 'ի քաղաքի և 'ի ներքս ընդ ունել զՎսերքսէս, քարամբք քարկոծեցին զայրն. ուր և զօգտակարութեան երևէր զՏէա երթալ, բայց ոչ էր և ոչ մի, զի ընդդէմ էլանէր համեստութեան:

Թեմիստոկղէս զինի յաղթութեան պատերազմին եղելոյ ընդ Պարսից, ասաց հրապարակախօսութեամբ. Խորհուրդ մի ունիմ 'ի սրտի փրկարար հասարակացս տերութեան, այլ գիտել զայն պէտք ոչ է ձեզ. և խորհրեաց 'ի ժողովրդենէն տալ ինքեան զայր մի՛ որում մնալ նաւորեսցէ զխորհուրդն: Առ առաւ Մըրիստիղէս. առ որ ասէ. մարթ է 'ի ծածուկ հրձիգ առնել զնաւատորմիդ Եկեղեցիմոնացւոց՝ որ առ Վիւթեալ. 'ի լինել այսմ այսպէս՝ հարկաւ բեկանի զօրութի՛ն Եկեղեցիմոնացւոց: Օայն լուեալ Մըրիստիղէայ՝ եկն 'ի ժողովն, ուր ամենեքին մնային նմա ակնկալութեամբ մեծաւ. և ասէ. Կարի քաջ օգտակար է խորհուրդն երկնեալ 'ի Թեմիստոկղէայ, բայց ոչ այնպէս համեստ: Յայնժամ Մթեհացիք զայն ինչ որ ոչն էր համեստ՝ և ոչ օգտակար անգամ վարկան լինել, և զլիսովին հերքեցին զիրան՝ զոր և չէր իսկ նոցա լուեալ, վկայութեամբ Մըրիստիղէայ: Եւ ևս սոքա քան զմեզ՝ որք զՏէնս ազատս կացուցանեմք, և զնիզակակիցս հարկատուս:

ԺԲ. Մպա այս կացցէ հաստատուն, թէ որ ինչ անպատեհ է՝ այդ երբէք չէ օգտակար. և ոչ իսկ յայնժամ, յորժամ զոր օգտակար կարծես՝ այն իցէ 'ի շահ: Օի նոյն իսկ օգտակար կարծելն զանպատեհս է վնասապարտ:

ՄԼ պատահեն, որպէս 'ի վեր անդր ասացի, բազում անգամ պատձառք, յորս յերևել օգտակարութեանն հակառակ կալ համեստութեան, յուչ ածել պէտք են, արդեօք ստուգապէս իցէ՞ հակառակ, եթէ մարթ իցէ միաբանել ընդ համեստութեան: Մյր ազգի են ինչիւրքս. զոր օրինակ՝ եթէ այր որ բարի Մքղեքսանդրիոյ 'ի Նոողոս ցորեան բազում բարձեալ բերիցէ յաւուրս կարօտութեան և սովու Նոողացւոց և 'ի յետին չքաւորութեան պարենի. միանգամայն և գիտակ լինիցի այրն՝ թէ բազում այլ վաճառականք արձակեցին զնաւս Մքղեքսանդրիոյ, և տեսցէ իսկ զցորենաբարձ նաւս յընթացս՝ զիմեալ զալ 'ի Նոողոս, հարկ

իցէ նմա ասել զայդ Հռոդացւոց, եթէ օրէն իցէ լու-
թեամբ զիւրն վաճառել մեծագնի : Իմանամբ զայր ի-
մաստուն և բարի . և զնորա խորհրդոյ և զմտածութենէ
է խնդիրս՝ որ ոչն ունի ծածկել զիրսդ՝ ի Հռոդացւոց՝
եթէ անպատեհ համարեսցի զայդ . այլ յերկբայս լի-
նիցի՝ թէ անպատեհ իցէ արդեօք :

Յայսպիսի խնդիրս այլ են կարծիք Վիտղինեայ բա-
բելոնացւոց՝ մեծանուն և զգոն ստոյիկեան իմաստասիրի,
և այլ Վեսիպատրոսի աշակերտի նորա կորովամիտ առն :
Ըստ Վեսիպատրոսի՝ պարտ է զամ ինչ յերևան ածել,
զի ոչ ինչ յորոց զիտէ վաճառողն՝ անզիտացի գնողն :
Իսկ ըստ Վիտղինեայ՝ վաճառողն պարտական է, ըստ
սահմանելոյ քաղաքական օրինաց՝ ասել զթերութիւն
սրն . զայն ամենայն կարող է աննենգ գործել . և առ ՚ի
վաճառել՝ կամել ըստ կարի վաճառել մեծագնի : Վկադ
ձեալ բերի, ածի ՚ի հրապարակ, և վաճառեմ զիմն ոչ
աւելեօք քան զայնն . գուցէ և զիւրագնի առ առատու-
թեանն . ում ումեք անիրաւութիւն լինիցի յայդմ :

Յայլուստ այլ պատճառ սատար լինի Վեսիպատրոսի :
Օ ինչ խօսիս . գու որ պարտական ես զօգուտն խոր-
հել մարդկան, և արբանեկել մարդկային ընկերու-
թե . ՚ի նմին օրէնս ես ծնեալ և զնոյն ունիս սկզբունս
բնութեան՝ որոց պարտական գտանիս հնազանդել և
զհետ երթալ, զի օգուտն քո լինիցի հասարակաց փո-
խանակաւ, և հասարակացն օգուտ լինիցի քո . ծածկել
կամիս ՚ի մարդկանէ զգիւրութիւնն և զբազմաշահու-
թի որ մերձ առ դուրսն հասեալ կայ : Պատասխանեսցէ
արդեօք Վիտղինես օրինակ զայս . Վսլ է ծածկել, և
այլ է լուել . արդ ես ոչ ծածկեմ ՚ի բէն՝ եթէ չասեմ
քեզ զինչ բնութիւն իցէ աստուածոց, զինչ կատարած
իցէ լուաց . զորս զիտելն առաւել օգուտ էր քեզ քան
զօգուտն ցորենոց . այլ ոչ եթէ որ ինչ օգտակար է
քեզ զիտել, հարկ է ինձ ասել զայդ : Հարկ իսկ է՝
ասիցէ նա, եթէ յիշեսցես զի մարդիկ յընկերութիւն
զօգեալ են ՚ի բնէ : Վսո գիտեմ, ասէ և սա . այլ մի-
թէ այնպիսի ինչ իցէ ընկերութիւնդ այդ, զի ոչ ինչ
գուցէ առանձին իւրաքանչիւր սեպհական : Վս եթէ
այդ այդպէս է, ապա և ոչ վաճառել ինչ օրէն է, այլ
պարգևել :

ժ.Գ. Տեսանես 'ի բովանդակ վիճաբանութեան աստ, զի ոչ զայն ասէ՝ եթէ թէպէտ և անպատեհ իցէ այդ, այլ զի օգտակար է՝ արարից. այլ թէ այնպիսի է օգտակարութիւնն՝ յորում ոչ է անպատեհութիւն : Իսկ 'ի միւս կողմանէն, թէ զիրոյ զայդ չէ պարտ առնել վասն զի անպատեհ է :

Եթէ այր բարի վաճառեսցէ զապարանս իւր՝ վասն պահասութեանց իրիք զոր ինքն գիտիցէ և այլք անգիտանայցեն. ժանտիւ շողախեալ իցէ և առողջարար կարծեսցի. յամենայն սենեակս օձք երևեսցին՝ զորմէ չիցէ որ ծանօթ. փուտ իցեն ատաղձքն և վաղափուլ, այլ զայս ոչ որ գիտիցէ՝ բայց միայն տէրն : Արդ հարցանեմ, եթէ զայդ չասիցէ գնողաց վաճառողն, և զապարանն վաճառեսցէ մեծագնի քան զակնկալութիւն իւր, արդեօք անիրաւէր և անզգամութիւն գործէր :

Աւ կարի իսկ քաջ, ասէ Մշտիպատրոս. զի զինչ այլ է մոլորելոյն ոչ ցուցանել զճանապարհ, (որ հանդիսապէս նշովիւք վճռեցաւ յԱթէնս,) եթէ չիցէ այս թողուլ զի գնողն կործանեսցի, և մոլորութեամբ չարաչար դաւաճանեսցի : Աս առաւել ևս է քան զոչն ցուցանել զճանապարհ. զի է գիտութեամբ մոլորեցուցանել զընկերն : Վիտղինէս ընդ հակառակն. Ս'ի թէ բռնադատեաց զքեզ գնել, որ և ոչ յորդորեաց անգամ : Աս տարագիր արար ընդ որ ոչն հաճէր. դու գնեցեր ընդ որ հաճեցար : Օ'ի թէ որք հրատարակագրեն՝ դատտակերտ լաւ և բարեշէն, ոչ համարին խաբել, թէպէտ և չիցէ այն ոչ լաւ և ոչ վայելաւէն, քանի ևս աննենգ իցեն որ զտունն ոչ զովեցին : Օ'ի եթէ գնողն ազատ է՝ ի քննել, արդ իբր լինիցի նէնգ վաճառողին : Աւ եթէ ոչ ամենայն խօսք պահանջեն զկատարումն, և ուր չիցեն խօսք՝ համարիցին եթէ պահանջիցի կատարումն : Աւ զինչ անմտագոյն քան զայն՝ զի վաճառողն 'ի մէջ բերցէ պահասութիւնս զվաճառուցն. զինչ քան զայդ անհեթեթ, զի 'ի տեառն հրամանէ քարոզ կար դայցէ մոռնետիկն այսպէս. տուն վաճառեմ լի ժանտիւ :

Ահա այսու օրինակաւ յերկբայելի դիպուածս ինչ՝ մի կողմն պաշտպան կանգնի համեստութեան, և միւս կողմն այնպէս խօսի զօգտակարութենէ, որպէս թէ ոչ միայն համեստ իցէ առնել զերևեալն զայն օգտակար,

այլ և անսրտե՛հ իցէ չառնել : Այս է այն երկպառակութիւն երեւեալ յաճախ ընդ օգտակարս և ընդ համեստս , զորս սրարտ է լուծանել . զի ոչ եթէ առ ՚ի խնդիր յարուցանել առաջարկեցաք , այլ առ ՚ի սրարգել :

Արդ ոչ երևի թէ սրարտ իցէ ծածկել զիրսն ՚ի գնդաց ցորենաւաճառին , նոյնպէս և սնոավաճառին : Այն եթէ ծածկել իցէ զոր միանգամ լուսդ , այլ յորժամ զոր դուդ գիտես և կամիցիս առ շահասիրութեանդ զի անգիտանայցեն զայդ նոքա որոց պէտք էին զիտել : Իսկ թէ այս ազգ ծածկութեան որպիսի ինչ իցէ , և որպիսեոյ առն , ո՞ ոչ տեսանէ : Յայտ է թէ ոչ է՝ ոչ անկեղծ , ոչ անխարդախ , ոչ հարագատ , ոչ սրդար և ոչ բարի մարդոյ . այլ ընդ հակառակն՝ խաւարասիրի , խորամանկի , խաբէբայի , չարանենգի , դաւաճանողի , սուտակասպասի և աղուխաբարոյի : Արդ ոչ սուպքէն հակառակ է օգտի՝ յանձն առնուլ զայս ամենայն և զայլ ևս անուանս ակտից :

ԺԴ . Այն եթէ ընդ մեղադրանօք են ոյք լուեցինն , զինչ սրարտ է կարծել զնոցանէ՝ ոյք բանս սնոտիս ՚ի վերայ ածիցեն : Այնիոս ասպետ հռովմայեցի՝ փոքր ՚ի շատէ զրագէտ և զուարթախօս , յանցանել իւրում ՚ի Սիրակուսա ոչ ՚ի սակս վաճառականութե , որպէս ինքն սովոր էր ասել , այլ հանդարտութեան աղազաւ , զայս բան ունէր ՚ի բերանի՝ թէ Պարտեզ փոքրիկ գնել կամիմ՝ ուր հրաւիրեցից զբարեկամն , և զուարճացայց յանձին առանց թախանձեցուցչաց : Իբրև տարածեցաւ այս համբաւ , Պիւթիոս ոմն արծաթագործ ՚ի քաղաքի անդ Սիրակուսացւոյ՝ ասաց յԱյնիոս . Այն ճառել ոչ ունիմ զիմ սրարտեզս . բայց թէ կամ իցէ քեզ , վարես՛ձիր զիմնն որպէս գրոյդ . և միանգամայն յընթրիս հրաւիրեաց զայրն առ վաղիւն ՚ի սրարտեզ անդր : Եւ իբրև խոստացաւ դալ , յայնժամ Պիւթիոս որ ըստ ուրում արծաթագործ՝ չնորհս ունէր առ ամենայն վիճակի մարդկան , կողեալ առ ինքն զձկնորսս բազումն , ինդրեաց ՚ի նոցանէ զի ՚ի վաղիւ անդր եկեւոցեն որսալ առաջի սրարտիզաց իւրոց . և ասաց նոցա՝ զինչ կամք էին նորա առնել նոցա : Այնիոս եկն յընթրիս ՚ի ժամուն . և էր սեղան մեծահաց սրարտատեալ ՚ի Պիւթիոսէ , և բազմութիւն նաւակաց ձկնորսաց յանդիման

աչաց . և զոր բմբուներ այր իւրաբանչիւր՝ անդր բերեր ,
և արկեալ լինէին ձկուներն առ ոտս Պիւթիոսի :

Յայնժամ Վանիոս . Ըզաչեմ՝ ասէ , ո՛վ Պիւթի ,
զի՛նչ է այս . այսչափ բաղմուծիւն ձկանց , այսչափ
բաղմուծիւն մանուկաց : Իսկ նա ասէ . զի՛նչ զարմանք
իցեն . որչափ ինչ ձուկն՝ ՚ի Սիրակուսա կայ՝ են և սու-
տէն . այս է ջրակոյտ , ոչ է մարթ պակասել ձկանց
այտի : Ս առեալ Վանիոսի ցանկուծեամբ , թախան-
ձէր զՊիւթիոս՝ վաճառել նմա : Եւ զառաջինն ոչ տայր
տեղի : Օ ի ևս յերկարեցից . Եհաս ինդրոյն . գնեաց
այրն զակատեալ և ընչաւէտ այնքանոյ՝ որքանոյ Պիւ-
թիոս կամեցաւ , և գնեաց հանդերձ զարդուք շի-
նուածոյն . մուրհակս կնքէ , և բովանդակէ զգործն :
Ի վաղիւ անդր հրաւիրէ Վանիոս զիւր ընտանիս , վաղ-
քաջ յարուցեալ գայ ինքնին , ուր տեսանէ և ոչ մի .
հարցանէ ցղրացին մերձաւոր՝ եթէ աւուրք ինչ պա-
րապոյ իցեն ձկնորսաց , զի տեսանեմ ասէ ՚ի նոցանէ
և ոչ զոր : Եւ նա ասէ . ոչ , որպէս ես գիտեմ . բայց
աստ ոչ որ սուրբ է ձուկն որսալ . նմին իրի և յերկէ
զարմացեալ էի թէ զի՛ եղև :

Իւռուկեցաւ Վանիոս . այլ զի՛նչ ունէր առնել : Ս ասն
զի՛ չե էր Լիուիղիոսի գործակցին իմոյ՝ և ընտանոյ ՚ի
լոյս ածեալ զձևս չար դաւաճանութեան . զորոց յոր-
ժամ հարցանէր որ զնա՝ զի՛նչ չար դաւաճանութիւնն
իցէ , զայս տայր պատասխանի . Յորժամ այն ինչ կեղ-
ծաւորի որ ինչ ոչ է : Սովին բանիւ առն գիտնաւորի
յայտ յանդիման նշանակի իրացդ սահման : Ըրգ և
Պիւթիոս և ամենէքին որ միանգամ այլ ինչ առնեն
և այլ ինչ կեղծաւորին , դաւաճանք են , ասիլրատք և
չարանենդք : Ըպա և ոչ մի գործ նորա մարթի օգտա-
կար լինել՝ յայնչափ պակասութիւնս շաղեալ :

ԺԵ . Եւ եթէ ճշմարիտ իցէ ահուիղեանս այս սահ-
ման , պարտ է բառնալ յամենայն ընթացից կենաց
զկեղծի և զկեղծաւորութիւն : Եւ այսպէս ոչ ՚ի գնել
զբաւազոյնն և ոչ ՚ի վաճառել կեղծեսցէ կամ կեղծա-
ւորեսցի երբէք այր բարի :

Ըյգ դաւաճանութիւն չար և յորինաց անտի ար-

1 Եւս ինքն Վիկերոսի ՚ի պաշտան :

գեղեալ էր ընդ սրտովք . որպէս է տեսանել յերկոտասան տախտակնն խնամակալութեան որբոց, և 'ի Ստորեան օրէննն չարահասութեան պատանեկացն և առանց օրինաց 'ի դատաստանի, յորս յաւելուն ասել . Ողջմտութեամբ : Եւ յայլ դատաստանս նշանաւորք են յաւետ այս բանք 'ի դատաստանի օժտից . Եւ ևս . Բռուել արգար և հաւատարիմ . Ի մէջ բարեաց բարեօք վարիլ : Բող զինչ . 'ի լաւ ևսն, և յառաւել արդարն՝ մարթ ինչ իցէ լինել մասին իմիք խաբէութեան . և կամ յասել անդ՝ Ի մէջ բարեաց բարեօք վարիլ, հնար իցէ նենգ ինչ կամ չարութիւն մուծանել : Իսկ չար դաւաճանութիւնն ըստ բանին Բիւրիղեաց բովանդակի 'ի կեղծիս և 'ի կեղծաւորութեան : Եւ արդ պարտ է 'ի բաց բառալ 'ի դաշնադրութեց զամենայն խաբէութիւն : Ոչ վաճառողն՝ միջնորդ ասել զպոլսոցից զոր գնոյն առցէ, և ոչ գնողն ընդդէմ նորա նուազից : Եթէ պէտք ինչ իցեն ճարտարախօսել, երկաքանչիւրն խօսեսցի մի անգամ, և ոչ ասելի :

Երբեքն Երեւոտս Սկեւոյա՝ Պորդիոսի որդին, կա մեցեալ գնել արտ'ինդրեաց մի անգամ և եթ ասել զգինն . և իբրև արար այնպէս վաճառողն, ասէ . ինձ այսպէս թուի՝ թէ առաւել արժիցէ, և յաւել տալ հարիւր հազար : Ոչ դբ ուրաստ լինի, թէ այս է գործ առն բարւոյ, բայց ժխտեն լինել իմաստնոյ . որպէս եթէ դիւրագին քան զոր կարողն էր վաճառէր : Եւ ահա յայդմ իսկ է վնասն, զի զատանեն զբարին յիմաստնոյ : Յորմէ և Եննիոս . Ոչ իմաստութեամբ գործէ իմաստունն՝ որ ոչն է բաւական օգտել անձին իւրում : Եւ ես իսկ ձայնակից լինէի Եննիոսի, եթէ և այդ օգտել ինչ էր : Տեսանեմ, զի հեկատոն ոմն հոռոցի աշակերտ Պանետիոսի՝ 'ի գիրս զոր գրեաց յաղագս պատշաճից առ Ս . Տութերոն՝ ասէ . Իմաստնոյն է՝ առանց առնելոյ ինչ յեղծումն վարուց, օրինաց և կարգաց, հոգալ զառանին իրս : Օ ի ոչ անձանց միայն կամիցիմք զհարստանայն, այլ և զաւակաց, մերձաւորաց, բարեկամաց, և ևս առաւել հասարակաց տէրութեան : Եւ ասն զի գոյք և մեծութիւնք միոյ միոյ՝ ճոխութիւնք են քաղաքին : Եւ ոչ իւր մարթի հաճոյ լինել նախաճառեալ յիննն գործն Սկեւոյայ . քանզի միայն

զանարժանն և եթ ՚ի դործ գրէ լինել անդէս : Ըստպի սի որ ոչ գովութեան է արժանաւոր , և ոչ չնորհաց :

Ըստ եթէ կեղծիք և կեղծաւորութիւն է նենգ չար , ապա կարի սակաւ իրք են՝ յորս չմտանիցէ չարդ այդ դաւաճանութիւն . և եթէ այր բարի նա է՝ որ օգտէ ում և կարէ , և մնասէ և ոչ ումեք , արդարև ոչ դիւրաւ գտցուք և զայր այդպիսի բարի : Ըստ ոչ երբէք օգտաւ կար է մեղանել , վասն զի միշտ է անպատեհ . և զի միշտ համեստ է լինել այր բարի , միշտ է ևս օգտաւ կար :

ԺԶ . Բայց արդ յազազս իրաւանց կալուածոց վըճուեալ է առ մեզ քաղաքական իրաւամբք , զի ՚ի վաճառել զայդոսիկ ասացէ վաճառողն զսակասութիւնս զորս զիտէ : Օ ի ուր ըստ երկոտասան տախտակաց շատ էր կատարել զայն՝ որ ինչ էլ ընդ բերանն , և որ ժխտէր զայդ՝ կրկին տուգանաց ներքոյ անկանէր , յիրաւաբանից սահմանեցաւ և լուծեանս պատիժ : Վասնզի կանոնադրեցին , զի որ ինչ սակասութիւն կայցէ ՚ի կալուածն եթէ զիտէր վաճառողն՝ և ոչ ասաց յանուանէ , պարտական է վճարել : Օ որ օրինակ , յորժամ յամբին՝ հաւահմայել հանդերձեալ էին հաւադէտք , հրամայեցին Տիտոսի Աղաւղիոսի Անտոնադոսի , որոյ էր տուն ՚ի Աեղիոս լէրին , փուլանել զտունն որ խոչընդակն էր հաւահմայութեանց , յայնժամ Աղաւղիոս հրաժարեալ ՚ի կղզոյն՝ վաճառեաց զայն . զոր և գնեաց Պ . Արալուրնիոս Լաւարիոս : Ըստ սա ևս նոյն պատուէր հասանէր ՚ի հաւահմայից . արդ Արալուրնիոս իբրև քակեաց , ապա իրազեկ լինէր՝ թէ Աղաւղիոս յետ առնոց ՚ի հաւահմայից զսատուէր քակելոյ՝ հրաժարեալ է ՚ի տանէն : Ստիպել սկսաւ զնա առ դատաւորին , թէ զոր էտն՝ պարտ էր որջմտութեամբ առնել : Ս՝ ճուտու եղև Ս . Աատովն՝ հայրն մերոյս Աատովնի . զի որպէս այլք ՚ի հարց իւրեանց , սոյնպէս և սա որ զայս լցս ընծայեցոյց , յորդոյն ունի անուանակոչիլ . արդ դատաւորս այս այսպէս վճռեաց , թէ որովհետև ՚ի վաճառել անդ զիտակ էր իրացն և ոչ զեկոյց , պարտական է վճարել

1 Յակոան Աատիտովնի ՚ի հում :

2 Այս ինքն ՚ի կղզուցեալ տեղոյն ողջոյն :

զնոդին զվնասն : Այնպէս յայտնի կայոյց թէ ողջ մտու թեան մասն է այն՝ զի զնոդն զիտակ լիցի պակասու թեան՝ զոր վաճառողն զիտէ :

Արդ եթէ ուղիղ դատեցաւ , ապա ոչ ուղիղ լուեաց յորենալաճառն , և ոչ վաճառողն ժանտարեր տան : Այլ յայսպիսեաց աստի լու թեանց ոչ զամենայնն մարթ է բովանդակել 'ի դատաստանագիրս . իսկ զորս մարթ եղև արձանագրել՝ ճշգիւ պահին : Այլ արիտս Վարատիդիանոս մերձաւորն մեր՝ վաճառեաց Այլեր զիտսի Ալբատայ զսպարանս իւր , զոր 'ի նմանէ իսկ էր գնեալ սուղ ինչ ամօք յառաջագոյն : Այլարանքն այն ծառայէր Ալբատի , այլ զայդ 'ի սակարկու թեան չէր ասացեալ Արիտս : Ի դատաստան հանաւ վէճն . Ալբատայ սաշտսկան կայր Արատս , Վարատիդիանոսի Այլ տոնիտս : Արատս զիրաւունս յառաջ բերէր , թէ զոր ինչ պակասու թի գիտելով չափ չասէ վաճառողն՝ զայդ պարտական է հատուցանել : Այնտոնիտս զհաւասարու թիւնն , եթէ այդ պակասու թիւն ոչ ինչ թաքուն գուրով 'ի Ալբատիտէ՝ որ զնոյն սպարանս երբեմն վաճառեաց , ասելոյ ինչ պէտք ոչ էր . և ոչ իսկ խաբէալ գտանի նա՝ որ զոր ինչ գնեացն , որպէս և զիարդ էր՝ պահեալ ունէր : Այլ ինչ այս ամենայն . զի իմասցիս՝ թէ նախ նիք մեր ոչ հաճէին ընդ խորամանկս :

ԺԵ . Ի այց այլազգ օրէնք , այլազգ իմաստասէրք մեր ժեն զխորամանկու թիւնս . օրէնք՝ յորժամ կարասցեն բերել 'ի ձեռս . իմաստասէրք՝ 'ի խորհէն բանիւ և հանձարով : Արդ բանն զայս պահանջէ , զի մի լինիցի ինչ նենգու թեամբ , մի ինչ կեղծաւորու թեամբ , մի ինչ խաբէու թեամբ : Արդ իցէ արդեօք նենգու թիւն թակարդս ձգել , թէպէտ և դու չունիցիս շարժել կամ ցնցել . զի նորին ինքնին բազում անգամ անկանին 'ի նոյն առանց հետամուտ լինելոյ . սոյնպէս է եթէ և դու զտունն նշանակեսցես , զտախտակն վաճառման որպէս թակարդ արկանիցես , և զտունն առ պակասու թեան 'ի վաճառ հանիցես՝ զի ըմբռնեսցի 'ի տրխմարաց որ :

Օ այս թէպէտ և տեսանեմ առ վատ թարու թեան սովորու թեան ոչ ընդ անպատեհս գրեալ , և ոչ յօրինաց կամ 'ի քաղաքական իրաւանց սահմանեալ , սա-

կայն բնութեան օրինօք է սահմանեալ : Ա՛սան զի ընկերութիւն կայ՝ (զոր թէպէտ և բազում անդամ սասցի , այլ ևս բազումն արժան է ասել ,) ընդհանուր մարդկան ընդ միմեանս , և ներքին՝ ՚ի մէջ համազգեաց , և մերձաւորագոյն ՚ի մէջ քաղաքակցաց . սորին վասն նախնիք հաճեցան այլ իրաւունս ասել ազգաց , և այլ քաղաքաց : Վաղաքականն ոչ է միշտ նոյն ընդ ազգացն . այլ ազգացն և քաղաքական պարտի լինել : Այլ մեք զճմարիտ իրաւանց և զհարազատ արգարութեան զհաստատուն և զկենդանի պատկեր և ոչ մի ունիմք . կամք ՚ի ստուերին և ՚ի նախագիծսն . իցէ թէ և զսոցա զհետ երթայաք . զի յառաջ բերին յընտիր օրինակաց բնութեան և ճմարտութեան :

Օ՛րի քանի գեղեցիկ են այն բանք . “Արանի եթէ վասն քո և ՚ի բումնէ հաւատարմութէ յիցեմ իսբեալ և կամ վնասեալ .” : Վանի ոսկեղէն և այս . “Եբր՛ի մէջ բարեաց բարիօք վարիլ պարտ է և առանց նենգանաց .” : Այլ թէ ոչք բարիքն իցեն , և զինչ այն բարիօքն վարիլ , խնդիր է մեծ : Վաղքէն Ա . Ակեւողա քրմապետն մեծ ասէր՝ թէ գերագոյն զօրութիւն է յայն ամենայն վճիռս յորս լինի յաւելուլ՝ Աղջմտութիւն . և զայս անունն ողջմտութեան համարէր սիւեալ տարած ՚ի խնամակալութիւնս որբոց , յրնկերութիւնս , ՚ի գրաւականութիւնս , ՚ի յանձնարարութիւնս , ՚ի տուր և յառ , ՚ի վարձմունս , յաւանդս , յորս բովանդակի ընկերութիւն կենցաղոցս . և ՚ի նոսին ասէր մեծի դատաւորի է գործ որոշել , մանաւանդ ուր ՚ի բազում իրս լինին դէմ ընդդէմ դատաստանք , եթէ զինչ ինչ ս որում ումեք պարտական իցէ հասուցանել :

Սորին աղազաւ ՚ի բաց դնել պարտ է զխորամանկութիւնս և զչարութիւնն զայն , որ կամի արդեօք խոհեմութիւն երեւել , այլ հեռի է ՚ի նմանէ և բացական յոյժ : Ա՛սան զի խոհեմութիւնն ունի զտեղի յընտրութեան բարեաց և չարեաց . իսկ չարութիւն խորամանկութեան , եթէ արդարև ամենայն որ անպատեհն է՝ չար է , զչարն նախապատիւ առնէ քան զչարին : Այլ ոչ միայն ՚ի կալուածս՝ քաղաքական իրաւունքն ՚ի բնութեանէ առաջնորդեալ՝ վրէժխնդիր լինի չարութեան և նենգութեան , այլ և ՚ի վաճառման արծաթագին ծա-

ուայից 'ի բաց զատուցանի ամենայն նենգութիւն վա-
ճաւողին : Օ ի որ պարտականն էր զիտել զաւողջու-
թեննէ նոցա , զփախստականութենէ և զգողութենէ ,
բան հաստատութեան տայ առաջի գործակալացն շի-
նուածոց : ՄԵՂ կարգ է ժառանգաց : Յորմէ արժան
է իմաստասիրել , թէ որովհետեւ աղբիւր իրաւանց
բնութիւնն է , ըստ բնութեանն է այս՝ զի ոչ որ աւա-
րեսցէ ինչ յայլոյ անգիտութենէ : Աւ չէ մարթ գտա-
նել մեծ ևս փնաս կենաց , որպէս կեղծիք գիտակցու-
թեան 'ի չարութե , յորմէ ծնանին այդ ամենայն իբք
անթիւք . զի օգտակարքն դիմամարտ երևին համես-
տից : Օ ի ո՞ որ այնչտի արթուն գտանիցի , որ յանպար-
տականութեան և յանգիտութեան ամենայնի կարող
լիցի անճնապահ լինել 'ի զրկանաց :

ԺԸ . Համարձակիմ ասել , թէ գթեմք և յօրինակս
անդ , յորս թերևս խառնիճաղանճ'ն ոչ կարծէ մեղս
ինչ լինել . զի ոչ եթէ զսիկարեանց , զգեղատուաց ,
զուտ կտակազրաց , զգողոց և զհուղիհահարաց յայտմ
վայրի ճառիցեմք . զորս ոչ եթէ բանիւք և վիճաբանու-
թեամք փիլիսոփայից պարտ է յաղթահարել , այլ կա-
պանօք և բանաիւք . այլ մեր զննութի լիցի զգործոց նու-
ցա ոչք 'ի համար բարեաց գրին : Օ Մինուկիոսի Վաս-
լի՝ մեծատան առն զուտ կտակ բերին ոմանք 'ի Յու-
նաստանէ 'ի հուլիմ . յորում առ զիւրագոյնս յաջողել՝
գրեցին ժառանգակիցս իւրեանց զ]] . Արասոս և զԱ .
Հորտենսիոս , զարս զօրաւորս յոյժ 'ի ժամանակին . որք
թէպէտ 'ի կասկածի եղէն ընդ ստութիւն իրացն , այլ
զի ինքեանք ոչ ինչ զանձանց մեղս գիտէին , զպարգև
այլոյն չարագործութեանց ոչ յանձանց 'ի բաց մերժե-
ցին . իսկ արդ զիսորդ . եթէ շատ իցէ այդ առ չերևե-
լոյ նոցա յանցաւոր . ինձ ոչ այդպէս թուի բնաւին ,
թէպէտ և մին սիրելին իմ էր 'ի կենդանութեան , և
միւսն ոչ ասելի յետ մահուան : ՄԵՂ յորժամ Վասիլ
կամեցաւ , զի Ս . Սատրիոս քեւորդի իւր լիցի յաջորդ
անուան իւրոյ , և զնա կացոյց ժառանգ բանիւս , Օ սա
անուանեմ տէր սիկիենեան և սաբինեան ազարակի ,
բաբէ անարգանաց աւուրցն այնոյիկ . միթէ իրաւացի
էր , զի զլիւաւորք 'ի քաղաքացւոց սիրեսցեն իրացդ , և
Սատրիոսի ոչ ինչ անկցի բաց յանուանէ : Օ ի եթէ

այն՝ որ ոչն պաշտպան կանգնի ընդդէմ զըկանաց, և ոչ ՚ի բաց վարէ յիւրոյն յորժամ կարէ, անիրաւս գործէ, որպէս յառաջին զիրս ասացի, որպիսի ինչ համարեցի նա՝ որ ոչ միայն ոչ մերժէ ՚ի բաց զըկանս, այլ և ձեռն տու լինի: Բայ և և ոչ զճշմարիտ ժառանգութիւնս ասեմ համեստ՝ եթէ ստացեալ իցեն չարարուեստ հա մոզանօք մարդէլուզութեանց, ոչ ճշմարտութեամբ՝ այլ կեղծեօք:

Բայ յայդպիսի անցս այլ թուի երբեմն օգտակարն, և այլ համեստն: Սուտ է. զի նոյն կանոն է օգտակարութեան և համեստութեան: Ար միանգամ ոչ ՚ի միտ առնու զայս, յայնպիսեոյն ոչ հեռի գտանի ամենայն նենգութիւն և ամենայն չարագործութիւն: Օր ՚ի խորհէն այսպէս ընդ սիրան՝ թէ թէպէտ և այս ինչ հա մեստ է, այլ այն ինչ օգտէ, զի բնէ զօղեալն յաւակնի քակտել մուրութեամբ. որ է աղբիւր խարդախութեանց, չարագործութեանց և ապիրատութեանց ամենայնի:

ԺԹ. Բայ ուրեմն այր բարի թէ և զայնպիսի ունիցի զօրութիւն, մինչ զի ՚ի զբնդէլ զմատունս կարող իցէ մուծանել զանուն իւր ՚ի կտակ փարթամաց, ոչ պարտի ՚ի կիր արկանել զայդ զօրութիւն. և այն թէպէտ և իրագէտ լինիցի՝ թէ ոչ որ ունի առնուլ ինչ կասկած զիրացդ: Բայ թէ ՚ի ձեռս տայիր զօրութիւնդ զայդ Բ. Արաստի, զի բաբախմամբ մատանց կարօզ լինիցի զբիլ ՚ի ժառանգ, մինչ դեռ ոչն էր ստուգութեամբ ժառանգ, հաւատա ինձ, ՚ի հրապարակի կաքաւէր: Իսկ այր արդար, և զոր իմանամբս այր բարի, ոչ ինչ յայլմէ յինքն յանկուցանէ:

Ար միանգամ զարմանայ ընդ այդ, այնպիսին իտատովան լինի չգիտել թէ զինչ իցէ մարդ բարի: Բայ որ միանգամ կամիցի զանձին իւրոյ զկնձռեալ ճանաչումն քակել և լուծանել, այնուհետև անձամբ զանձն ուսուցանէ՝ թէ նա է մարդ բարի՝ որ օգտէ ում կարէ. և ոչ ստնանէ ումեք, եթէ ոչ հարստահարեալ անիրաւութեամբ: Այլ զիմարդ. ոչ ստնանէ դա, որ որպէս կախարդանօք իմն տայ ՚ի բաց հանել զճշմարիտ ժառանգս, և ինքն փոխանակաւ մտանէ ՚ի նոցա տեղին: Բայ ասիցէ որ. սպա ուրեմն ոչ արասցէ որ զոր

օգուտ տեսնել, զոր լաւն է անձինս : Ս'անուանող 'ի միտ առցէ՝ թէ ոչ ինչ է լաւ ինքեան, և ոչ ինչ օգտակար՝ որ ինչ անիրաւն է : Ար որ զայդ չուսանի, մարդ բարի լինել ոչ ունի :

Առեալ է իմ'ի հօրէ մերմէ 'ի մանկութեանս, թէ Փիմբրիաս այր հիւպատոսական՝ կարգեցաւ դատաւոր ինդրոյ Ս' : Առատիտի Պինթիայ, հոռլմնցեցոց աւ պետի՝ համեատ առն, ուր սա խոստումն էր արարեալ զբանոց՝ եթէ ինքն չիցէ այր բարի : Արդ ասաց առ նա Փիմբրիաս. ես ոչ երբէք դատաստան արարից 'ի վերայ բանիդ այդորիկ. զի մի կամ համբաւաղերձ արաւ ցէ զայրն գովելի՝ եթէ ընդ հակառակն դատեսցի, և կամ երևեսցի վճռել թէ գոյ որ այր բարի, և զի այս յինքն բովանդակէ զանհամար լաւութիւնս և զգովութիւնս : Արդ այսպիսում բարի առն, զոր և Փիմբրիաս առնոյր 'ի միտ՝ և ոչ եթէ Սոկրատ միայն էր խելամուտ, ոչ իւրք մարթի երևել իմիք օգտակար՝ որ չիցէ համեատ : Ասնն որոյ այր այդպիսի ոչ միայն առնել, այլ և ոչ ընդ միտ ածել համարձակեսցի ինչ՝ զոր ոչ համարձակեսցի քարոզել : Այն ապաբէն անպատեհ է տարակուսել փիլիսոփայից ընդ այսորիկ, ընդ որ և ոչ զեղծուէք տարակուսին, յորոց ել բանն այն՝ որ առ հնութեան յառակս եղև. զի յորժամ գովել կամին զհաւատարմութիւն և զլաւութիւն ուրուք, ասեն. Արժանի է՝ ընդ որում և 'ի մթան խաղայցես զխաղն մատանց : Այլ զինչ բանիս զօրութիւն. այն՝ թէ ոչ է յօգուտ՝ որ ոչն վայելէ. թէպէտ և կարող իցես զբաւմբ ածել զայն առանց կշտամբելոյ յումբէ : Տեսանես, զի ըստ առակիդ՝ և ոչ Վիզեսոյ լինի հրաման տալ, և ոչ այնմ՝ զոր փոքր մի յառաջ կեղծէի, կարող զոլ բաբախմամբ մատանց խլել զժառանգութիւնս ամենեցուն : Վանդի զոր օրինակ որ ինչ անպատեհն է՝ թէպէտ և թարուցանիցի, այլ ոչ իւրք մարթի համեատ լինել, սոյնպէս և որ ոչն է համեատ՝ չկարէ լինել օգտակար, զի բնութիւն հակառակ է այդմ և զխնամարտ :

Ի. Վայց ասիցես. ուր մեծամեծ են վարձք, գոյ առիթ մեղանչելոյ : Ա. Արիտա՝ որ հեռի էր յոյժ յակրնկալութեան՝ հիւպատոսութեան, և եօթներորդ ևս ամ էր յետ դատաւորութեանն՝ զի կայր ընկեցիկ, և

Թուէր եթէ ոչ երբէք այլ ունի զՏէա լինել հիւսա-
տասութեան, զՎ. Սեռեղոս՝ զայն ահանաւոր և քա-
ղաքացի, որոյ էր ինքն զեսպան, զբարտեաց առաջի
ժողովրդեանն չորսմայ 'ի ժամանակին՝ յորում առա-
քեցաւ 'ի նմանէ՝ 'ի սպարապետէ անտի իւրմէ՝ 'ի չորսմ,
որպէս թէ կամաւ երկարիցէ զպատերազմն զայն։ Ա-
եթէ զիս հիւսատոս առնիցէք ասէ, եթէ կենդանոյն
և եթէ մեռեալ՝ ընդ ձեռամբ ամից չորսմայեցեոց ըզ-
Յուզուրթ, Աւայնպէս եղև և ինքն հիւսատոս, այլ օ-
տարացաւ 'ի հաւատարմութենէ և յարդարութենէ,
ընդ մահանօք արկեալ սուտ բանտարկութեամբ զայն
զկարի լաւ և զարդոյ քաղաքացին՝ որոյ էր պատգամա-
ւոր և առ 'ի նմանէ առաքեալ։

Այլ ոչ խի մերս՝ Վրասիոյ խանոս զառն բարւոյ զգործ
յանձին եցոյց 'ի ժամանակին՝ յորում պոետոր՝ էր, և
արիբունք՝ ժողովրդեան եկին խորհուրդ հարցանել 'ի
պոետորաց, զի զինք զբամոց հասարակաց հաւանութի
սահմանեցին։ Վ ան զի զայնու ժամանակաւ ընդ փո-
փոխութեամբ էր զբամն, մինչև ոչ ումեք կարող լինել
զխտել թէ օրչափ ինչ ունիցի։ Վրեցին միաբան հրո-
վարտակ ընդ պատժով և ընդ դատաստանաւ, և սահ-
մանեցին՝ զի ամենեքեան միահամուռ զինի միջօրէի 'ի
բեմն ելցեն։ Այլ իւրաքանչիւր որ յիւր կողմն գնացին-
խի Սարիոս 'ի բազմականէն զէպ ուղիղ 'ի բեմն, և
զոր կարգեալ էին 'ի միասին՝ միայնակ հրատարակեաց։
Այս, եթէ հարցանես, 'ի մեծ պատիւ եղև նաւ-
յամենայն ճանտարհս արձանք կանգնեալք, և որոյ
յանդիման խուսկք և մամեղէնք։ Օ ի ևս յերկարեցից-
ոչ որ այնպէս սիրելի գտաւ յաչս բազմութեան։

Վ յորիկ ահա ամբոխեն զմիտս մարդկան երբեմն
յընարութեանն. զի ոչ մեծ համարի այն՝ յորում
առ ոսն արդարութիւնն հարկանի, այլ որ զՏէան զայ
այնր՝ յոյժ մեծ այն զրի։ Վ յայկս Սարիոսի ոչ այն-
չտի անպատեհ երևեցաւ յանձն իւր կորզել յաթո-
ռակցաց և 'ի հաղարապետաց ժողովրդեան զնորհ ամ-
բոխին. այլ այնու ելանել 'ի հիւսատոսութեան բարձ,
որում յայնժամ զՏէա էր, օգտակար յոյժ։ Վ յլ մի

1 Գատուոր։

2 Հարարապետ։

կանոն է ամենայնի, զոր կամիմք քեզ քաջ զիտել. այս է՝ կամ որ օգտակարն երևի՝ չիցէ անպատեհ, և կամ եթէ անպատեհ իցէ, մի երևեսցի օգտակար: Իսկ արդ զիսորդ. միթէ հնար է ինձ կամ զՄարիոնս զայն այր բարի համարել, և կամ զսա: Վննեա և զննեա զմիտս քո, զի տեսցես՝ թէ որպիսի է՝ ի միտս անդ քո կերպարան և տեսիլ և ծանօթութիւն առն բարւոյ: Արդ միթէ անկ է բարի առն ստել առ շահասիրութե, զրպարտել, յափշտակել և խաբել: Յայտ է թէ և ոչ բնաւ երբէք:

Վոյ արդեօք այնպիսի ինչ յարգի, կամ գիւրութի այնչափ ցանկալի, զի առ նովաւ կորուսանիցես զանուն և զպայծառութիւն առն բարւոյ: Օ ինչ կարիցէ բերել քեզ անուանեալդ այդ օգուտ՝ փոխանակ այնոցիկ զորս կարէ բառնալ ՚ի քէն, եթէ ՚ի բաց հանցէ զհաւատարմութիւն քո և զարդարութիւն, և մերկացուցի ՚ի քէն զանուն առն բարւոյ: Վանգի զինչ խախր կայցէ, եթէ որ ՚ի մարդկութենէ ՚ի գաղանութիւն փոխեսցի, և կամ թէ ՚ի մարդոյ կերպարանս բարձեալ բերիցէ զանգթութիւն գաղանի:

ԻԱ. Օ ինչ այլ. որ միանգամ ապախտ առնեն զամենայն ուղղութեամբ և զհամեստութեամբ, միայն թէ մեծութեան հասանիցեն, ոչ ապաքէն ոչ ինչ ընդհատ ՚ի նմանէ գործեն, որ և աներ կամեցաւ ստանալ ինքեան այնպիսի, զի նորա յանդգնութեամբն մեծացի: ( ) օտակար թուէր նմա մեծազօր լինել օտարին մախաւ նօք: Եւ ոչ տեսանէր՝ թէ քանի անիրաւութիւն է այդ ընդդէմ հայրենեաց, քանի անշահ, և քանի անպատեհ: Իսկ ինքն փեսայն հանապազ ՚ի բերան ունէր զյուճական տաղաչափութիւնս զՍիւնեայց. զորս երկրորդեցից՝ որպէս և զիարդ մարթ է ՚ի մեր բարբառ՝ թերևս անալի, այլ սակայն առ ՚ի մարթեոյ զիրսն առաջի առնել:

Ի իցի երբէք թոյլ իւիք կալ ոտընհար իրաւանց.

Եւ միայն առ իշխել իսկ յայն ողջոյն յօրէնս կաց:

Վլիսապարտ է Վատեոկդէս, կամ մանաւանդ Վարիպիդէս՝ որ զայս մի միայն որ ամբարշտագոյնն էր քան զամենայն՝ ՚ի բաց զատոյց:

Օ ի է մեզ այսուհետև մանուկ լինել ՚ի խնդիր.

ժառանգութեց ասեմ, վաճառականութեանց և վաճառմանց խարդախեցոց: Աւանիկ քեզ. որ որ ցանկանայցէ թագաւոր լինել ժողովրդեան շոտմայ և իշխան ամենայն ազգաց, 'ի գլուխ հանցէ: Աթէ որ համեստ ասէ լինել զցանկութիւնդ զայդ, անմիտ է. քանզի հաւան գոտանի ընդ կորուստ օրինաց և ազատութեան. և գոտնակոխն լինել նոցուն անօրէնութեամբ և գարշութեամբ՝ 'ի փառս գրէ: Ասկ որ լինի խոտտովան, թէ չէ համեստ թագաւորել 'ի քաղաքի անդ՝ որ ազատն էր և արարէր լինել, այլ ասէ՝ որ կարողն իցէ զայդ առնել՝ նմա է օգտակար, զայնպիսին որով կշտամբութի, մանաւանդ թէ որով թշնամանօք գուն եղից հանել յահազին մորթութենէ անտի: Այց հար լինել ումեք օգտակար, ո՞ անմահ զիք, քան զհայրասպանսրն ամենապիղծ և ամենազարչն հայրենեաց սպանող. թէպէտ և նա ինքն որ 'ի սոյն մտաբերեաց՝ 'ի քաղաքացոց անտի նկուն եղելոց հայր անուանեսցի: Ապա 'ի համեստութենէ պարտ է չափել զօգտակարութիւն. և այն այնպէս, զի երկօքին սոքա երեւեսցին 'ի ձայնս և եթ զանազանիլ 'ի միմեանց, բայց իրօք զմի ինչ նշանակել:

Այ գիտեմ եթէ առ կարծիս ուամկին՝ իցէ ինչ այլ քան զթագաւորելն օգտակարագոյն. այլ յորժամ սկսայ ելանել ճմարտութեան 'ի խնդիր, տեսանեմ զհակառակն. չգտանել այլ ինչ այնպէս անօգուտ այնմ՝ որ յան իրաւի հասեալ իցէ 'ի նոյն: Ասն զի միթէ կարիցեն օգտակար լինել ումեք նեղութիւնք, հոգք, արհաւիրք տունջենային և գիշերային, և կեանք դաւաճանութի և վտանգօք լի:

Յորովք անօրէնք ուանհաւատարիմք

Թագաւորութեան, սակաւք են բարիք.

Ասէ Ահիլիոս քերթող: Առ որպիսո՞ւմ թագաւորութեան. այնմ՝ որ 'ի հանտաղոսէ և 'ի Պեղոպայ փոխանցեալ իրաւամբք իշխէր: Արդ որչափ ևս առաւել բազումս կարծիցես զթագաւորին այնորիկ որ 'ի ձեռն զօրաց ժողովրդեանն շոտմայ զնա ինքն զշոտմայ ժողովուրդն նուաճեսցէ, և զքաղաքն ոչ ազատ միայն, այլ և ազգաց իշխեսցող, ստիպեսցէ յիւր ծառայութի:

Աւանի արատ խղճի մտաց յանձին ունիցի այնպի-

սին՝ կարծիցես, որչափ վերս : Եւ որ կեանք յօգուտ կարիցէ լինել նմա, ուր յայնպիսի իցէ վիճակի կեանք նորա, զի որ բառնայ զայն՝ հանդերձեալ է հասանել մեծի շնորհի և փառաց : Եւ արդ եթէ այսօրիկ՝ որ մեծապէս օգտակարք կարծեալ լինէին և չեն, զի լի են անշքութեամբ և անպատեհութեամբ, կարի քաջ հաւատարիմ պարտի լինել թէ չիք ինչ օգտակար առանց լինելոյ համեստ :

ԻԲ • Եւ այս որպէս յաճախ յայլ նուագս, նոյնպէս և ՚ի պատերազմն Պիւռոսի՝ այսպէս դատեալ եղև ՚ի Վ. Փաբրիկիոսէ յերկրորդ նուագի հիւսպատոութեան, և ՚ի ծերակուտէ մերմէ : Օ ՚ի յորժամ Պիւռոս արքայ կամակար պատերազմ յարոյց ընդդէմ Ժողովրդեանս հռովմայ, և կռիւն էր ՚ի պաշտպանութիւն տէրութեմ ընդ այնպիսում քաջ և հզօր Թագաւորի, փախստական որ առ ՚ի նմանէ եկն ՚ի բանակ Փաբրիկիոսի և բան ետ նմա, զի թէ վարձս խոստանայցէ ինքեան, ինքն յանձն առնու՝ որպէս զանխուլ էր եկեալ նոյնպէս զանխուլ ՚ի բանակ անգր Պիւռոսի դառնալ և դեղամահ զնա կորուսանել : Իսկ Փաբրիկիոս փոյթ կալաւ մատնել զայրն ՚ի ձեռս Պիւռոսի . և այս գործ նորա գովեցաւ ՚ի ծերակուտէն : Իայց արդ եթէ զկերպարանս և զկարծիս օգտակարութեան ինդրեմբ, զմեծ զայն պատերազմ և զմեծ թշնամին տէրութեան բառնայր ՚ի միջոյ մի միայն փախստեայ այր . այլ մեծ անշքութիւն և ապիրատութիւն լինէր, եթէ պատերազմն գովելի՝ ոչ քաջութեամբ՝ այլ անօրէնութեամբ ՚ի զուլս ելանէր :

Իւրդ եթէ Փաբրիկիոսի՝ որ այնպիսի գտաւ ՚ի քաղաքիս՝ որպէս Իւրիսաիդէս յԻթէնս, և եթէ ծերակուտիս մերում՝ որ ոչ երբէք որոշեաց զօգուտ ՚ի վայելչութեան, որ յերկուց այսի առաւել օգտակար եղև . զի նոք արդեօք մարտնչել ընդ թշնամոյն, եթէ թունիւք : Եթէ փառաց վասն ցանկալի է իշխանութիւն, հեռի լիցի ապիրատութի, յորում ոչ կարէ լինել փառք : Եթէ հարստութիւնք գլխովին ցանկալի թուին զինչ և է օրինակաւ, չկարեն օգտակար լինել վատանուութի հանդերձ : Իսկ չէր օգտակար խորհուրդն այն Եւ Փիլիպպոսի՝ որդոյ Վ . զի որչափ ինչ քաղաքս ազատեալ էր Գ : Արդա՛ զրամս ՚ի նոյննէ առեալ, վճռով ծե-

բախուտին, նորին վերտօին հարկատու լինիցին. և մի ՚ի նոսա անդրէն դարձուցուք, ասէր, զգրաման՝ զոր տուեալ էր նոցա վասն ազատութե իւրեանց: Հաւանեցաւ նմա ծերակոյտն՝ յամօթ տէրութեան. զի լաւ ևս են հաւատք հինից ծովու՝ քան այնպիսի ծերակոտին: Բայց աճեաց ասէն հարկատուութիւնն. ապա օգտակար ինչ եղև: Եւ ինչև ցերբ ժայրհին օգտակար կուէլ զայն ինչ՝ որ ոչ համեստ իցէ:

Եւ միթէ կարէ օգտակար լինել ատելութիւն և վատ անուշութիւն տէրութեան խմբ, որ պարտի անհաւնալ փառօք և յօժարակամութեամբ դաշնակցաց: Եւ իսկ գլխովին ընդ իմումս Աստուծոյ յաճախ տարածայն երևեցայ: Բանգի թուէր ինձ եթէ կարի իցէ նախանձայոյ ՚ի պաշտպանել զանձուն և հարկաց՝ զանաղով զամենայն ինչ մաքսաւորաց, և բազում ինչ նիզակակցաց. ուր պարտ էր մեզ առ նոսա բարերար երևել, և ընդ սոսա վարիլ որպէս ընդ գաղթականս մեր. և այնչափ առաւել, որչափ զի այդ զուգաւորութիւն կարգաց ՚ի պահպանութիւն էր տէրութեան հասարակաց: Չաւրաչար էր և Աուրիոյնին գործ, յորժամ արդարացուցանէր զգատ Տրանսպադեայց՝ որ միշտ զայն երկրորդէր, ( ) զուտն լիցի յաղթական: Եւ անաւանդ պարտ էր նմա ասել. չէ իրաւացի, ոչ լինիցի և յօգուտ հասարակաց տէրութեան. քան եթէ օգուտ ասելով գո՛ւ խոստովանել զանիրաւն լինել:

Ի Գ. Ի են վեցերորդ գիրք Հեկատոյնի յաղագս պատշաճից՝ այսպիսի խնդրովք. Եթէ առն բարեոյ իցէ գործ ՚ի յետին պակասութեան պարենի ոչ կերակրել զիւր տուն: Յերկաբանչուր կողմն պայքարի. այլ ՚ի վախճանի համարի, եթէ առաւել օգտակարութիւն քան մարդասիրութեամբ պարտ է կանոնաւորել զգատ շաճն: Եւ նոյն ՚ի մեջ առնու, զի թէ ՚ի ծովու հարկ լինիցի կորուստ ինչ առնել, արդեօք զաղնուազին երիվարն արժան իցէ կորուսանել առաւել՝ եթէ զցածագին որ ծառայ անպիտան: Եւ տանօր այլուր հայեցուցանեն ինչքն, և այլուր մարդկութիւն: Եթէ տախտակ ՚ի նաւաբեկութեան ՚ի ձեռս բերեալ իցէ խելագարն,

օրէն իցէ իմաստնոյն կորզել զայն ՚ի ձեռաց նորա՝ եթէ կարիցէ : Ա՛յն ասէ , վասն զի անիրաւութիւն լինի : Օրէնս սպա . տէր նաւուն կարող իցէ յափշտակել զայն իբրև զիւր . և ոչ բնաւ . ոչ ինչ ընդհատ՝ որպէս եթէ զոք ՚ի նաւողաց ՚ի խորս անդ կամիցի ընկենուլ ՚ի նաւէ անտի , պատճառելով իւր գոլ զնաւն : Օրի վարձեալ նաւուն՝ ոչ ևս տեառն իւրոյ է , այլ նաւերոցն :

Իսկ զինչ . եթէ ՚ի մի տախտակ զտցին երկու նաւա բեկք , երկոքեանն իմաստունք , յափշտակեսցէ զայն յինքն սա և նա , եթէ մին միւսումն թողցէ : (Թողուլ թողցէ , այլ այնմ՝ որոյ կէանքն առաւել պիտանի իցէ կամ վասն իւր կամ ՚ի պէտս հասարակաց : Այլ զինչ եթէ զուգահաւասար իցեն յայտ մասին : Ա՛յն հակառակեսցին . այլ իբրև վիճակաւ կամ խաղի մատանոց յաղթեալ տեղի տացէ այր ընկերին :

Եթէ հայրն զմեհեանս կողոպտիցէ կամ ական հատանիցէ ՚ի զանձն , զինչ . որդին զեկուսցէ՞ զայդ դատոււորաց : Այլ օրէն . մանաւանդ հովանի լիցի հօրն՝ եթէ ՚ի վեր ելցէ բանն : Այլ հայրենիքն ոչ է նախապատիւքան զայլ ամենայն գործս : Արի իսկ քաջ . այլ օգուտ է հայրենեաց զխովին քաղաքացիս ունել հայրասերս կամ բարեպարիշտս առ ծնողս : Իսկ զինչ , եթէ հայրն զուն գործիցէ բռնակալել , կամ մատնիչ լինել հայրենեաց . միթէ լռել ունի որդին : Պարտ է նմա ազալել թախանձանօք զհայրն չառնել զայն . եթէ ինչ ոչ օգտի՝ ամբաստան լինել , և սպառնալ ևս : Այլ սարգաբար՝ եթէ ՚ի վաստ հայրենեաց իբքն բերիցին՝ արդոյ համարեսցի զկեանս հայրենեաց քան զհօրն :

Վարձեալ խնդիր ՚ի մեջ առնու . եթէ իմաստունն յանդէտս առեալ իցէ կեղծ դրամս իբրու լաւս , յետ իրագէտ լինելոյ կարող իցէ վճարել զայնսոսիկ՝ եթէ ումեք սարտական իցէ , իբրու լաւս : Վիողինէս՝ այո ասէ : Անտիպատրոս , ոչ . որում առաւել լինիմ ձայնակից : Ար ք զիտութի վաճառէ զգինի կիտախանդար , պարտական իցէ ասել : Այլ հարկաւոր դատի Վիողինէս . Անտիպատրոս առն բարւոյ յանկաւոր համարի : Այս են գոգցես իրաւունք արկեալք ընդ խնդրով առ Ստոյիկեանս : Արդեօք ՚ի վաճառել զարծաթազին ծառայս՝ սրբոտ իցէ ասել զպակասութիւնսն . ոչ զայնս

ասեմ, զորս եթէ չասիցես՝ յետո դարձուցի ծառայն ըստ քաղաքական իրաւանց, այլ զայստօիկ թէ է ստախօս, վիզախաղաց, դողաբարոյ և արբեցող: Ոմանք ասեն այո, և ոմանք ոչ:

Եթէ որ ոսկի հանցէ՝ ի վաճառ՝ կարծելով ոսկեարդինձ վաճառել, յայտնեսցէ՝ արդեօք նմա այր բարի՝ թէ է այն ոսկի, եթէ գնեսցէ դէնարի միոջ զայն որ է հազար դէնարի: Վաջայայտ իսկ է զայսցանէ եթէ իմն կարծիք՝ և եթէ ընդդիմակ կարծիքն եղեալ՝ ի միջ փիլիսոփայիցդ զորս անուանեցի:

Ի՛. Գաշինք և խոստմունք որ ոչ բռնութեամբ և ոչ չար նենդանօք (այլ ըստ պուետորաց) եղէալք, պահելի իցեն արդեօք միշտ: Եթէ որ դեղ ումեք տայցէ վասն ջրգողութեան այսու դաշամբ՝ զի թէ առողջասցի նուլաւ, ոչ այլ երբէք ՚ի կիր առնուցու զայն դեղ. և յետ ամաց ինչ անկցի ՚ի նոյն հիւանդութիւն, և ոչ կարասցէ առնուլ հրաման ՚ի նմանէ ընդ որում դաշն եդ առ միւսանդամ ՚ի կիր առնուլ զայն, զի նչ առնել արժան իցէ: Վանդի անմարդի է որ չտայցէ հրաման, և զի ոչ իսկ լինի նմա անիրաւութիւն ինչ, արժան է զլաւն կենաց և փրկութեան անձին ընտրել:

Իսկ զի նչ, եթէ որ իմաստուն թախանձեալ յառնէ որ զնա ժառանգ կացուցանիցէ, թողլով կտակաւ սեւտերտա երեքհարիւր բիւր, զի յառաջ քան զմտանէն ՚ի ժառանգութիւն՝ ՚ի լոյս տունջեան ՚ի հրապարակի կաքաւիցէ. և նա խոստացի առնել, քանզի այլազգ ոչ կամիցի զրել զնա ՚ի ժառանգութիւն, լցուցէ զխոստումն՝ եթէ ոչ: Եւ ևս էր չխոստանալ. և զայդ համարիմ պատճառ դժուարութեն: Եւ ը քանզի խոստացաւ, եթէ անպատեհ վարկանի կաքաւել ՚ի հրապարակի, սակաւամեղ ստախօս գտանի եթէ ոչ ինչ առցէ ՚ի ժառանգութենէ՝ քան եթէ առցէ. եթէ ոչ՝ զուցէ զայն դրամ ՚ի կարեւոր ինչ պէտս հասարակաց վարեւցէ. զի և կաքաւելն ՚ի կամել անդ օգտել հայրենեաց չիցէ անպատեհ:

Ի՛. Վայց և ոչ զայն խոստմունս պահել արժան է՝ որ չիցեն օգտակար որոց խոստացարն: Երեզակն, առցուք օրինակ և յառատպելեաց, ասաց որդւոյ իւրում Փայեթթնի՝ թէ արարից զինչ և ցանկայ անձն քո.

և նա ցանկացաւ երանել 'ի կառս Տօր իւրոյ . և իբրև ել 'ն՛հ անմիտ, մինչ չև էր բազմեալ՝ կայծակնասհար բռցակիզեցաւ : Որչափ առաւել լաւ ևս էր յայնմ եթէ Տօրն չէր պահեալ զխոստումն : Օհնչ ասացից զ(Թ)ե սէստէ որ պահանջեաց զկատարումն խոստմանն 'ի Պոսիդոնէ . որում իբրև առաջի եղ Պոսիդոն երիս ըզձութիւնս , իղձ եղև նա ընդ կորուստ որդւոյ իւրոյ չի պողտայ , զի 'ի կասկածի էր հայրն ընդ նա զխորթ մօրէն . իբրև կատարեցաւ ըզձութիւնն , (Թ)ե սէստ 'ի սուգ մեծ համակեցաւ :

Օհնչ զՂաամեմնոնէ , որ ուխտեալ Ղառեմեայ զառաւել գեղեցիկ ծնեալն յայնմ ամի 'ի Թագաւորութե իւրում , զոհեաց զՎիիդէնիա . զի ոչ գոյր այլ գեղեցիկ քան զնա ծնեալ յայնմ տարուջ : Վաւ ևս էր ոչ կատարել զուխտն քան եթէ զայնպիսի անհեթեթ ուճիրս գործել : Ղառք և զուխտիւք երբեմն պարտ է զանց առնել , որպէս և ոչ զաւանդն միշտ դարձուցանել : Եթէ որ առողջ մտօք սուսեր զիցի առ քեզ յաւանդ , և 'ի ցնորիլն 'ի մտաց ինդրիցի , մեղք են տալ , չտալն պատշաճ : Օհնչ այլ . եթէ նա որ զարծաթ եթող քեզ յաւանդ՝ պատերազմ յարուցանիցի 'ի վերայ հայրենեաց , միթէ տան նման գործէն զաւանդն . կարծեմ ոչ . ապա թէ ոչ՝ զընդդէմն գործես հասարակաց տէրութե՝ որ պարտի լինել քեզ սիրելի քան զամենայն : Ղալսպէս բազում ինչ իրք բնութեամբ համեստ երևեալք՝ յանցանել ժամանակի լինին անհամեստք : Վատարումն խոստմանց , կալն 'ի դաշինս , դարձուցանել զաւանդն , 'ի փոփոխել օգտակարութեան լինին անհամեստ : Ղալ և զայնցանէ որ երևին լինել օգտակարութիւնք ընդդէմ արդարութեան ընդ պատրուակաւ խոհեմութեան , որպէս կարծեմ՝ փոքր 'ի շատէ ասացաւ :

Բայց քանզի 'ի չորից աղբերաց համեստութեան յառաջ բերաք յառաջին գիրս անդ զպատշաճս , 'ի նոսին գեղերեսցուք , զի ուսուցուք՝ թէ այն ամենայն որք երևին օգտակար գոլ , և չեն՝ եթէ իցեն թհամիք առաքինութեան . արդ և զխոհեմութենէ , որում նմանող լինել կամի խորամանկութիւնն , որպէս և զարդարութենէ որ միշտ է օգտակար , ճառեցաք : Ո՛նան երկու այլ մասունք համեստութե , յորոց մին նշմարի 'ի

մեծութեան և 'ի գերազանձութեան վսեմ'ողոյ, և միւսն 'ի վայելութեան և 'ի բարեկարգութեան ժուժկարութեան և բարեխառնութեան :

ԻՉ. ( ) զտակար երևէր Աղիւսեայ, որպէս ոմանք 'ի թատրերգակ քերթողաց աւանդեցին, զի չիք առ Հոմերոսի քաջ մատենագրի այնպիսի ինչ'կասկած զԱղիւսեայ, այլ կեղծեն զայն ողբերգակք, որպէս այն թէ յիմարութիւն կեղծեալ խոյս տալ 'ի զինուորութենէ իցէ կամեցեալ : Այլ չէր խորհուրդ համեստ : Բայց ստիցէ որ թերևս . օգտակար էր թագաւորել, և յ'թակէ կեալ 'ի հանդարտութեան ընդ ծնողաց, կնաւ և որդւով : Իսկ արդ միթէ համարիցիս դու եթէ սյան ծանրն որ 'ի հանապազորդեան վշտաց վտանգի և վաստակոց՝ զայցէ 'ի համեմատութիւն ընդ հանդարտութեանդ ընդ այդմիկ : Այլ էս արհամարհ և անարժան համարիմ՝ զայդ հանդարտութիւն . զի զանհամեստն՝ և ոչ օգտակար լինել վարկանիմ : Այլ զինչ կարծես եթէ լսէր Աղիւսեա, եթէ յայն կեղծիս կայր մնայր . ուր յետ մեծամեծ գործս քաջութեան կատարելոյ 'ի պատերազմի՝ տակաւին զայս լսէր յ'յասայ .

Ար պարագլուխ երգմնաւորացնն եկաց,
 Արպէս զիտէք՝ նա ինքն ուխտիցնն դրժեաց .
 Օ յիմարութիւն կեղծեալ՝ ետ խոյս 'ի չուոյն .
 Այլ թէ չազդէր՝ Պաղամեղեայն արժնութիւն
 Հասու լինել յանդրգնութեան վատըւէր,
 Արւիրական ուխտն 'ի գետին անկանէր :

Ի աւ էր նմա ոչ միայն ընդ թշնամիս, այլ և ընդ ալիս միցել, զոր և արար իսկ, քան թողուլ լքանել զմիաբաւնութիւն Յունաստանի 'ի տալ պատերազմ՝ ընդդէմ բարբարոսաց :

Այլ թողուք և զառասպելս և զարտաքինան, եկեսցուք 'ի գործս եղեալս և առ մերսն : Ա՛. Մտօրիչիտս հռեզուղոս, յորժամ 'ի կրկին հիւպատոսութե դաւաւնանութեամբ ձերբակալ եղև յ'փրիկէ, 'ի զօրավարութեան Վտանթիպոսի լակեղեմննացոյ և 'ի սպաւրապետութեան Վիլկարայ՝ հօրն Մնիբաղայ, երգումն տուեալ արձակեցաւ առ ծերակոյտն, զի թէ ոչ

դարձուցեն առ Պենայիս զազնուականս 'ի գերեաց , դարձցի ինքն անդրէն 'ի Վարբեդոն : Սա իբրև եկն 'ի Հոռլմ , զօգտակարութեան իմն տեսանէր զկերպարանայլ զայն , որպէս յայտ եղև յեղից իրացն , սուտ վարկաւայս է մնալ 'ի հայրենիս , լինել 'ի տան իւրում ընդ կնոջն և ընդ զաւակաց . զվիշտս զոր 'ի պատերազմին կրեաց՝ հասարակ համարելով պատերազմական բախտի , կալ ունել զաշտիձան հիւպատոսական իշխանութեան : Աս ուրաստ լինիցի զօգտակարութիւն իրացս . զոր կարծես՝ ժխտէ մեծասրտութիւնն և արիութիւն :

ԻԷ . Օ օրինակս ինդրիցես ազգողականս . զի սեպհական է այդց առաքինութեանց ոչ զանգիտել ուստեք բնաւ . զամենայն ինչ զմարդկային արհամարհել , ոչ անբերելի համարել որ ինչ միանգամ մարթի պատահել մարդոց : Օրնչ արար սա : Այն առ ծերակոյտն , զպատգամն ծանոյց , հրաժարեաց ասել զիւր կարծիս . ցորչափ կապեալ էր ընդ երդմամբ թշնամեաց , ոչ 'ի սինկղիտիկոս համարէր զանձն : Աս որ մեծն է , (թերևս ասիցէ որ , ո՛վ անմտութեան առն հակառակողի անձին օգտի ,) սնդեաց՝ թէ չէ օգտակար յետս տալ զգերեարն . զի նորա , ասէ , երիտասարդք են , և քաջ զօրավարք , այլ էս ալևորեալ անձամբ : Արդ իբրև զօրացաւ բան նորա , կալան առ իւրեանս զգերեարն . ինքն դարձ արար 'ի Վարբեդոն . և ոչ կարաց նահանջել զնա ոչ հայրենեացն սէր և ոչ իւրոյն : Աս ոչ զայն անգիտանայր 'ի ժամուն՝ թէ զիմեալ երթայ առ անագորոյն թշնամի անդր , առ նորանոր տանջանս . այլ զերդումն պարտ վարկանէր պահել : Աս այնպէս 'ի ժամանակին՝ յորում անբուն ըկանօք խոշոչեալ լինէր՝ 'ի լաւագոյն էր վիճակի՝ քան եթէ 'ի տան կայր մնայր ծերունի , գերի և ուխտադրութ հիւպատոս :

Բայց ասես , անմտութեամբ դործեաց , զի ոչ միայն ոչ բարւոք դատեցաւ արձակել զգերիս , այլ և զայլս քեցեաց 'ի խորհրդոյ անտի : Աս իբր անմիտ . միթէ և 'ի խորհրէն զօգուտ հասարակաց տէրութեան : Իսկ արդ մարթ ինչ իցէ զի որ անօգուտն է հասարակաց , ումեք 'ի քաղաքացոց օգտակար լինիցի :

ԻԸ . Օ հիմունս տասպալէն զընութեան մարդիկ՝ 'ի զատանել անդ զօգտակարն 'ի համեստութեան : Արան

զի ամենէքին օգտակարութեան եմք ցանկացողք, և ՚ի նոյն անդր յաիշտակիմք, և չեմք կարող այլ ազգ ինչ առնել երբէք: Օ ի ո՞ն է որ խորշիցի յօգտակարաց . կամ ո՞ այն, որ ոչ ամենայն փութութիւն սնդուութեան զՏեա նորա վարեցի: Այլ քանզի ոչ ուրեք կարեմք, բայց միայն ՚ի գութութեան, ՚ի վայելչութեան և ՚ի համեստութեան գտանել զօգտակարսն, վասն այն զսոսա համարիմք առաջինս և ծայրագոյնս . և զանուն օգտակարութեան ոչ այնչափ սրանծալի որչափ կարևոր վարկանիմք:

Այլ զինչ իցէ՝ ասիցէ որ, յերգման անդ . միթէ ՚ի ցասմանէ երկնիմք Արամազդայ . ուր հասարակ կարծիք են փիլիսոսայից ամենեցուն, ոչ նոցա միայն՝ որք զԱստուած անգործ դնեն, և ոչ ինչ ազգող ումէք, այլ նոցա ևս՝ որք հաւաստեն եթէ, Աստուած գործէ միշտ և ներգործէ, բայց ոչ երբէք բարկանայ ասեն Աստուած և ոչ փնասէ: Այլ զինչ աւելի փնասել կարող էր Արամազդ ցասուցեալ, որչափ անձամբ անձին փնասեաց Հռեզուղոս: Ապա ոչ հասանէր զօրութիւն կրօնի՝ մինչև ընդոսնել զայնչափ օգտակարութիւն: Այլ միթէ առ ՚ի ո՞ն գործել զանպատեհս ինչ: — Այլ նախ զի են ընտրելի փոքունքն ՚ի չարեաց . և միթէ այնչափ չար էր անպատեհութիւնդ այդ, որչափ տանջանքն այն: Արկորդ՝ և այն առ Ալկիոսի .

Անցեր զուխտիւ, ոչ յուխտ մրտի ես .

Այլ չեկից ընդ քեզ յուխտ զի ժխտես .

Թէսկտե յամբարիշտ թագաւորէ ասացեալ, բայց ասի ճահողակի:

Ղարձեալ ասեն, որսկես դուք ասէք՝ թէ ինչ ինչ օգտակար երևին՝ որ ոչն են, նոյնպէս և մեք՝ թէ ինչ ինչ համեստ երևին, բայց չեն . զոր օրինակ այդ ձեզ համեստ երևի, վասն երդմնապահ լինելոյ դարձ առնել ՚ի չարչարանս . բայց ոչ համեստ գտանի, զի զեղեալն բռնութեամբ թշնամեաց՝ չէր սրտա դատել օրինաւոր: Այլ ևս յաւելուն ասել . որ ինչ կարի օգտակար է, այդ համեստ գտանի, թէսկտե յառաջագոյն չերևեսցի: Այսորիկ ահա ընդդէմ Հռեզուղոսի . այլ տեսցուք ըստ կարգի:

Ի թ . Ղէ սրտա երկնէլ, ասէք, Արամազդայ, ընդ

այն զի մի գուցէ բարկացեալ փնասիցէ . այն որ ոչ զխտէ բարկանալ և ոչ փնասել : Այս այդ պատճառաբանութիւնն ոչ ինչ ընդհատ՝ չձեզուզուէ՝ ընդդէմ ամենայն երդման գրեցի : Այլ յերդման անդ՝ ոչ պարտ է ի մաստասիրել զերկիւղն , այլ զզօրութիւնն : Այսն զի երդումն է հաստատութիւն սրբազան . արդ զոր հաստատութեամբ խոստացար՝ որպէս վկայ կուէլով զԱստուած , զայդ պարտ է պահել : Օ՛ի այնուհետև ոչ ՚ի բարկութիւն աստուածոց յառել զակն պէտք ինչ են , որ ոչ ինչ իսկ է , այլ յարդարութիւն և ՚ի հաւատարմութիւն : Վանդի զեղեցիկ ասաց Ամնիոս

Հաւատք դու վեհ սլացեալդ ՚ի թևս ,

Արամազդայ ճահ երդմանց ես :

Այս ուրեմն որ ստէ երդման , ստէ հաւատոց , զոր նախնիք մեր ընտրեցին զի կացցէ՝ ըստ գրեցելումն ՚ի ճառն Աստուծոյ , ՚ի Ապախտողին յանդիման մեծին Արամազդայ :

Բայց ասէք . և ոչ Արամազդ ցատուցեալ աւելի ինչ փնասել ունէր չձեզուզայ , որպէս նա ինքն չձեզուզուս անձամբ անձին փնասեաց : Արդարև եթէ ոչ ինչ այլ չար գտանէր բաց ՚ի կրեւոյ զցաւ . իսկ զայդ ոչ եթէ միայն ոչ ծայրագոյն գրեն չար , այլ և ոչ չար վնեւ հաստատեն արժանահաւատ վկայութեամբ իմաստասիրք . և զի չձեզուզուս վկայ եղև բանից նոցա ոչ փոքր , այլ մեծ յոյժ՝ որպէս կարծեմ , մի բերիցիք ազաւեմ՝ ի թշնամանել զայրն : Օ՛ի զո՞ այլ ինդրեմբ առաւել արժանահաւատ քան զԻշխանն հռովմեական ժողովրդեան որ առ ուխտապահութեան կամու մատնեցաւ ՚ի չարչարանս : Իսկ զոր ասենն , Փոքունք ՚ի չարեաց ընտրելիք , այս ինքն առաւել անպատեհն քան զԹշուառութիւն . միթէ կայցէ չար ինչ մեծ ևս քան զանպատեհութիւն . եթէ ՚ի մարմնոց տգեղութեայդ է խրատեցուցիչ , քանիպատիկ առաւել պարտի երևել խանգարումն և գարշութիւն տխեղձ հոգւոյ :

Այսն որոյ որ միանգամ ճշդագոյնս ճառեն զիրացս , միայն զայն ինչ իշխեն չար ասել՝ որ ինչ անպատեհն է . և որք մեղմագոյնս խօսին , տակաւին նորա ևս ոչ ինչ յերկուանան ծայրագոյն չար ասել զնայն : Վանդի և բերթողին այն ասացուած , Այ յուխտ մտի ես , և չե-

կից ընդ քեզ յուխտ զի ժխտես, յայն սակս արդարացեալ է. զի 'ի վարեւ ընդ Մարեօի՝ ըստ առն ասել պէտք եղեն : Մյա եթէ զայդ զործի առնուն 'ի ձեռս, որպէս թէ ոչ ինչ իցէ հաւատարմութիւնն զոր խոստանայ որ անհաւատարիմ անձին, զգոյշ լիցին՝ մի գուցէ խորշ թարստի խնդրիցեն երդմնազանցութեան :

Գոյ և իրաւունք պատերազմական, և հաւատք երդման՝ զոր բազում անգամ պարտ է պահել ընդ թշնամեոյն. զի որ ինչ երդմամբ հաստատեցաւ այնպէս, մինչև մտաց ըմբռնել՝ եթէ պարտի կատարիլ, զայդ պարտ է պահել : Իսկ եթէ այլ ազգ ինչ իցէ և չառնիցես զայն, չիք ինչ երդմնազանցութիւն : Օ որ օրինակ եթէ աւարհարուաց ոչ վճարեսցես զպայմանեալն ըստ զլից զգին՝ չիք ինչ խաբէութիւն, թէպէտ և յետ երդմանն չառնիցես զայդ : Քանզի հուզկահարն կամ հէնն ոչ է 'ի համարի գէմ ընդգէմ պատերազմողաց, այլ հասարակաց թշնամի : Ինչ այնպիսումն ոչ հաւատ և ոչ հաստատութիւն երդման է :

Օ ի ոչ եթէ սուտ երդնուն է երդմնազանցութիւն, այլ չառնելն զայն՝ զոր կամակար մտօք երդուեալ իցէ որ, որպէս առ մեզս սահմանեալ ձեռով բանից՝ երդմնազանցութիւն է : Քանզի գիտութեամբ ասաց Սբրիպիղէս .

Երդուաց լեզուաւ ես, միտքս է աներգումն :

Իսկ հռեզուղեաց չէր օրէն վեր՝ ի վայր առնել երդմնազանցութիւն զուխտ և զգաշն պատերազմական և թշնամական . զի ընդ արդար և ընդ օրինաւոր թշնամեոյ էր, որում հակառակ կային և բովանդակ օրէնք հրեշտակութեանց և այլ բազում իրաւունք հասարակաց : Եթէ չէր այդպէս, ոչ երբէք ծերակոյտն 'ի ձեռս տայր թըշնամեաց կապեալս զարս երեւելիս :

1. Իայց Տ. Սեուրիոս, և Սպ. Պատումիոս 'ի կրկին հիւպատոսութեան իւրեանց, քանզի 'ի պարտութիւն մասնեցան առ Վաւախնի, և լեզէսնք մեր ընդ լծով անցին յորժամ խաղաղութիւն հաստատեցին ընդ Սամիսացիս, մասնեցան 'ի ձեռս նոցա . զի առանց հրամանի Ժողովրդեան և ծերակուտին արարեալ էին : Եւ

1 Սբրիպի խնամատիրութիւն հեթանոսական :

ի նմին ժամանակի Տիրերիտս՝ Մումիկիտս , և Ա . Սե-
լիտս , որ հազարապետք էին յայնժամ ժողովրդեան ,
որովհետև նոցա բանին լեալ էր հաշտութիւն , մատ-
նեալ եղէն , զի ցրեացի խաղաղութիւնն՝ որ ընդ Սամելիա-
ցիս : Այս արար մասնութեան յորդորիչ և հեղինակ
գտաւ նա ինքն Պատուամիտս՝ որ մասնեցաւ : Օնոյն
արար բազում ամօք զինի Ա . Սանկինտս . զի որոյ ուխտ
խաղաղութեան հաստատեալ էր ընդ Մումանտացիս
առանց հրամանի ծերակուտին , աղերս արի յորդորա-
կան՝ զի մասնեացի ՚ի ձեռս նորա , որպէս և Պ . Փու-
րիտս , և Սեքստոս Մարիտոս ՚ի խորհրդարանի ծերա-
կուտին վճռեալ էին . և առեալ զինդիրն՝ անձնատուր
եղև ՚ի թշնամիս անդր : Համեստագոյն գտաւ սա քան
զՊ . Պանդէոս , որ ՚ի նմին գտեալ վիճակի՝ աղերս մա-
տոյց , և այնպէս զանց առին զօրինօքն : Մնդանօր ե-
րևեալն օգտակար՝ զօրացաւ քան զհամեստութիւն . իսկ
յառաջինն սուտ երևոյթ օգտակարութեան յաղթա-
հարեցաւ յերեսաց համեստութեան :

Այց չէր պարտ , ասեն , օրինաւոր զրիլ , զի էր գործ
բռնութեան՝ որպէս թէ մարթինչ իցէ առն քաջի ընդ
բռնութիւն անկանել : Այս առ իմէ ՚ի ծերակոյտ անդր եր-
թայր , երբ հանդերձեալ էր առաւել անհաւանելի ցու-
ցանել նոցա զգերեացն արձակուրդ : Ար առաւել
պանծալին է ՚ի նմա , զայդ ստգտանէք : Օ ՚ի ոչ եթէ յիւր
կարծիս յամուտեցաւ , այլ յանձն էաւ զգատ՝ զի լիցի
կամք ծերակուտին . որում եթէ ինքն չլինէր յորդոր ,
սարաքէն գերեալքն տուեալ լինէին անդրէն ՚ի Պենա-
ցիս . և այնպէս հռեգուղոս ողջանդամ կայր մնայր ՚ի
հայրենիսն : Այլ զի զայդ ոչ օգտակար վարկաւ հայ-
րենեաց , վասն որոյ համեստ համարեցաւ ինքեան զայն
ամենայն անցս կրել և զչարհարանս : Իսկ զոր ասենն ,
թէ որ ինչ կարի օգտակար իցէ՝ այդ լինի և համեստ ,
պարտ էր մանաւանդ ասել . արդէն իսկ է , և ոչ եթէ
լինիցի : Ասան զի չէք ինչ օգտակար՝ որ ոչ համեստ
իցէ . և ոչ եթէ վասն զի է օգտակար՝ համեստ գտա-
նի , այլ զի է համեստ՝ գտանի և օգտակար :

Ա . Ս . Սան որոյ բազմապատիկ օրինակս անդ զը-
ժուարտս որ գտոյէ և գովելի և գերասարանձ քան զայս
օրինակ : Այլ ՚ի կարգի անդ բովանդակ գովութեան

Հոգեզուղեաց այս մի ինչ է զարմանալոց արժանի, զի լուսահամարեցաւ պահէլ զգերեարնս : Բանզի այն զի ինքն յետ դարձաւ՝ զարդիս մեզ զարմանալի երևի . այլ զայնու ժամանակաւ չկարէր այլ ազգ ինչ առնել . վասն որոյ այս գովութիւն ոչ մարդոյն է՝ այլ ժամանակին : Օ ի ոչ զայլ կտպանիս զի չատատութիւնս հաւատարմութեան կամեցան ունել նախնիք մեր քան զերդունս : Օ այս յայտ առնեն օրէնք ԺԲ տախտակաց . ըզնոյն և նուիրական անուանեալքն . զնոյն և դաշինք ուր տից՝ որովք և ընդ թնամին պահի հաւատարմութիւն . զնոյն յանդիման առնեն ծանօթութիւնք և զնուծիք համարակալաց , որք ՚ի վեր քան զամենայն ինտամով առնէին զգատատանաւ երդման :

Օ Գ . Մանլիտս զորդի Լազարի ՚ի ժամանակին յորում էր զիկատաոր ՚ի դատ կոչեաց Ս . Պոմպոնիտս արիբուն ժողովրդեան . զի յաւելեալ էր նորա անձամբ անձին աւուրս սակաւս ՚ի վարել զգիկատաորութիւն . մեղադիր ևս լինէր նմա , զի զորդին իւր զՏիտոս՝ որ յետոյ Տրիկուատոս կոչեցաւ , տարագրեալ ՚ի մարդկանէ , պատուիրեալ էր զիւղաբնակ լինել : Լազ իբրև լուսորդին երիտասարդ եթէ ամբաստանեալ է հայր իւր , փութացաւ եհաս ՚ի Հռովմ՝ որպէս ասեն , և ընդ այգն եկն ՚ի տուն Պոմպոնիտի . որում իբրև ազգ եղև , քան զի համարեցաւ թէ նա առ զայրոյթ սրտին ընդդէմ հօրն չարախօսութիւն ունի մատուցանել , յարեաւ ՚ի մահճացն և միայն ընդ միայն հրամայեաց զալ պատանոցն առ ինքն : Իսկ նա իսկ և իսկ ընդ մտանէն մեր կացեալ զտուներ՝ երդուաւ անդէն սպանանել զնա եթէ ոչ երդումն տայցէ ինքեան զանց առնել զհարբ իւրով : Երդուաւ Պոմպոնիտս՝ առ ահին բռնադատեալ : Լազ զիրան առ ժողովուրդն եհան , և յայտ արար թէ զիարդ հարկ է ինքեան յետս կալ ՚ի դատէն . և արձակեաց զՄանլիտս : Լազարի հօր էր երդումն զայնու ժամանակաւ : Լազ այն Տիտոս Մանլիտս է , որ առ Լազնիկաւ կորդեալ զմանեակ Պաղղլիացոյն՝ զոր սպան հրաւիրեալ ՚ի նմանէ ՚ի մարտ , և զանուն ընկալաւ Տրիկուատոս , այս է մանեկաւոր : Ի սորա երրորդ հիւպատոսութեան լատինք խորտակեցան և հալածական եղեն առ Սէսերաւ : Լազ մեծ ընդ աւաջնաւ . որ որչափ

անցիլաչար գտաւ առ Հայրն, նոյնչափ և խտախ անաչառ առ որդին :

ԼԲ. ԼՂԼ զոր օրինակ Հռեզուզոս գովէլի գտաւ 'ի սրահէլ զերգումն, սոյնպէս տասնեքին նորա, զորս յետ հաննեանս պատերազմի երգուեալս արձակեաց Մննիրազ առ Տերակոյան, զի թէ ոչ կարասցեն հաւանեցուցանել զՏերակոյան վասն դարձուցանելոյ զգերխ' ինքեանք դարձցին 'ի բանակ անդր՝ որում Պենացիք էին տիրեալ, ստղտանաց են արժանի՝ եթէ ոչ դարձան. զորոց ոչ ամենեքին միօրինակ պատմեն : Քանզի Պողոթիս քաջ պատմագիր գրէ՝ թէ 'ի տասանց ահուական սրանց որք յայնժամ առաքեցան, ինունքն դարձան՝ յեղեալ գամագիւտ ինդրոց իւրեանց առ 'ի Տերակուտէն. իսկ մին 'ի տասանց յետ սակաւ սրահու ելին 'ի բանակէ՝ յետս դարձեալ որպէս թէ մոռացեալ իցէ ինչ, եկաց մնաց 'ի Հոռլմ : Ասն զի դարձին 'ի բանակ անդր՝ ազատեալ յերգմանէ զանձն սակեր լինելայլ ոչ ուղղութեամբ. քանզի խաբէութիւնն ոչ լուծանէ, այլ սնդէ զերգմնազանցութիւն : Մյա այդ էր անմիտ խորամանկութիւն՝ խեղաթիւր կերպարանեալ զխոհեմութիւն : Յաղագս որոյ վճռեաց Տերակոյան, զի ուխտադրութն այն խաբէբայ՝ կապանօք տարցի առ Մննիրազ :

ԼՂԼ այն է սրանչելի՝ զի ութ հազար սրանց ունէր Մննիրազ առ իւր, ոչ 'ի ճակատու ձերբակալեալս, և ոչ 'ի մահուն վտանգէ խուսափեալս, այլ թողեալս 'ի բանակի 'ի Պաւղոսէ և 'ի Արրոնէ հիւստոտաց :

Օստա ոչ պարտ վարկաւ Տերակոյան ազատել փրկանօք, մինչ զիւրա կարող էր զայդ սունել սակաւ գրամովք. որպէս զի սպաւորեցի 'ի միտս զօրաց մերոց կամ յաղթել կամ մեռանել : Օայն լուեալ՝ բեկաւ լուծաւ սիրտ Մննիրազայ, սակ մատենագիրն, զի Տերակոյան և ժողովուրդն Հոռլմայ 'ի վիշտս անդ ձախողակս այնպէս վեհանձն երևեցաւ : ԼՂԵ պակէս յաղթին ստաջի համեստութեան երևեալքն օգտակարք :

Իսկ Մկիղիտս՝ որ յունարէն գրեաց զպատմութիւնն, բազումն սակ լինել զդարձեալն 'ի բանակն նովին խաբէութեամբ ազատանալոյ յերգմանէն, զորս գատաւորքներքոյ արկին ամենայն վատանունութեան : Այլ

Ճանն տայուք այսց բանից • քանզի քաջայայտ է թէ չեն
օգտակար • զի գործեալքն ամենայն վատ , նուաաստ, մեղի
և սրտաբեկ սգումլ՝ են ապիրատ , զարշ և անարատեհ ,
որպէս լինելը և Հոգեգուղին գործ , եթէ կամեցեալ էր
նորա ՚ի տան մնալ , կամ դատաստան արարեալ զգե-
րեաց յօգուտ անձին և ոչ հասարակաց տէրութեան :

ԼԳ • Սնայ մեզ մասն չորրորդ , որ հայի ՚ի վայելչու-
թիւն , ՚ի չափաւորութիւն , ՚ի սքարկեշատութի , ՚ի ժուժ-
կալութիւն և ՚ի բարեխառնութիւն : Արդ միթէ մար-
թի լինել օգտակար այնմ՝ որ հակառակ իցէ սրտու
այդպիսեաց և այսբանեաց առաքինութեանց : Ապաբէն
յԱրիստիպպոսէ Ալեքեանէն և Մնիկերեանք ա-
նուանեալքն փիլիսոփայք՝ զամենայն բարի ՚ի հեշտու-
թեան համարէին , և զառաքինութիւնն յայն սակս զո-
վելի համարեցան՝ որպէս թէ իցէ հեշտացուցիչ սրտի :
Իսոցա շիջանէն յառնէ Վալիուրոս՝ նորին գողցես վար-
զապեաութեան սատար և յառաջեցուցիչ : Մոզ ստա
ամենայն ձգամբ սրտա է միցիլ՝ եթէ կամք իցեն սր-
հել և սրահարանել զհամեստութիւն :

Օի եթէ ոչ միայն օգտակարութիւն , այլ ողջոյն
խկ կեանք երանութեան հաստատեալ է՝ որպէս Սե-
արդորոս զրեաց , ՚ի հաստատուն բարեկեցութե մար-
մնոց և ՚ի յոյս ակնկալութեան այդր բարեկեցութե ,
այդ օգտակարութիւն , և այն ծայրագոյն՝ որպէս ին-
քեանք վարկանին , զխնամարտ գտանի համեստութե :
Վանդի առ ինչ զառաջին տեղին տայուք խոհեմու-
թեան • միթէ առ ՚ի ինդիր շրջել քաղցրութեանց յա-
մենայն կողմանց : ՍՏ քանի թշուառ ծառայութիւն է
առաքինութե՝ սրտատորել հեշտութեան : Այլ զինչ
սրաշտուն խոհեմութե • միթէ քաղել իմնատութեանք
զհեշտութիւն : Համարեաց եթէ չիցէ այլ քան զայդ
ախորժական • այլ զինչ քան զայդ անարատեհ մարթ է
զմտաւ ածել : Այլ եւ ծայրագոյն չար զցաւն զրեացէ ,
զինչ տեղի ունիցի առ նմն արիութիւնն , որ է արհա-
մարհութիւն ցաւոց և աշխատութեանց : Օի թէ պէտ
և ՚ի բազում տեղիս՝ որպէս և ստատնօր , արխաբար իմն
գողցես խօսի Վալիուրոս զցաւոյ , բայց չէ սրտա իրն-
զրել թէ զինչ ստիցէ , այլ թէ զինչ ՚ի ճահ է նմն ա-
սել , որ զբարին ՚ի հեշտութեան սահմանեաց , և զչարն

ի ցաւս : Օ որ օրինակ եթէ ունին եղից նմա ՚ի ճաւել անդ նորս զժուժկալութենէ և զբարեխառնութի, բազում ինչ ՚ի բազում տեղիս ասէ նա . այլ ըստ առակին՝ ջրով ամրացուցանէ : Ասան զի զիարդ կարող է գովել զբարեխառնութիւն՝ նա որ զծայրագոյն բարին դնէ ՚ի հեշտութեան . քանզի բարեխառնութիւն թըշնամի է անառակութեանց . իսկ անառակութիւնք՝ արբանեակք հեշտութեան :

Ասկայն և այնպէս յերիս յայտարիկ ազգս՝ որպէս և զիարդ մարթին , խորամանկութեամբ թիկունս աստանդէն : Օ խոհեմութիւնն ՚ի ներքս մուծանեն՝ իբրև գիտութիւն մատակարար հեշտութեանց և վանիչ ցաւոց : Օ արիւթութիւնն անգամ իւր օրինակաւ ծառայեցուցանեն՝ սահմանելով զայն լինել գործի անիոյթ առնելոյ զմահուամբ և կրելոյ զցաւս : Աւ զբարեխառնութիւնն զլիսովին ՚ի մէջ առնուն , թէպէտ և ոչ զիւրաւ յաջողէ նոցա , բայց որպէս և զիարդ կարողասցին . զի ասեն՝ թէ գերազանցութիւն հեշտութեան բացբարձմամբ ցաւոյ սահմանի : Արդարութիւնն մնայ յերերի , մանաւանդ թէ անկեալ դնի . նոյնպէս և ամենայն առաքինութիւնք երևեալք ՚ի միաբանութեան և յրնկերութեան ազգի մարդկան : Օ ի ոչ բարութիւն , ոչ ազատականութիւն , ոչ առատաձեռնութի, ոչ ինչ ընդհատ ՚ի բարեկամութենէ մարթին լինել՝ եթէ ոչ ըստ ինքեան ըզձալի իցեն այսօրիկ , այլ առ հեշտութիւն և յօգտակարութիւն սարտ է սատշաճել :

Եւ . Ի սուղ բանիս ամիտիեսցուք որպէս ուսուցաք , եթէ չիք ինչ օգտակարութիւն որ հակառակ կայցէ համեստութեան , սոյնպէս զամենայն հեշտութիւն հակառակ գոլ ասեմք համեստութեան : Աւ այնչափ անուաւել կշտամբութեան արժանի դատիմ՝ զԱպլիփան և զՎինոմարոս , որչափ զի սոքա լուծանել զինձիւն կարծեցին՝ ընդ համեստութեան զօգեալ զհեշտութիւն , որպէս թէ ընդ մարդոյ զանասունն : Ընդունի զայդպիսի շաղկապ համեստութիւնն , այլ գարշի և ՚ի բաց վանէ : Աւ չէ մարթ վախճանի բարեաց և չարեաց , որ սարափի սարդ լինել , յաննամանեաց խառնիլ և բարեխառնիլ :

Այլ զայսմանէ , բանզի ոչ փոքր ինչ է , այլուր բազ-

մօք . այժմ՝ ՚ի նպատակ անդր ակնարկեսցուք : Արդ թէ որով օրինակաւ արժան իցէ ընտրութիւն առնել իւրացդ , ուր ուրեք օգտակար երևեալն հակառակ գտանիցի համեստութեան , ըստ բաւականին ճառեցաւ վերագոյնդ : Ապա եթէ և զկերպարան օգտակարութեան ունել կարծեսցի հեշտութիւնն , չմարթի լինել ինչ զուգաւորութիւն ընդ նա և ընդ համեստութիւն : Օ ի առ շնորհել ինչ մի հեշտութեան՝ զող իբրև համեմ ինչ , այլ օգտակարութիւն անշուշտ ունի և ոչ մի :

Ազդիկ քեզ , Սարկոս որդեակ , առ ՚ի հօրե ընծայ , և այն ըստ իմուն բանի՝ մեծ . այլ այնպիսի իցէ զի ընդունելի քեզ լիցի : (Սէպէտ և երեք այս զիբք՝ ՚ի կարգի դասուց Արատիպակայ՝ իբրև հիւրք արժանիք հիւրընկալութեան գտանին , այլ զոր օրինակ եթէ իմ անձամբ եկեալ էր յԱթէնս , զոր և առնելի իսկ՝ եթէ ոչ ՚ի կէս ճանապարհէ բարձրաբարբառ զիս յետս կուէին հայրենիքս , առ ժամանակ մի և ինձ լնէիր , դարձեալ և այսպէս քանզի մատենիքս առ քեզ մատեալ իմ ձայն , ծախեա և ՚ի սոսին զժամանակ ինչ ըստ կարի . և կարողացիս՝ որչափ և կամեսցիս : Աւ յորժամ ծանեայց եթէ ուրախ լինիս զու ընդ այս ազգ գիտութեան , յայնժամ և բերան ՚ի բերան խօսեցայց ընդ քեզ հուպ ընդ հուպ , որպէս յուսամ , և ՚ի հեռատանէ՝ յորժամ մերձ ոչ իցես : Աւ արդ կեցցես Աիկերնդ իմ , և կալ ՚ի մտի՝ թէ սիրելի ես ինձ յոյժ յոյժ . այլ ևս քան զևս սիրելի լիցիս , եթէ խրախամիտ գտանիցիս ընդ այսպիսի արձանագրութիւնս և պատուիրանադրութիւնս :

— 00000000000000000000 —

